

Гене́за

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

НОВА УКРАЇНЬСЬКА
ШКОЛА

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

7

ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Загальне значення	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	На які питання відповідає
Самостійні				
Іменник	означає предмет	належить до певного роду, змінюємо за числами й відмінками	найчастіше буває підметом, додатком, обставиною	хто? що?
Прикметник	означає ознаку предмета	змінюємо за родами, числами, відмінками	означення, присудок	який? чий?
Числівник	означає кількість, число, порядок предметів під час лічби	змінюємо за відмінками; деякі – за числами й родами	найчастіше – підмет, означення, додаток	скільки? котрий?
Займенник	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	змінюємо за відмінками; деякі – за числами й родами	найчастіше – підмет, додаток, означення	хто? що? який? чий?
Дієслово	означає дію предмета	більшість змінюємо за часами, числами, деякі – за особами, родами	найчастіше – присудок	що робити? що зробити?
Прислівник	означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки	не змінюємо	найчастіше – обставина	як? де? куди? коли? чому? яким способом? з якою метою? та ін.

ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Загальне значення	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	На які питання відповідає
Службові				
Прийменник	не мають	не змінюємо	не бувають членами речення	не відповідають
Сполучник				
Частка				
Особлива частина мови				
Вигук	виражає почуття, емоції	не змінюємо	не буває членом речення	не відповідає

ВІДМІНКИ

Назви відмінків	Питання відмінків		
	<i>Іменники</i>	<i>Прикметники</i>	<i>Числівники</i>
Називний	<i>хто? що?</i>	<i>який? чий?</i>	<i>скільки? котрий?</i>
Родовий	<i>кого? чого?</i>	<i>якого? чийого?</i>	<i>скільки? котрого?</i>
Давальний	<i>кому? чому?</i>	<i>якому? чийому?</i>	<i>скільки? котрому?</i>
Знахідний	<i>кого? що?</i>	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Орудний	<i>ким? чим?</i>	<i>яким? чиїм?</i>	<i>скільки? котрим?</i>
Місцевий	<i>на/у кому?</i>	<i>на/у якому?</i>	<i>на/у кількох?</i>
Кличний	<i>на/у чому?</i>	<i>на/у чийому?</i>	<i>на/у котрому?</i>
	—		

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Основа			Закінчення
Префікс	Корінь	Суфікс	

приморський

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Головні		Другорядні		
Підмет	Присудок	Означення	Обставина	Додаток
хто? що?	що робить підмет? що з ним робиться? який він є? що він таке?	який? чий? котрий?	як? де? куди? звідки? коли? чому? та ін.	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера використання	Основні жанри	Основні ознаки
Розмовний	побут	бесіди на побутові теми, лист до близької людини	невимушеність, жвавість бесіди; діалогічність; емоційність; просторічні слова; вияв авторського ставлення
Науковий	наука, техніка, освіта	наукова стаття, лекція, відповідь на уроці	чіткість, точність, послідовність, наукові терміни
Художній	художня література	оповідання, повість, казка, вірш	образність, емоційність
Офіційно-діловий	службові стосунки, законодавство	заява, оголошення, наказ, закон	офіційність, конкретність, чіткість, стислість
Публіцистичний	суспільне життя, засоби масової інформації	виступ на зборах і мітингу, газетна стаття, звернення	суспільно-політична лексика, логічність, піднесеність, офіційність

ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Форма	Значення; питання, на яке відповідає	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	Приклади
Неозначена (інфінітив)	означає дію, стан предмета узагальнено (що робити? що зробити?)	незмінна форма	будь-який член речення	читати, здійснити
Особова (власне дієслово)	означає дію, стан предмета (що роблю? що зроблю? що зробив? що робитиму?)	змінюємо за особами, числами, родами, часами, способами	присудок	читаю, здійснив
Безособова форма на -но, -то	означає дію, яку сприймаємо як результат, безвідносно до виконавця (що зроблено?)	незмінна форма	присудок	читано, здійснено
Дієприкметник	означає ознаку предмета за дією (який? яка? яке? які?)	змінюємо за родами, відмінками, числами	означення, присудок	читаний, здійснений
Дієприслівник	означає додаткову дію предмета (що роблячи? що зробивши?)	незмінна форма	обставина	читаючи, здійснивши

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Розповідь	Опис	Роздум
-----------	------	--------

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 7 класу
закладів загальної
середньої освіти**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Гене́за»
2024

УДК 811.161.2(075.3)
З-12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

*Відповідає модельній навчальній програмі
«Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної
середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В.,
Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.)*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- – теоретичні відомості
- – завдання з елементами дослідження
- – завдання з розвитку мовлення
- – завдання конкурсного характеру
- – завдання підвищеної складності
- – завдання для роботи з додатковими джерелами

Заболотний О. В.

З-12 Українська мова : підруч. для 7-го кл. закл. заг.
серед. освіти / Олександр Заболотний, Віктор Забо-
лотний. – Київ : Генеза, 2024. – 272 с. : іл.

ISBN 978-617-8353-34-6.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-617-8353-34-6

© Заболотний О. В.,
Заболотний В. В., 2024
© ТОВ «Генеза», оригінал-макет, 2024

Дорогі семикласники та семикласниці!

Розмовляти українською – це стильно, сучасно й патріотично. Вільне володіння державною мовою є однією з умов отримання якісної освіти та успішної самореалізації. В українській мові відображено характер і темперамент нашого народу. Тому ви, як носії української, завжди відчуватимете свою неповторність та індивідуальність у будь-якому куточку світу.

Цього навчального року ви продовжите вивчати один із найбільших розділів мовознавства – «Морфологію». Зокрема, дізнаєтеся багато нового про **дієслово, прислівник, службові частини мови та вигук**. Ваші зусилля неодмінно увінчає успіх, ви відчуєте задоволення від уміння працювати з інформацією, грамотно писати та чітко висловлюватися.

Вивчення кожного параграфу радимо розпочинати зі вступної вправи – невеликого дослідження. Потім бажано уважно прочитати теоретичні відомості, осмислити їх, переказати своїми словами. Виконавши різноманітні тренувальні вправи, ви закріпите свої знання, а також дізнаєтеся багато цікавого про довкілля, стосунки між людьми, історію та культуру, екологічну безпеку, здоровий спосіб життя, основи фінансової грамотності, основні права та свободи людини.

Сподіваємося, що вам сподобаються завдання з позначками «Попрацюйте в парах», «Коло думок», «Поспілкуйтеся», «Ситуація». Окремі з них треба виконувати за правилами, наведеними в додатку наприкінці посібника. Також на вас чекають конкурсні завдання, пізнавальні рубрики «Культура мовлення» та «Моя сторінка».

Ви зможете взяти участь у виконанні колективних проєктів, які допоможуть поглибити знання з мови, розвинути комунікативні навички, творчі здібності. Надійними помічниками на шляху здобуття знань стануть запропоновані в посібнику малюнки, схеми, таблиці, покликання на додаткові джерела інформації.

Учімо українську! Спілкуймося українською, адже мова об'єднує, а в єдності – наша сила!

Нехай вам щастить!

ВСТУП

УКРАЇНСЬКА МОВА ЄДНАЄ НАС

1 Прочитайте висловлення та поміркуйте над поданими після них запитаннями.

* * *

Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть, мова – це ще й музика, мелодика, фарби буття, сучасна художня, інтелектуальна й мисленнева діяльність народу (*Олесь Гончар*).

* * *

Мово наша! Дзвонкова кринице на середньохресній дорозі нашої долі! Твої джерела б'ють десь із магми, тому й вогненна така. А вночі купаються в тобі ясні зорі, тому й ласкава така (*К. Мотрич*).

* * *

У народу немає більшого скарбу, ніж його мова. Бо саме мова – це характер народу, його пам'ять, історія і духовна могутність. У ній відбиваються звичаї, традиції, побут народу, його розум і досвід, краса і сила душі, вона його цвіт і зав'язь. Ще в дитинстві рідна мова допомагає нам пізнавати всесвіт, відкривати для себе великий і чарівний світ життя. Без мови не може існувати й розвиватися суспільство, бо вона допомагає

людям обмінюватися думками, висловлювати свої почуття, досягати взаєморозуміння, створювати духовні цінності (*З тексту «Диктанту єдності»*).

* * *

Збирай, як діаманти, ті слова.
Твого народу в них душа жива.

С. Черкасенко

Поміркуймо

- ✓ Як ви розумієте слова відомого мовознавця Івана Вихованця: «Упродовж віків народ творив і шліфував свою мову...»?
- ✓ Що, на вашу думку, об'єднує українців? Для чого потрібна єдність і згуртованість народу?
- ✓ Чому мову називають найбільшим скарбом народу? Як зберегти цей скарб?
- ✓ Чому державна мова є важливою для існування держави?

Сьогодні українська мова скрізь: у закладах освіти, в органах влади, на вулиці, у магазинах, на телебаченні, у соціальних мережах. Вона має статус державної в Україні, а тому є однією з основ існування нашої держави.

Мова завжди єднала українців у всьому світі, а з початком війни проти України ще більше згуртувала наш народ для подолання труднощів і здобуття перемоги. Весь цивілізований світ сприймає українську як мову сміливих, волелюбних та нескорених. Вона – той скарб, який треба шанувати, берегти й збагачувати.

**Українська мова єднає український народ
і робить нас сильною європейською державою.**

2 Розгляньте постери, створені за матеріалами відкритих джерел інтернету. Обміняйтеся міркуваннями щодо змісту цих повідомлень. Доповніть «Словник єднання» власними прикладами. Добирайте нові слова впродовж навчального року.

ЯК ТИ?

Під час війни слова
набувають
нових значень.

Тепер кожне «Як ти?»
означає
«Я тебе люблю».

Малюнок на конкурс
«Кольори нашої перемоги»
(zhitomir.info)

СЛОВНИК ЄДНАННЯ

Героям Слава!

ЗСУ
Україна
любов
Доброго вечора, ми з України!
Патрон
Відбій повітряної тривоги!

паляниця
волонтерство
віра
ППО
перемога
НАТО
бавовна

О. Павлова.
Коміксвий персонаж
Кіт Інжир

3 Чи добре ви знаєте українську мову? Сканувавши QR-код або перейшовши за посиланням, проведіть у класі **вікторину «Дивослово»**. За бажанням можете скласти свою вікторину за поданим зразком.

<https://cutt.ly/AwLINW4X>

4 І. Прочитайте текст і передайте його зміст 2–3 реченнями. Чому саме буква *ї* стала символом спротиву українців?

«ї» БІЛЬШЕ, НІЖ ЛІТЕРА

Тринадцята літера українського алфавіту давно стала чимось більшим, ніж мовна одиниця. Сучасні українці, маркуючи нею одяг чи вуличні об'єкти, окреслюють так свою ідентичність і самотність.

У 2013 році в Рівному навіть поставили пам'ятник літері *ї* до Міжнародного дня рідної мови. А в Тернополі започаткували мистецький фестиваль, названий цією буквою.

За останні роки «*ї*» стала особливим символом спротиву українців. Символом, за яким миттєво видно «своїх». Під час тимчасової окупації Херсона мешканці підпільно, ризикуючи життям, створювали графіті з літерою *ї*. Такі графіті можна було побачити і в Маріуполі на пам'ятнику Тарасові Шевченку, і в Криму.

Навіть слово «Україна» неможливе без «*ї*» (За матеріалами <https://ukrainer.net>).

II. Як ви розумієте вислів «**ОТОЧИ СЕБЕ УКРАЇНСЬКОЮ**»? Поясніть, як кожен із нас може створити чи розширити для себе українськомовний простір.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. СЛОВОТВІР

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є значущі частини слова? 2. Чим похідні слова відрізняються від непохідних?

5 Утворіть усно від поданих іменників прикметники на позначення назв соків. Які зі слів (подані чи утворені) є похідними, а які – непохідними?

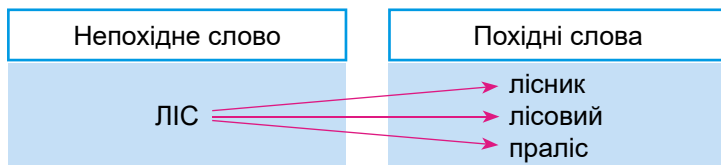
яблуко вишня томат груша
персик морква апельсин

6 I. Запишіть подані слова у дві колонки: 1) непохідні; 2) похідні.

Лісовий, клен, кленовий, день, перейти, нога, співак, парк, роса, кінотеатр, океан, південний.

II. Доберіть до слова *ліс* два спільнокореневі слова та дві форми цього слова.

Способи словотворення

Префіксальний	<i>доїхати</i>
Суфіксальний	<i>доц^овий</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>п^ріп^іч^ок</i>
Безафіксний	<i>синь</i> (від <i>синій</i>)
Складання слів або основ	<i>сухофрукти</i>
Абревіація	<i>ЗНО, лісгосп</i>
Перехід слів з однієї частини мови в іншу	<i>черговий</i> (імен.)

7 I. Розберіть слова за будовою та визначте спосіб їхнього творення. Які слова мають нульове закінчення?

Премудрий, березовий, переддень, полтавський, затишок, навушник, зелень, спорттовари.

II. Складіть усно одне речення з прикметником *черговий* та одне – з іменником *черговий*.

8 І. Прочитайте та доведіть, що це текст. На основі прочитаного поміркуйте, з якою метою в Одесі провели незвичайний шаховий турнір.

ШАХОВА СОТНЯ

У 2023 році вперше в історії України одночасно 100 дітей різного віку зіграли в шахи. Незвичайний турнір проходив в Одесі на стадіоні «Чорноморець» і був присвячений Дню шахів, який відзначають 20 липня.

Для юних учасників та учасниць провела майстер-клас чемпіонка Всесвітньої шахової олімпіади, заслужена майстриня спорту України Наталія Жукова. «Шахи розвивають стратегічне та логічне мислення. Вони вчать дитину самостійно приймати рішення змалечку», – зазначила шахістка (За

Фото <https://odessa.online> матеріалами інтернет-видань).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть спільнокореневі слова до іменника *шахи*, позначте корінь.
2. Визначте, які з виділених слів мають нульове закінчення. Змініть усно ці слова так, щоб закінчення стало звуковим.
3. Знайдіть складні слова та поясніть, як їх утворено.
4. Випишіть два слова, утворені префіксальним способом, позначте префікси.
5. Укажіть іменники на позначення осіб жіночої статі за видом діяльності чи званням. За допомогою яких суфіксів утворено ці слова?

9 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. У якому виді спорту ви хотіли б представляти Україну, якби мали таку можливість? Чому?

10 І. Прочитайте вголос словосполучення. Знайдіть у кожному з них складно-скорочене слово (аббревіатуру) та поясніть, як його утворено.

Послуги СТО*, колядки на Святвечір, перемога ЗСУ, підрозділи Нацгвардії, ЗНО з математики, навчання в медуніверситеті, Чорнобильська АЕС, переліт до США, перевірити штрихкод, матч на НСК «Олімпійський», зібралися в турпохід.

II. Складіть і запишіть речення з одним із поданих словосполучень.

* СТО – станція технічного обслуговування.

11 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Утворіть усно по черзі складноскорочені слова, поєднуючи слова чи їхні частини з різних рамок (усього 8–10 слів). Будь-яке подане слово можна використати кілька разів або ж не використовувати взагалі.

медичний	європейський
технічний	будівельний
дитячий	телевізійний
футбол	спортивний

огляд	майданчик
центр	магазин
зал	коледж
простір	допомога

12 Утворіть словотвірні ланцюжки зі слів кожної групи.

1. Лимонад, лимон, лимонадний. 2. Зима, зимовий, зимувати. 3. Учитель, учительський, учити.

13 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

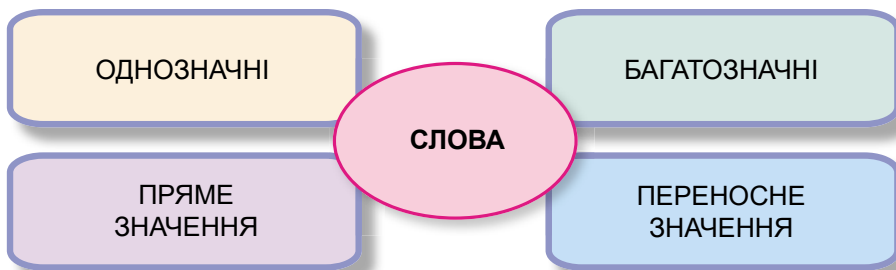
1. А **досвіток** вже стукає в вікно навшпиньки підкрадається до ліжка (*Л. Завіщана*). 2. Папірус білий ліг на цілий світ і пишеться історія зимова (*Г. Дудка*). 3. Вони, ті крила, не з пуху-пір'я, а з правди чесноти і довір'я (*Л. Костенко*). 4. В **осіннім** небі журавлі курличуть і голос їхній ледве чуть з імли (*Є. Летюк*). 5. Того можливо не знайду я слова, щоб наш **прекрасний** оспівати світ (*М. Рильський*).

II. Підкресліть п'ять похідних слів (на вибір).

III. Випишіть виділені слова, розберіть їх за будовою, запишіть поруч спосіб творення.

2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають багатозначними?

14 I. Прочитайте речення. Доведіть, що виділені слова є багатозначними. Чи надають вони образності й виразності висловленому? З яким лексичним значенням ужито кожне з них у поданих реченнях?

1. Несподівано пішов дощ. **Важкий** і **колючий** (*О. Черногуз*).
 2. По листю **барабанив** дощ... (*О. Черногуз*). 3. Цей дощ починався якось не так, бо почали падати занадто **великі** краплі (*Н. Кир'ян*). 4. Листя на вербах од вітру **дрижить**. Тінь від хмаринки по травах **біжить** (*М. Руденко*).

II. Складіть усно розповідь (3–4 речення) на основі однієї з поданих світлин на тему «Музика дощу» або «Казковий дощ». Використайте слова, ужиті в переносному значенні.

15 I. Спишіть словосполучення, замінюючи в кожному з них прикметник *важкий* синонімом із запропонованих у рамці. Кожен синонім ви можете використати лише один раз.

болісний / нелегкий / скрутний / суворий /
нестерпний / гнітючий / сильний

Важкий спогад, важкий удар, важкий рік, важкий погляд, важкі часи, важкий біль, важкий настрій.

II. Поясніть, що означають фразеологізми *важкий на підйом*, *важка рука*. За потреби скористайтеся словником.

16 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Розподіліть між собою групи слів. Доберіть до слів обраної групи синоніми й запишіть. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Група 1. Ласкавий, охайний, **завірюха**.

Група 2. Дороба, пестливий, **говорити**.

II. **Гра «Синоніми».** Доберіть разом з однокласником / однокласницею якнайбільше синонімів до одного з виділених слів. Перемагає та пара, яка добре якнайбільше синонімів.

17 I. Прочитайте текст. Яка інформація була вам відома? Чи згодні ви з тим, що українцям є ким і чим пишатися? Поясніть свою відповідь.

СПОРТИВНА КАР'ЄРА ХАРЛАН

Українська фехтувальниця Ольга Харлан є однією з найяскравіших зірок у своєму виді спорту.

У дитинстві майбутня титулована спортсменка займалася танцями, але з десяти років обрала фехтування. Олімпійські ігри в Пекіні у 2008 році принесли їй золото в командних змаганнях. Тоді українська команда в складі Ольги Харлан, Олени

Хомрової та Ольги Жовнір (у фіналі) була наймолодшою на турнірі й перемогла суперників із Китаю. На чемпіонаті світу 2013 року, який проходив у Будапешті, Харлан уперше здобула золото в індивідуальних змаганнях.

Ольга Харлан

Харлан – шестиразова чемпіонка світу, восьмиразова чемпіонка Європи, чотириразова олімпійська чемпіонка. Також п'ять разів вона очолювала світовий рейтинг Міжнародної федерації фехтування.

У своєму акаунті в соцмережі Ольга ділиться відео з тренувань, емоціями від подорожей і записує прямі ефіри з українськими спортсменами (За матеріалами інтернету).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть лексичні значення виділених слів іншомовного походження. За потреби скористайтеся словником.
2. Доведіть, що іменники *зірка* та *золото* є багатозначними. У якому значенні ці слова вжито в прочитаному тексті?
3. Випишіть із тексту професійні слова, характерні для мовлення спортсменів / спортсменок. Чи всі із цих слів загальноживані?

18 I. Розподіліть слова на три групи й заповніть у зошиті таблицю. Яке слово залишилося невиписаним? Обґрунтуйте свій розподіл.

Застарілі слова		Діалектизми
Історизми	Архаїзми	

Гетьман, газдиня, булава, бараболя, бранець, корогва́, джу́ра, лицедій, історія, ректі́, файний, плахта, когут.

II. Складіть і запишіть складне речення з одним словом (на вибір).

19 Виконайте тестові завдання.

1. Омоніми є в усіх рядках, ОКРІМ

- А святковий бал, прохідний бал
- Б гандбольне поле, пшеничне поле
- В вулканічна лава, дерев'яна лава
- Г весільна пара, водяна пара

2. Стилістично забарвленими є обидва слова в рядку

- А шкандибати, вересень
- Б сторінка, дітлахи
- В стовбичити, інструкція
- Г опівночі, жаднюга

3. Продовжте кожне речення найбільш доречним фразеологізмом.

Речення

Фразеологізм

1	Справжні друзі повинні ...	А	п'ятами накивати
2	Вадим злякався та й хотів уже ...	Б	глека розбити
3	Ти помовч, а інші можуть ...	В	ляси точити
		Г	пуд солі з'їсти

20 I. Доберіть до кожного з поданих слів по два синонімічні фразеологізми й запишіть. За потреби скористайтеся довідкою.

Ледарювати, прославляти, сміятися, засинати, досвідчений.

II. Доберіть до кожного з поданих фразеологізмів по одному антонімічному фразеологізму й запишіть. За потреби скористайтеся довідкою.

Тримати в кулаці, як кішка із собакою, не покладаючи рук.

III. Складіть і запишіть речення з фразеологізмом (на вибір).

ДОВІДКА. Вітрішки продавати, бував у бувальцях, клювати носом, співати дифіра́мби, аби день до вечора, підносити до небес, попускати ві́жки, продавати зуби, не братися за холодну воду, аж за живіт братися, ловити окунів, водою не розлити, стріляний горобець.

3. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ СЛІВ І ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке лексична помилка? 2. Що таке пароніми?

21 I. Прочитайте речення. Поясніть лексичні значення виділених слів. За потреби скористайтеся тлумачним словником або словником паронімів.

1. В усіх областях стартувала посівна **компанія**. 2. Гостей міста запросили на **музичний** фестиваль. 3. **Туристичний** маршрут Карпатами почали з Ужгорода. 4. Цього року **книжковий** ярмарок провели в онлайн-форматі. 5. **Поверхневі** води в Україні представлено всіма видами, крім льодовиків.

II. Поясніть відмінність у лексичному значенні поданих нижче паронімів. За потреби скористайтеся сторінкою «Культура мовлення» (с. 44).

кОмпанія – **к**Ампанія; **музичний** – **музикальний**;
книжковий – **книжний**;
туристичний – **туристський**; **поверховий** – **поверхневий**

22 I. Спишіть сполучення слів, обираючи з дужок потрібне слово. Обґрунтуйте свій вибір. За потреби скористайтеся поданою на с. 13 таблицею «Пароніми».

(Глибокі, глибинні) поклади нафти; (глибока, глибинна) сільська криниця; мелодія (духовного, духового) оркестру; навчався

в (духовній, духовій) академії; (ефектний, ефективний) цирковий номер; (ефектний, ефективний) засіб для очищення; мандрувати до (сусідньої, сусідської) країни; нагодував (сусіднього, сусідського) собаку.

II. Складіть і запишіть речення з однорідними членами з одним із поданих сполучень слів.

ПАРОНІМИ	
<p>ГЛИБИННИЙ діє чи перебуває на глибині</p> <p>ДУХОВІЙ пов'язаний із духовими інструментами; нагрітим повітрям</p> <p>ЕКОНОМІЧНИЙ стосується економіки; вигідний</p> <p>ЕФЕКТНИЙ справляє сильне враження, ефект</p> <p>ЗНАМЕНИТИЙ славетний, популярний</p> <p>ЛЮДНИЙ де багато людей</p> <p>ОЖЕЛЕДИЦЯ шар льоду на землі, дорогах</p> <p>СУСІДНІЙ розташований поруч</p>	<p>ГЛИБОКИЙ має велику глибину</p> <p>ДУХОВНИЙ пов'язаний із внутрішнім життям людини; стосується релігії</p> <p>ЕКОНОМНИЙ ощадливий, бережливий</p> <p>ЕФЕКТИВНИЙ має потрібні наслідки, дає ефект</p> <p>ЗНАМЕНИТИЙ дуже важливий, видатний</p> <p>ЛЮДЯНИЙ доброчливий, чуйний</p> <p>ОЖЕЛЕДЬ кристалики льоду на деревах</p> <p>СУСІДСЬКИЙ стосується сусіда, сусідки</p>

23 I. Знайдіть у кожній парі одне словосполучення, у якому допущено лексичну помилку. Поясніть свою відповідь.

1. Власник автомобіля – **володар** магазину. 2. Заказати каву – замовити доставку товару. 3. Увімкнути освітлення – включити телевізор. 4. Заважати гратися – **мішати** слухати на уроці. 5. Привести докази – навести приклади речень. 6. **Вірна** відповідь – правильний діагноз. 7. Трапляються помилки – зустрічаються невдачі.

II. Складіть і запишіть речення з кожним виділеним словом.

24 I. Прочитайте фрагменти оголошень. Які помилки ви помітили?

Обережно!
На дорогах ожеледь!

Шановні пацієнти!
Наші лікарі допоможуть
нормалізувати ваш
сердечний ритм.

Шановні батьки!
У музикальній школі
оголошено набір дітей
на навчання.

Шановні мешканці!
На сусідській вулиці
торгівлю заборонено.

Любителі рідного слова!
Завтра розпочинає
роботу книжна
виставка сучасних
письменників.

Любителі музики!
Запрошуємо вас на
зустріч зі знаменним
бандуристом.

II. Складіть і запишіть оголошення про спортивні змагання.

25 Складіть і запишіть із кожним прикметником словосполучення, використавши іменник із таблиці. Кожен іменник ви можете використати один раз.

маневр	препарат	півень	хлопчик
виступ	поліцейський	парк	кабінет

Освітлений, освічений, ефектний, ефективний, тактичний, тактовний, сусідній, сусідський.

26 Прочитайте діалог. Знайдіть у ньому лексичні помилки. Відредагуйте усно прочитане.

Вітаю, Богдане! Ми сьогодні з батьками були в парку. Там зустрічалися різні дерева. 😊

Привіт, Марино! Целюбиме місце відпочинку нашої родини.

Учора я приймала участь в олімпіаді з біології. Думаю, що вірно відповіла на більшу половину запитань.

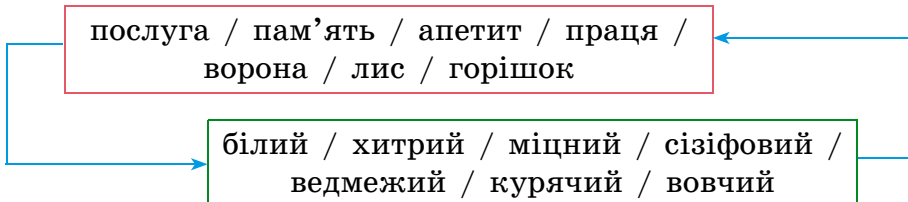
Я в слідуючому році теж спробую. А ти виконала вже домашнє завдання?

Ще залишилося перевести текст з англійської. До завтра!

До зустрічі! 😊

27 I. Гра «Фразеологізми». Відновіть фразеологізми, правильно поєднуючи іменники та прикметники. Форму слів можна змінювати. За кожен правильно відновлений фразеологізм – 1 бал.

II. Оберіть два фразеологізми та поясніть їхнє значення. За потреби скористайтеся словником. Складіть і запишіть речення із цими фразеологізмами.

28 Розгляньте таблицю. Про що вона нас інформує? Поясніть, чому словосполучення правої колонки є неправильними.

Правильно	НЕправильно
у вересні на мою думку на сьогодні сувенір підніматися східцями імунітет	у вересні місяці на мою власну думку на сьогоднішній день пам'ятний сувенір підніматися східцями вгору захисний імунітет

29 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви відвідувач / відвідувачка кав'ярні чи ресторану. Вам принесли меню, але в ньому багато лексичних помилок. Спробуйте виправити ці помилки. За потреби скористайтеся довідкою.

овощний суп
гречнева каша
жарена картопля
картофельне пюре
тушені овочі

вареники з творогом
блінчики з грибами
клубничний джем
напій із земляніки
жаркоє з овочами

ДОВІДКА. Тушкований, смажений, полуниця, суниці, печеня, сир, млинець.

30 I. Гра «Упіймай помилку». Знайдіть у поданому тексті лексичні помилки. За кожен знайдену й виправлену помилку – 1 бал.

Назар являється учнем сьомого класу. Він старанно відноситься до навчання, приймає участь у художній самодіяльності. На уроках уважний, не мішає іншим, на любі запитання може

дати вірну відповідь. Дві неділі тому на занятті літературного гуртка він виступив із самим цікавим повідомленням. Назар мріє стати дитячим лікарем-педіатром.

II. Спишіть текст, виправляючи допущені помилки. Доповніть його реченням із фразеологізмом.

31 I. Спишіть речення, виправляючи допущені лексичні помилки. За потреби скористайтеся довідниками, словниками.

1. Улітку допоможуть сонцезащитні очки. 2. На дорогах багато небезпечних поворотів. 3. Салат краще засмажити оливковим маслом. 4. У кімнаті на підлозі килимове покриття. 5. Для оформлення букетів використовують декоративну папір. 6. На фінальний

матч прийшли футбольні болільники. 7. Городський транспорт після дощу дуже брудний. 8. Туристам довелося ночувати під відкритим небом.

II. Підготуйте повідомлення (5–6 речень) для розміщення в соціальній мережі про уявну подію, яка має відбутись у вашому місті чи селі просто неба*. Спробуйте зацікавити читачів, надати їм потрібну інформацію та спонукати відвідати захід.

* *Просто неба* – не в приміщенні, надворі: *музей просто неба; фестиваль просто неба.*

4. МОРФОЛОГІЯ (ІМЕННИК, ПРИКМЕТНИК)

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є самостійні та службові частини мови? 2. Чим іменник відрізняється від прикметника?

32 I. Прочитайте текст. Зіставте його з поданою поряд інфографікою. Що спільне ви помітили? Спираючись на інформацію з тексту та інфографіки, доведіть або спростуйте твердження, висловлене в останньому реченні.

НАМ – БІЛЬШЕ ТИСЯЧІ РОКІВ

День Української Державності – свято, яке відзначають 15 липня, у День хрещення Русі-України.

Саме із часів Київської Русі бере свій початок Україна як держава. Багата історія України напряму пов'язана з князем Володимиром Великим, який і охрестив Русь 988 року, тим самим долучивши її до європейської цивілізації. Україні християнство

передалось у спадок разом із культурою та традиціями Русі.

Отже, історія нашого народу почалася не 30 і не 130 років тому. Українській державності більше тисячі років! (За матеріалами видання «Українська правда. Життя»).

II. Виконайте завдання.

1. Знайдіть у тексті або на інфографіці по кілька прикладів таких іменників: 1) власних назв; 2) назв істот; 3) абстрактних назв; 4) конкретних назв.

2. Визначте число виділених іменників. Які з них мають форму тільки однини?

3. Знайдіть у другому абзаці два іменники в називному відмінку. Яким членом речення вони є?

4. Випишіть із тексту три словосполучення «прикметник + іменник». Провідмініайте одне з них.

СПАДОК УКРАЇНИ ВІД РУСІ

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ
ВИБІР ВИЗНАЧИВСЯ
ІЗ ПРИЙНЯТТЯМ
ХРИСТИАНСТВА В
988 РОЦІ

ТРИЗУБ, РОДОВИЙ
ЗНАК
РЮРИКОВИЧІВ,
СТАВ ДЕРЖАВНИМ
ГЕРБОМ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНИ

КИЇВ Є СТОЛИЦЕЮ,
ПОЛІТИЧНИМ І
КУЛЬТУРНИМ
ЦЕНТРОМ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
ПОНАД ТИСЯЧУ РОКІВ

Рід іменників

ЧОЛОВІЧИЙ рід

нежить	біль (<i>страждання</i>)
шампунь	тюль
степ	полин
ступінь	рояль
ступінь	дріль (<i>інструмент</i>)

ЖІНОЧИЙ рід

путь
вісь
розкіш
емаль (<i>фарба</i>)
гуаш (<i>фарба</i>)

Як визначити рід незмінюваних іменників →
<https://cutt.ly/4wjetxed>

33 Запишіть словосполучення, добираючи правильне закінчення.

Головн(ий,а) біль, нов(ий,а) шампунь, нелегк(ий,а) путь, вищ(ий,а) ступінь, сильн(ий,а) нежить, біл(ий,а) тюль, весел(ий,а) поні, гаряч(ий,е) лате, соковит(е,ий) манго, смачн(а,е) саямі, жажлив(е,ий) торнадо, багатолюдн(ий,е) Токіо, українськ(ий/а,е) АЕС.

Кличний відмінок іменників

Чоловічий рід		Жіночий рід	
Тарасе Києве Миколо батьку	СергіЮ АндріЮ ІгорЮ краЮ	Ю	МаріЄ мріЄ матусЮ (пестливі слова)
		Є ю	сестро Ольго ученице ноче

Як уживати іменники в кличному відмінку →
<https://cutt.ly/owjetVMY>

34 I. Запишіть іменники в кличному відмінку.

Назар, Назарій, Миколай, Ілля, Юлія, Юля, Таїсія, Тая, Таїса, мама, матуся, Олег, батько, президент, дівчинка, друг Сергій, Ганна Василівна, Ігор Тарасович, ластівка, Херсон.

II. Складіть і запишіть речення з іменем свого друга / своєї подруги в кличному відмінку.

III. Утворіть від виділених імен чоловічі й жіночі імена по батькові та запишіть.

35 КОЛО ДУМОК. 1. Чи можна визначити рід іменників *ворота, жнива*? Чому?
 2. Яке сполучення є граматично правильним: *читати по складах, читати по складам*?

Групи прикметників за значенням

Якісні	Відносні	Присвійні
<i>мудрий</i>	<i>скляний</i>	<i>сестрин</i>

36 Визначте групу за значенням кожного прикметника в поданих словосполученнях (усно).

Автобусна зупинка, теплий вечір, Юлине повідомлення, банківський рахунок, вечірній Тернопіль, солодкий пиріг, солодкі слова, черстве серце, черствий хліб, заячий хвіст, заяча душа.

37 Доберіть до поданих словосполучень синонімічні з присвійним прикметником. Дібрані словосполучення запишіть.

ЗРАЗОК. Книжка Галі – Галина книжка; номер Софії – Софійн номер; пароль Павла – Павлів пароль.

Номер Оксани, шарф Юлі, адреса Марії, зошит дочки, ноутбук Тараса, сестра Андрія, халат лікаря, дзьоб орла, голос солов'я.

Ступені порівняння прикметників

Вищий ступінь		Найвищий ступінь	
проста форма	складена форма	проста форма	складена форма
<i>широкий</i>	<i>більш широкий</i>	<i>найширший</i>	<i>найбільш широкий</i>

38 I. Знайдіть два прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння. Утворіть від обраних слів просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

Німий, холодний, синенький, дорогий, електричний.

II. Складіть усно речення з прикметником у формі вищого ступеня порівняння.

39 СИТУАЦІЯ. Висловіть свою думку щодо наведеного нижче твердження (3–4 речення), використовуючи прикметники вищого або найвищого ступеня порівняння. Ви можете скористатися поданими словосполученнями.

Улітку треба якомога більше часу бути на сонці.

Повністю погоджуюся

Не погоджуюся

Погоджуюся частково

- ✓ корисно для здоров'я
- ✓ ультрафіолетове випромінювання
- ✓ ураження шкіри
- ✓ забезпечити організм вітаміном D
- ✓ без шкоди для здоров'я
- ✓ уникати полуденної спеки
- ✓ вплив на імунну систему

40 Відредагуйте словосполучення та запишіть правильно. Поясніть суть допущених помилок.

Сильна нежить, вища ступінь, далекий путь, маленьке фламінго, лазити по деревам, налити води курчам, шановний Олексіє Вікторовиче, зустрілися з Олексієм Скляренко, подякувати Світлані Вікторівній, Дмитрин зошит, сама швидка тварина, більш солодший пиріг, дуб вищий берези.

41 Прочитайте речення, уставляючи на місці пропуску одну із запропонованих форм слова.

Ігор / Ігорє / Ігорю

зру́чний / зручніший

1. Дякую тобі, ... , що підказав більш ... маршрут.

пану / панові

цікавішу / цікаву

2. Подякували ... Богдану за найбільш ... розповідь.

42 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники у відповідній формі.

1. На ринку розпочався **сезон** сонячних (черешня). 2. «Динамо» створює небезпечні **моменти** та б'є по (ворота). 3. Відео про веселих (кошеня) набрало чимало (вподобайка). 4. **Віталієві** (Сачко) вдалося пробитися до фіналу змагань. 5. Показ нового **фільму** продовжили до кінця (листопад).

II. Підкресліть прикметники як члени речення (означення).

III. Визначте відмінок виділених іменників (надпишіть скорочено).

5. МОРФОЛОГІЯ (ЧИСЛІВНИК, ЗАЙМЕННИК)

ПРИГАДАЙМО. 1. Чим кількісні числівники відрізняються від порядкових? 2. Чому займенник має таку назву?

43 Розгляньте зображення та визначте комунікативне призначення кожного з них. Використовуючи числівники, озвучте інформацію, передану кожним зображенням, або придумайте невеликий текст рекламного повідомлення за одним із них.

Відмінювання числівників

Н.	п'ять	сім	сорок
Р.	п'яти, п'ятьох	семи, сімох	сорока́
Д.	п'яти, п'ятьом	семи, сімом	сорока
Зн.	п'ять, п'ятьох	сім, сімох	сорок
Ор.	п'ять МА , п'ять ОМА	сьомá, сімома	сорока
М.	на/у п'яти, п'ятьох	на/у семи, сімох	на/у сорока

Н.	шістДЕСЯТ	шістСОТ
Р.	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот
Д.	шістдесяти, шістдесятьом	шестистам
Зн.	шістдесят, шістдесятьох	шістсот
Ор.	шістдесять МА , шістдесять ОМА	шістьмастами, шістьомастами
М.	на/у шістдесяти, шістдесятьох	на/у шестистах

44 Знайдіть у реченнях числівники. Провідмініайте письмово один із них (на вибір).

1. До населеного пункту залишилося сто дев'ять кілометрів.
2. Зі складу вивезли п'ятсот шістдесят мішків борошна.
3. За перший день альпіністи подолали дві третіх шляху до вершини.

45 Прочитайте вголос математичні вирази.

1. До $86 + 84$.
2. Від $375 - 185$.
3. До $4532 + 777$.
4. Від $642 - 14$.
5. До $785 + 48$.
6. Від $64 - 11$.

46 Спишіть, замінюючи числа словами.

Слони живуть до 85 років. Кінь може жити до 60, тривалість життя бегемота й тигра – до 50, зубра й лева – до 36. Страуси живуть від 30 до 80 років. Коршуни та грифи живуть більше 100 років. Найдовша тривалість життя в соколів. Вони доживають до 160–170 літ. Папуга в неволі може жити до 135 років (3 довідника).

47 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи сполучень слів. Спишіть, замінюючи числа словами. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. На 20 автобусах, після 40 років, замість 6 учнів, із 60 туристами, нагодував 3 поросят.

2. На 10 будинках, після 90 днів, замість 5 учениць, з 50 гривнями, напоїв 4 лошат.

Узгодження числівників з іменниками

Правильно	НЕправильно	
<i>чотири апельсини</i>	<i>чотири апельсина</i>	<p>2 3 4 → Н. В. МН.</p>
<i>три місяці</i>	<i>три місяця</i>	
<i>два кілограми</i>	<i>два кілограма</i>	

48 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в поданих реченнях іменник *лимон* ужито в різних формах.

1. Купили три лимон**И**.
2. Зважили п'ять лимон**ІВ**.
3. Залишилося два з половиною лимон**И**.
4. Достатньо двох третіх лимон**А**.

49 I. Спишіть словосполучення, ставлячи іменник у відповідній формі.

Чотири (бургер), два (ноутбук), три (місяць), чотири (ведмідь), дві п'ятих (метр), обидва (кролик), два (трамвай), три (мегабайт), два з половиною (кілограм), півтора (зошит), три (сантиметр), півтора (місяць), два (коктейль), чотири (олівець), три четвертих (кілометр), троє (глядач).

II. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням.

50 I. Використовуючи подані малюнки, дайте усно відповідь на запитання «Котра година?». Наведіть по кілька варіантів відповіді.

II. Складіть і запишіть одне речення, використавши числівник на позначення часу.

51 Відредагуйте усно речення, виправляючи помилки у вживанні числівників на позначення часу.

1. Автобус від'їжджає в десять сорок. 2. Дідусь прокидається після восьми годин. 3. Електропоїзд прибуває рівно в одинадцять. 4. Басейн працює із семи ранку до дев'яти вечора. 5. Потяг прибуває без десяти вісім. 6. Повернувся зі школи близько чотирнадцяти.

Розряди займенників

Розряди	Приклади	Розряди	Приклади
Особові	я, ти, він, ви	Заперечні	ніхто, ніякий
Зворотний	себе	Присвійні	мій, твій, ваш, її
Питальні	хто? що? який?	Вказівні	цей, той, такий, стільки
Відносні	хто, що, який	Означальні	весь, всякий, кожний, інший, сам
Неозначені	абихто, будь-що		

52 I. Прочитайте уривки пісень. Випишіть займенники, визначте розряд.

1. Ніч, а ноги ще нас водять лабіринтами доріг. Проводжав її додому, коли гасли ліхтарі (УАКТАК). 2. Хто, як не ти, спалить мости? Хто ж побудує знов? Навчи мене жити, як ти, щоб не кипіла кров (Х. Соловій). 3. В блакитній вишині тебе знайшов, тебе мені послало сине небо. Я все життя до тебе довго йшов, і нам удвох нікого більш не треба (Д. Волканов).

II. Утворіть по кілька неозначених і заперечних займенників від займенника *хто*.

53 Знайдіть і прослухайте пісню «Стефанія» у виконанні гурту «Kalush Orchestra». Випишіть із пісні (під час її звучання) займенники. Визначте, хто знайшов найбільше слів.

54 Прочитайте речення. Знайдіть помилки у вживанні займенників. Відредагуйте усно речення.

1. На полиці лежала книжка Олесі, яку всі шукали. 2. Марк поклав документ на стіл і сфотографував його. 3. Діти рвали яблука й складали їх у ящики; їх було дуже багато. 4. Тренер зібрав м'ячі в дітей, а потім поклав їх у кошик.

55 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас телефонує незнайомец і пропонує вам прийти за подарунком. Складіть і запишіть діалог (6–8 реплік), можливий у цій ситуації. Намагайтеся уникнути небезпечного спілкування та протистояти маніпулятивним впливам. Використайте займенники, а також числівники на позначення часу.

6. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (МЕДІА). ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. НЕПРАВДИВА ІНФОРМАЦІЯ

56 А. Розгляньте малюнки, об'єднані темою «Інформація». Про що, на вашу думку, розповідає кожен із них?

Б. Придумайте усно до одного із цих малюнків підпис (із 3–5 слів).

В. Поміркуйте, що означає для людини інформація. Чому нам важливо отримувати інформацію? Звідки ми її отримуємо?

Масова інформація

Наше життя пов'язане з інформацією, яку ми можемо створювати, отримувати, передавати, зберігати, переробляти, використовувати тощо.

слухаємо
прогноз погоди

отримуємо
інформацію

розповідаємо
про погоду

передаємо
інформацію

беремо в дорогу
парасольку

використовуємо
інформацію

Щоб донести інформацію до необмеженого кола людей, використовують **засоби масової інформації (ЗМІ)**. Ще їх називають **медіа** (від *лат. medium* – посередник), оскільки вони передають інформацію від однієї сторони до іншої. **ЗМІ (медіа)** – це телеканали, радіостанції, інформаційні агентства, журнали, газети, онлайн-видання тощо.

Якщо ви хочете отримувати достовірну інформацію, тобто таку, яка відповідає дійсності, то потрібно користуватися **надійними, перевіреними** джерелами інформації.

Джерела інформації – усе те, звідки ми черпаємо інформацію.

**ДЖЕРЕЛА
інформації**

телеканал газета документ буклет
державна установа посадова особа вебсайт
енциклопедія учасник події книга
соціальна мережа рекламний щит банер

Зверніть увагу!

Завжди враховуйте, чи надійним є джерело, з якого ви берете інформацію. Будь-хто може записати відео, але це зовсім не робить людину експертом з того чи того питання, про яке вона говорить. **НАПРИКЛАД**, коли йдеться про військові повідомлення, надійним буде офіційне джерело – Генштаб Збройних Сил України.

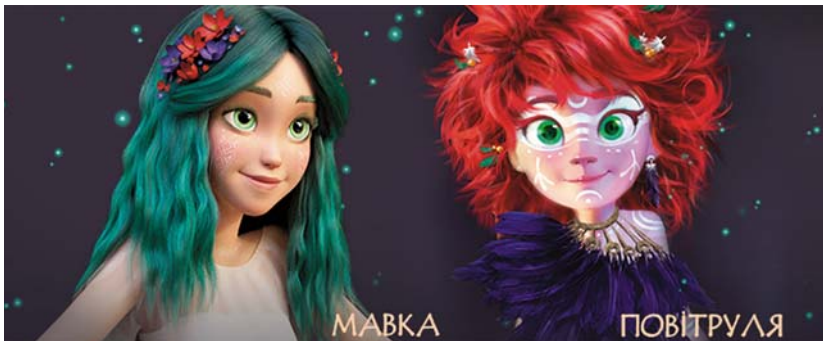
57 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були журналістом / журналісткою, то яку теле- чи радіопередачу хотіли б створити? Про що інформували б своїх глядачів (слухачів)?

58 І. Прочитайте два повідомлення про мультфільм «Мавка. Лісова пісня» та виконайте завдання.

Мультфільм «Мавка. Лісова пісня» за перші три тижні прокату став найкасовішим фільмом за часи незалежності України. На сеанс у кінотеатри люди йдуть цілими родинами й нерідко – по кілька разів.

«Мавку» дивляться також у кінотеатрах понад 80 країн. Мультфільм несе послання про самобутню культуру України, перемогу любові та найбільшу цінність – мир (Із телешоу «Сніданок з 1+1»).

У міжнародному кінопрокаті, що охопив понад 80 країн, мультфільм «Мавка. Лісова пісня» має високі касові збори. Тож творці анімаційної стрічки вирішили розширити успіх всесвіту Мавки. Історія отримає продовження у форматі серіалу. Усього заплановано випустити 12 епізодів. Будуть і нові анімаційні персонажі (Із вебсайту проєкту «Мавка. Лісова пісня»; <https://mavka.ua>).

Ілюстрація із сайту <https://mavka.ua>

II. Виконайте завдання.

1. Визначте джерело кожного повідомлення. Чим, на вашу думку, різняться ці джерела?
2. Визначте, якою темою об'єднано повідомлення та яка інформація є спільною для них.
3. Знайдіть у першому повідомленні інформацію, якою можна було б доповнити друге повідомлення.
4. Складіть усно повідомлення, об'єднавши подану інформацію з обох джерел.

Зверніть увагу!

Завжди зазначайте джерело інформації, звідки берете фото, відео чи текст, якщо, наприклад, хочете розмістити їх на вебсайті закладу освіти чи використати у своїй презентації. Це одне з правил академічної доброчесності.

Неправдива інформація

Джерело інформації може містити не лише факти, а й неправдиву інформацію – фейки.

ПРАВДА, ФАКТ

реальне явище, невігадана подія; те, що реально існує

✓ *Збірна України перемогла на Європейській дівочій олімпіаді з інформатики 2023 року.*

ФЕЙК

повідомлення, яке спеціально створили для того, щоб увести в оману

✗ *Міністерство охорони здоров'я заборонило їсти апельсини, бо вони дають побічні ефекти.*

Основна мета фейкових повідомлень – посіяти сумніви, паніку, страх, обманути, нав'язати неправду. Щоб досягти цієї мети, у тексти додають неправдиву інформацію, пере-кручують факти, змішують факти з фейками. Фейковими можуть бути тексти, фото, відео, аудіо.

Як визначити та «зловити» фейк

- Перевіряйте інформацію в інших джерелах та саме джерело інформації (можливо, його вигадали).

- Ставтеся критично до повідомлень, які мають сенсаційний, провокативний заголовок («*Правда, яка шокує*», «*Ви не повірите!*»); не вказують на дату чи місце події; містять більше думок, ніж фактів; викликають надмірні емоції.

- Аналізуйте фото (відео): чи мають вони зв'язок з описаною подією. Можна завантажити картинку в гуглі й переглянути пов'язані публікації.

59 I. Прочитайте й проаналізуйте повідомлення. Поміркуйте, які з них правдиві, а які – фейкові.

1. У червні на Закарпатті – сезон ягід. Зануритись у справжній рай полуниці запрошує фестиваль «Ягідне поле» в селі Дюла на Виноградівщині.

2. Плакати чи ридати? У Карпатах вирубали весь ліс!

3. Популярний дієтолог рекомендує: щоб їжа краще засвоювалась, потрібно читати, коли їсте.

4. Кір – небезпечна хвороба, яка передається повітряно-крапельним шляхом.

II. Що, на вашу думку, означає бути медіаграмотними? Для чого бути медіаграмотними?

60 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. 1. Які небезпеки чатують в інформаційному просторі? 2. Чи траплялися вам фейки? Чи вдалося вам розпізнати їх?

61 I. Прочитайте повідомлення із сайту Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. У чому актуальність цієї інформації? Чи допоможе, на вашу думку, застосунок «ЕкоЗагроза» боротися з фейками?

ЗАСТОСУНОК «ЕКОЗАГРОЗА»

«ЕкоЗагроза» – це офіційний веб-ресурс і мобільний додаток Міндовкілля. Завдяки новому застосунку кожен зможе дізнатися достовірну інформацію про стан повітря, води, ґрунту тощо. Наприклад, якщо телеграм-канали лякають радіаційним забрудненням, то можна перевірити, чи радіація зараз у нормі. Горять ліси неподалік – подивитись актуальні дані про якість повітря.

«Більшості з нас знайома ситуація, коли після новин про авіаудари по нафтобазах починаєш швидко шукати інформацію про екологічну небезпеку. В умовах активних бойових дій на території України та інформаційної війни, ми розуміємо, що українцям важливо мати єдине офіційне джерело перевіреної інформації. Тому ми створили мобільний додаток “ЕкоЗагроза”», – прокоментував міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець.

Українці також можуть повідомляти про всі факти екологічних злочинів проти довкілля, свідками яких вони стали. Наприклад, про пожежі в лісі, розлив нафтопродуктів, викид отруйних речовин у повітря тощо (*Із сайту Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*).

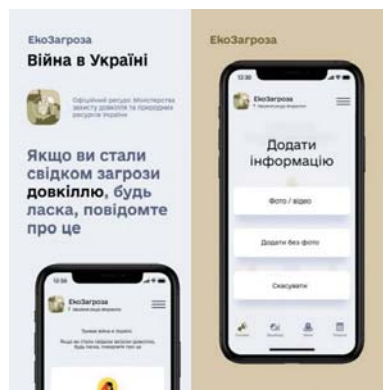
II. Знайдіть у тексті й зачитайте два речення, які були б відповіддю на таке запитання: «Які можливості створює для кожного з нас застосунок “ЕкоЗагроза”?».

62 **ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою повідомлення. Перевірте правдивість інформації, використовуючи будь-які надійні джерела. Обміняйтеся результатами роботи.

1. Киянин Ігор Сікорський – всесвітньо відомий авіаконструктор. У 2019 році Асоціація історії Білого дому США обрала гелікоптер Сікорського Н-34 як офіційну різдвяну ялинкову прикрасу. Прикраса вшановує президента Дуайта Ейзенхауера, який уперше прийняв рішення використовувати гелікоптери з метою перевезень керівників держави.

2. Державна служба статистики у 2020 році оприлюднила портрет середньостатистичного українця та українки. За резуль-

татами опитування, середній зріст громадян у віці від 18 років становив 164 сантиметри в жінок та 175 – у чоловіків.

63 Виконайте завдання одного з варіантів.

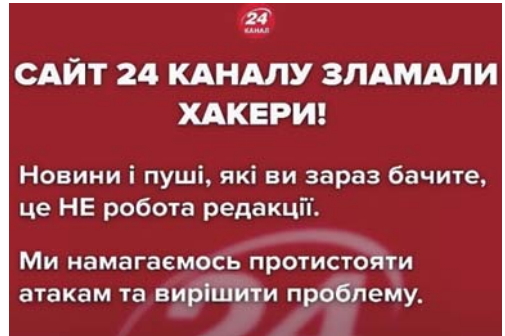
Варіант А. Підготуйте невелике усне повідомлення про один з українських засобів масової інформації (на вибір). Розкажіть про особливості цього медіа, тематику повідомлень, цікаві передачі (рубрики) тощо.

Варіант Б. Підготуйте невелике усне повідомлення про засоби масової інформації. Яка їхня роль у суспільстві? Наведіть приклади відомих українських ЗМІ.

7. МЕДІАТЕКСТ. НОВИНИ

ПРИГАДАЙМО. Що таке текст?

64 А. Прочитайте тексти на зображеннях.

Б. Розкажіть, про що саме хотіли поінформувати автори поданих текстів.

В. Поміркуйте, чи є корисною ця інформація та чи для великої кількості людей її призначено.

Медіатекст

Медіатекст – це повідомлення, призначене для масового передавання інформації необмеженій кількості людей. Він може бути усним чи писемним.

стаття оголошення новина інтерв'ю
реклама телепередача відео кліп
афіша презентація етикетка виступ
інфографіка фільм буклет

Сутність медіатексту – конкретна інформація з метою впливу та переконання. **НАПРИКЛАД**, медіатекстом є реклама, яку створюють для того, щоб привернути увагу споживачів / споживачок.

Новина

Поширеним жанром у засобах масової інформації (медіа) є новини.

Новина – це стисле повідомлення, що містить суспільно важливу та актуальну інформацію. За допомогою новин журналісти / журналістки інформують нас про поточні події.

65 I. Прочитайте медіатекст – новину. Визначте джерело інформації.

На Європейських іграх – 2023 в Кракові збірна України зі стрибків у воду виграла золоту медаль у міксті*. Дисципліна мікст зобов'язує спортсменів зробити по три стрибки в змішаних парах із 3-метрового трампліна та 10-метрової вишки. Нашу державу представили Ксенія Байло, Данило Коновалов, Анна Письменська й Олексій Середа.

Стрибун у воду Олексій Середа висловився щодо здобуття золота: «Цю перемогу ми присвячуємо ЗСУ, завдяки яким у нас є можливість здобувати нагороди для країни» (За матеріалами сайту *XSPORT.ua*).

Стрибки у воду, фото: AP Photos

* *Мікст* – змагання між командами, до складу кожної з яких входять чоловіки й жінки.

II. Поміркуйте над запитаннями та виконайте завдання до тексту.

1. З якою метою створено це повідомлення?
2. Про яку подію йдеться? Про які факти повідомлено?
3. У чому полягає новизна інформації?
4. Доведіть, що наведена інформація є суспільно важливою (пов'язана із життям суспільства загалом) та актуальною.
5. Передайте стисло прочитаний текст одним реченням (письмово) для інформування друзів / подруг у соцмережі.

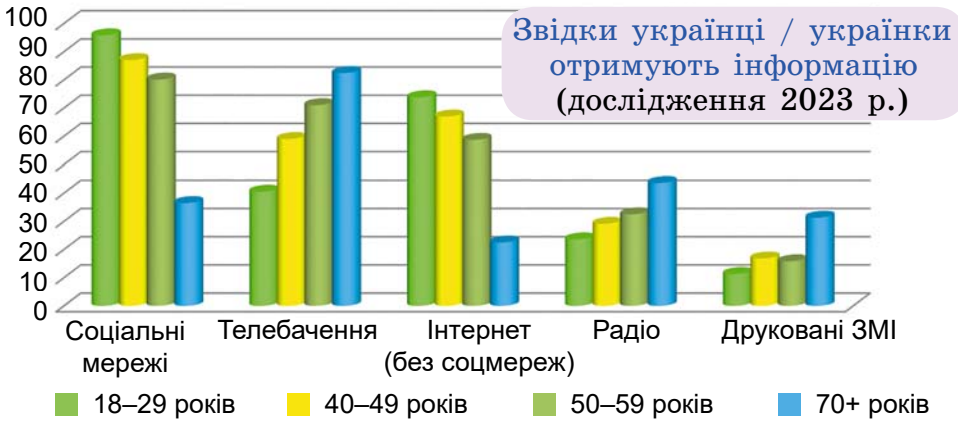

66 Виконайте завдання одного з варіантів (за бажанням можна працювати в групах).

Варіант А. Створіть невеликий медіатекст (повідомлення, постер, коментар до фото, оголошення тощо; 3–6 речень) на тему, пов'язану з вашим закладом освіти, історією чи докільям України.

Варіант Б. Оберіть новину з будь-якого медіа й перекажіть її одноліткам (8–10 речень). Висловіть міркування щодо правдивості / неправдивості інформації.

67 I. Розгляньте діаграму, на якій представлено результати дослідження, проведеного на замовлення Громадянської мережі «ОПОРА». Яке джерело інформації є найпопулярнішим для українців / українок? Поясніть чому.

II. Опишіть діаграму (усно). Скористайтеся за потреби поданими конструкціями.

1. На цій діаграмі можна побачити 2. Зверніть увагу на 3. Для отримання інформації соцмережами найчастіше користуються ... , а телебаченням 4. Найбільш показовим є те, що 5. Якщо порівняти ..., то можна помітити, що

III. Проведіть дослідження серед своїх однолітків і визначте, звідки найчастіше отримують інформацію підлітки 12–14 років.

Проект

Об'єднайтеся в групи та підготуйте **випуск новин**.

Етапи роботи над проектом:

- 1) самостійно перегляньте випуск теленовин (прочитайте в інтернеті чи прослухайте по радіо);
- 2) підготуйте кожен / кожна для своєї групи текст однієї новини, яка могла б зацікавити ваших однолітків;
- 3) підготуйте групою план уявного випуску теленовин;
- 4) розподіліть групою ролі (ведучий / ведуча; журналісти / журналістки).

Телеканал «Київ»

Орфографічний практикум

8. БУКВИ *Е, И* НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ У КОРЕНІ СЛОВА. БУКВИ *И, І* В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

68 I. Знайдіть корені в поданих словах. Визначте наголос.

серпанок

стеблина

сливовий

II. Доведіть, що подані слова написано правильно.

Букви *е, и* в корені слова

ВІТЕР – вітру

звук [е] випав

ЛЕТІТИ – літати

звук [е] чергуємо з [ї]

ТРИВОГА ОЧЕРЕТ

ри-, -ли- -ере-, -еле-

СТИРАТИ (хоч *стёрти*) → у дієслові є наголошений суфікс *-а-*

Правопис ненаголошених [е], [и] не завжди можна пояснити правилом. **НАПРИКЛАД:** *апельсин, ведмідь, колектив, календар, плакати, пшениця, чепурний*. У такому разі написання слова перевіряємо за словником і запам'ятовуємо.

69 I. Спишіть, уставляючи на місці пропуску букву *е* або *и*. Обґрунтуйте написання.

Т..рнівий, кл..котіти, справ..длиий, л..пневий, л..генький, ш..потіти, т..плиця, запл..сти, пром..нистий, зап..кти, ч..р..шня, ож..л..дь, абр..коса, леб..диний, пів..нь, зач..кати, гор..зоньт, заст..лати, завм..рати, д..ректор.

II. Складіть і запишіть з одним словом (на вибір) складне речення. Підкресліть пунктограму «Кома між частинами складного речення».

Букви *и*, *і* в словах іншомовного походження

Пишемо букву **И**

у ЗАГАЛЬНИХ назвах
іншомовного походження
після
Д, Т, З, С, Ц, Ч, Ш, Ж, Р
перед буквою на позначення
приголосного (крім [й])

А ТАКОЖ: *лимон, спирт, вимпел,*
кипарис, імбир, химера, графин,
єпископ, митрополит тощо
слова церковного вжитку або які
давно засвоєні українською мовою

70 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть гумористичну розповідь (3–4 речення), використавши якнайбільше поданих слів іншомовного походження.

Джип, лімузин, таксист, тир, мішень, паркінг.

Варіант Б. Складіть і запишіть текст (3–4 речення) реклами закладу громадського харчування, використавши якнайбільше поданих слів іншомовного походження.

Капучино, чипси, чизбургер, чабата, мигдаль.

71 I. Спишіть, уставляючи на місці пропуску букву *и* або *і*. Підкресліть та обґрунтуйте орфограму «Букви *и*, *і* в словах іншомовного походження».

Мон..тор, ц..стерна, ст..мул, **грац..я**, г..рлянда, **тр..умф**,
ген..альний, д..плом, с..луєт, д..зель, **аж..отаж**, аз..мут, артер..**я**,
р..нгтон, спін..нг, д..станція, пейзаж..**ст**, **пр..ор..тет**, г..тара.

II. Поясніть лексичні значення виділених слів. За потреби скористайтеся словником.

72 I. Запишіть географічні назви за алфавітом, уставляючи на місці пропуску букву *и* або *і*. Зверніть увагу, що букву *і* потрібно поставити лише в трьох словах.

Антаркт..**да**, Балт..**ка**, Л..**сабон**, Мекс..**ка**, Флор..**да**, С..**дней**,
Ваш..**нгтон**, Ч..**каго**, Гольфстр..**м**, Мадр..**д**, Аргент..**на**, Ват..**-**
кан, Грец..**я**, С..**цилія**.

II. Оберіть одну з поданих географічних назв. Дізнайтеся з довідкових джерел інформацію, пов'язану із цією назвою. Підготуйте усне повідомлення (до 1 хвилини) у публіцистичному стилі.

73 Прочитайте оголошення та знайдіть у них орфографічні помилки. Обґрунтуйте свою думку.

1

У центральній частині міста відкрито новий підземний паркинг «Бастіон»

2

В інтернет-магазині «Лабіринт» можна дешево купити книги та іграшки на будь-який смак

3

Спортивний клуб «АТЛЕТІКА» запрошує дітей і дорослих на заняття. Ми допоможемо вам стати здоровими!

74 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в першій групі слів у префіксі пишемо букву *е*, а в другій – букву *и*.

прекрасний
престарий
прегіркий

прикрашений
пристарілий
пригіркий

Правопис префіксів

ПЕРЕД

префікс С

сховати, скосити, зшити

розповісти, розквітнути,
безпечний, безкрилий

75 Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання префіксів.

(З,с)фотографувати, (з,с)палахнути, (з,с)чепити, (з,с)хибити, по(з,с)шивати, (з,с)фальшивити, ро(з,с)тягнути, ро(з,с)хитати, бе(з,с)корисливий, бе(з,с)хитрісний, пр(е,и)чудово, пр(е,и)будувати, пр(е,и)бережний, пр(е,и)старкуватий, пр(е,и)спокійно, пр(е,и)святий, пр(і,и)звище, пр(е,и)подобний, пі(д,т)писати.

76 Виконайте тестові завдання.

1. Букву *е* треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А ч..брець, ч..рговий, в..шневий
- Б зуп..няти, д..сяток, м..лодія
- В ч..рв'як, кр..голам, м..дівник
- Г хлоп..ць, с..режки, в..селка

2. Букву **и** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А дж..нсовий, глад..олус

В аз..мут, ч..збургер

Б г..рлянда, аргент..нський

Г пр..нтер, аж..отаж

77 I. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Гостре слов(е,и)чко коле с(е,и)рдечко. 2. Усе м(е,и)неться, одна правда зостанеться. 3. Вос(е,и)ни – багач, а нав(е,и)сні – прохач. 4. З полови хліба не (з,с)п(е,и)чеш. 5. За словом в к(е,и)-шеню не полізе. 6. З в(е,и)ликої хмари малий дощ. 7. Б(е,и)-р(е,и)женого Бог б(е,и)р(е,и)же, а козака – шабля. 8. Було б здоров'я, а все інше наж(е,и)вемо. 9. Від дощу втік, а під ринву (з,с)ховався (*Нар. творчість*).

II. Яке з прислів'їв вам сподобалося найбільше? За якої життєвої ситуації його можна було б використати?

9. ВЕЛИКА БУКВА ТА ЛАПКИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

78 I. Установіть відповідність між зображеннями та поданими сполученнями слів. Поясніть відмінність у написанні цих сполучень.

велика
ведмедиця

Велика
Ведмедиця

«Велика
ведмедиця»

II. Складіть і запишіть із кожним сполученням слів речення.

79 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання слів із великої букви.

Вулиця (В,в)ерхній (В,в)ал,
(Л,л)ьвівська площа, озеро (С,с)ві-
тязь, (К,к)анівське водосховище,
(М,м)айдан (Н,н)езалежності,
(С,с)умський (Н,н)аціональний
(А,а)грарний (У,у)ніверситет, місто
(Н,н)ова (К,к)аховка, архітектурна
пам'ятка (З,з)олоті (В,в)орота, (А,а)ндріївська (Ц,ц)ерква,
(В,в)ерховна (Р,р)ада України, (Є,є)вропейський (С,с)оюз, галак-

День Соборності України
День Української Державності
Чумацький Шлях (галактика)
Державний Гімн України
Кієво-Печерська лавра
Верховна Рада України

тика (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях, сузір'я (В,в)еликого (П,п)са, коме-
та (Г,г)аллея, (Д,д)ень (Н,н)езалежності України, (Д,д)ержавний
(П,п)рапор України, (Б,б)іблія, (С,с)ин (Б,б)ожий.

II. Складіть і запишіть діалог (5–6 реплік), використавши деякі з поданих сполучень слів.

80 Випишіть лише ті сполучення слів, у яких власні назви потрібно брати в лапки. Запишіть ці сполучення правильно.

Фільм Захар Беркут, газета Вечірнє Полісся, чай Лісовий аромат, автомобіль Ниссан, літак Боїнг 777, острів Джарилгач, кав'ярня Ранкова зустріч, кінотеатр Київська Русь, Син Божий, магазин Смаколики, аеропорт Бориспіль, станція метро Поштова площа, вистава Зимова фантазія, сузір'я Козоріг, хор Щедрик.

81 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання слів із великої букви.

1. На (С,с)офійській площі міста Києва розташовано (С,с)офійський (С,с)обор. 2. В Україні з 1999 року відзначають (Д,д)ень (С,с)оборності. 3. У християнському календарі одним із найважливіших свят є (Р,р)іздва (Х,х)ристове. 4. Найбільше за площею сузір'я на небі – (С,с)узір'я (Г,г)ідра. 5. Найбільшим островом (Т,т)ихого (О,о)кеану є (Н,н)ова́ (Г,г)вінея, після (Г,г)ренландії це другий за величиною острів на (З,з)емлі. 6. Середня температура повітря на (П,п)івденному (П,п)олюсі взимку становить -60°C .

Замок Любарта, або
Луцький замок (м. Луцьк)

II. Прокоментуйте написання власної назви в підписі до ілюстрації. Складіть і запишіть речення з назвою цієї пам'ятки.

10. ПОДВОЄНІ БУКВИ

82 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в словах лівої колонки є подвоєні букви, а правої – немає.

туманний
горобинний
журавлинний

пташиний
горобиний
журавлинний

83 I. Прочитайте текст. У чому його актуальність? Зіставте прочитане з власним життєвим досвідом. Яка інформація була для вас відома?

БЕРЕЖІТЬ СВІЙ ЧАС

Є особливий вид дозвілля, якому користувачі соцмереж приділяють дедалі більше часу, – короткі відео.

Через побоювання суспільства щодо негативного впливу коротких відео на дітей засновники деяких соціальних мереж заявили, що вимикатимуть сповіщення для підлітків 13–15 років після 21:00, а також час від часу надсилатимуть їм повідомлення про те, що потрібно відволіктися.

Короткі відео затягують. Тому важливо визначити для себе певний час, протягом якого їх можна дивитися, ставити нагадування про завершення. Адже розробники соцмереж «торгують» увагою користувачів: що більше часу ви проводите там, то більше грошей отримає компанія від рекламодавців. Не варто дозволяти красти ваш час (За І. Баран, О. Павлишиною. Інтернет-журнал «Куншт»).

II. Випишіть із тексту слова з подвоєними буквами. Одне з них розберіть за будовою, а одне запишіть фонетичною транскрипцією.

III. Які лексичні значення може мати виділене слово?

84 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви проводите свій вільний час? Яким видам дозвілля надаєте перевагу?

85 I. Спишіть прислів'я, ставлячи на місцях пропусків подані іменники у відповідному відмінку. Кожен іменник ви можете використати лише один раз.

безділля

каміння

сміття

коріння

Ілля

1. Без ... і полин не росте. 2. На ... до обіду літо, а після обіду – осінь. 3. І півень на своєму ... гордий. 4. Не кидай ... на небо, бо собі голову розіб'єш. 5. І будень, і неділя – лінивому все

II. Поясніть значення прислів'їв.

$\overline{\text{без}}$ + $\overline{\text{звучний}}$, $\overline{\text{туман}}$ + $\hat{\text{н}}(\text{ий})$, $\overline{\text{спорт}}$ + $\overline{\text{товари}}$

збіг приголосних на межі частин слова

священний, благословенний, блаженний

86 Спишіть, утворюючи від іменників, поданих у дужках, прикметники. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «Подвоєні букви».

1. Восени надавайте перевагу (сезон) овочам і фруктам. 2. Джерелом глюкози є (журавлина) сік. 3. Вулик захищає (бджола) гніздо від холоду та вологості. 4. Зазвичай сховища будують із (бетон) блоків.

87 Випишіть послідовно, розкриваючи дужки, лише слова з подвоєними буквами.

Спросо(н,нн)я, вічніс(т,тт)ю, розі(л,лл)ються, свяще(н,нн)ий, милосер(д,дд)я, дозві(л,лл)я, тигре(н,нн)я, глиби(н,нн)ий, гі(л,лл)ячка, вихова(н,нн)ість, зра(н,нн)я, скля(н,нн)ий, розрі(с,сс)я, (с,сс)авці, осин(н,нн)ий, сторі(ч,чч)я, бездорі(ж,жж)я.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному виписаному слові другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте другу частину прислів'я «*Велике дерево ...*».

88 I. Запишіть подані іменники в орудному відмінку однини. Обґрунтуйте написання.

ЗРАЗОК. Ніч – ніччю, радість – радістю, любов – любов'ю.

Подорож, розкіш, мазь, повість, папороть, заметіль, міцність, свіжість, велич, глазур, магістраль, мідь, матір.

II. Складіть усно речення з одним іменником у формі орудного відмінка.

Слова іншомовного походження

ЗАГАЛЬНІ НАЗВИ

ванна, тонна, вілла,
панно́, па́нна, ма́нна,
мадонна, не́тто, бру́тто,
бо́нна, пе́нні

ВЛАСНІ НАЗВИ

Голландія, Марокко,
Брюссель, Міссісіпі, Магеллан,
Гіппократ, Одісей, Аллах,
Будда, Ахіллес

89 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Десятито(н,нн)а вантажівка, професійний ма(с,сс)ажист, декоративне па(н,нн)о, сонячні ва(н,нн)и, десять то(н,нн), велика пі(ц,цц)ерія, го(л,лл)андський сир, брю(с,сс)ельська капуста, колективний і(м,мм)унітет, замиська ві(л,лл)а, святкова і(л,лл)юмінація.

II. Знайдіть фразеологізм та поясніть його значення.

90 І. Запишіть слова, розкриваючи дужки, у дві колонки: 1) з подвоєними буквами; 2) без подвоєних букв.

Ві(д,дд)ілений, бе(з,зз)астережний, о(б,бб)и-
тий, годи(н,нн)ик, скля(н,ни)й, дерев'я(н,нн)ий,
башта(н,нн)ик, олов'я(н,нн)ий, камі(н,нн)ий,
кам'я(н,нн)ий, глиби(н,нн)ий, глиня(н,нн)ий,
Полі(с,сс)я, ме(д,дд)опомога, фі(з,зз)арядка, бла-
гослове(н,нн)ий, скаже(н,нн)ий, числе(н,нн)ий, височе(н,нн)ий,
освяче(н,нн)ий, свяще(н,нн)ий, свяще(н,нн)ик, і(н,нн)овація,
і(р,рр)еальний.

жаданий
шалений
скажений
свячений

ІІ. Складіть і запишіть з одним словом кожної колонки (на вибір) речення з одно-
рідними членами. Чи поставили ви коми між однорідними членами?

11. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС ТВОРЕННЯ СЛІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУФІКСІВ *-СЬК-*, *-СТВ-*

91 Утворіть і запишіть складні іменники, поєднуючи слова з різних рамок. Кож-
не слово можна використати лише один раз.

міні, супер, блиц, веб, смарт, мікро, фото, прес, гідро

сайт, конференція, годинник, організм, футбол, новини,
журналіст, герой, парк

Правопис складних слів

разом

важкОатлет будмайданчик
↓ ↓
сполучний складноскорочене
голосний **о** слово

з дефісом

інтернет-видання
↓ ↓
два самостійні іменники
без сполучного голосного

деревообробний

↓
прикметник утворено від залежних
одне від одного слів

МОЛОЧНО-м'ясний

↓
прикметник утворено від
незалежних одне від одного слів

92 Запишіть послідовно слова у дві колонки: 1) ті, які пишемо разом; 2) ті, які пишемо з дефісом.

аквапарк
аудіозапис
вебсайт
кібератака
екопродукти
мінідиктант
супермаркет

Нац/банк, золото/валютний, електро/мобіль, біо/паливо, е/щоденник, мало/помалу, ультра/модний, лікувально/оздоровчий, легко/займистий, економіко/правовий, овоче/сховище, юрист/міжнародник.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному виписаному слові першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення вислову М. Сомы: «Земля ніколи небом не була, але ж і небо ...».

93 Спишіть словосполучення, утворюючи від поданих у дужках слів складні прикметники.

(Лікувальний, оздоровчий) заклад; (обробляти, дерево) комбінат; (ремонт, вагон) завод; (груші, яблука) напій; (кислий, солодкий) соус; (десять, кілограм) вантаж; (метал, обробляти) верстат; (північ, південь) регіон; (календар, обряд) пісня.

94 I. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, які пишемо разом; 2) ті, які пишемо з дефісом. Обґрунтуйте написання.

Глибино/мір, гірничо/промисловий, ранньо/стиглий, видимо/невидимо, фітнес/клуб, онлайн/урок, море/продукти, інтернет/послуга, західно/український, військово/спортивний, музично/танцювальний, північно/східний, 10/річний, жовто/гарячий, синьо/жовтий, фізико/математичний.

II. Складіть і запишіть речення із вставним словом (сполученням слів), використавши один із поданих прикметників.

95 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Підготуйте кожен / кожна словниковий диктант із п'яти слів на правила написання складних слів. Продиктуйте дібрані слова однокласнику / однокласниці. Перевірте написання.

Зміни приголосних

г, ж, з + **-ськ-** (ий) → **-зьк-** (ий)
к, ч, ц + **-ськ-** (ий) → **-цьк-** (ий)
х, ш, с + **-ськ-** (ий) → **-ськ-** (ий)

АЛЕ:

казах**ськ**ий, цюрих**ськ**ий,
ню-йорк**ськ**ий, герцог**ськ**ий

ПАРИЖ + **-ськ-** = ПАРИЗЬКИЙ

звук [ж]

звук [з']

ПРИЛУКИ + **-ськ-** = ПРИЛУЦЬКИЙ

звук [к]

звук [ц']

96 I. Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою суфікса *-ськ-* і запишіть.

ЗРАЗОК. *Калуш – калуський.*

Запоріжжя, Галич, Гамбург, Дрогобич, Великі Луки, Сиваш, Нью-Йорк, Волноваха, Кривий Ріг, хижак, президент, студент, ткач, чумак, латиш, узбек, казах.

II. Утворіть і запишіть від виділених слів іменники за допомогою суфікса *-ств-(о)*.

97 I. Спишіть речення, уставляючи на місцях пропусків прикметники, утворені від поданих власних назв.

Збараж, Цюрих, Прага,
Острог, Кременчук, Гринвіч

Замок у м. Збаражі

1. Історичним скарбом Тернопільщини є ... замок. 2. Лауреат Нобелівської премії Альберт Ейнштейн навчався в ... університеті. 3. У 1348 році Карл IV заснував ... університет. 4. Першим закладом вищої освіти в Східній Європі була ... академія. 5. Найбільше за площею водосховище України – ... водосховище. 6. Основна астрономічна організація Великої Британії – ... королівська обсерваторія.

II. Обґрунтуйте написання слів із великої букви.

12. АПОСТРОФ. М'ЯКИЙ ЗНАК

98 I. Обґрунтуйте написання поданих слів з апострофом або без нього.

Солов'ї, різдвяний, торф'яний, зв'язок, міжгір'я, рюмсати, без'язикий, дит'ясла, супер'яхта.

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

М'ЯТА, РУМ'ЯНИЙ, ЧЕРВ'ЯК
↓ ↓ ↓
губний на початку кореня, або після голосного, або після **р**

СВЯТО
↓
два приголосні поруч у корені слова

ВІД'ІХАТИ
↓
префікс закінчується приголосним

БУР'ЯН, БУРЯК
↓
після [р] чуємо звук [й]

99 Запишіть послідовно подані слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

Підв..язати, кучер..явий, св..яткування, інтерв..ю, духм..яний, дерев..яний, гар..ячий, кар..ера, об..єднати, дзв..якнути, від..їхати, різьб..яр, арф..яр, р..юмсати.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву вірша Ірини Жиленко.

М'який знак

у СКРИНЬЦІ

бо скринька

у ХАТИНЦІ

бо хатинка

РІЖМО, ПІЧ, РОЗКІШ

після шиплячих **Ь** не пишемо

100 Запишіть слова в давальному відмінку однини.

ЗРАЗОК. Ялинка – ялинці.

Ненька, сторінка, внученька, бджілка, стеблинка, снігуронька, дівчинонька, Юленька, яблунька, Маринка.

101 І. Спишіть слова, ставлячи на місці пропуску, де потрібно, м'який знак.

Француз..кий, бояз..кий, карпат..с..кий, волин..ський, чотир..ма, чотир..ох, близ..кість, різ..блення, погод..ся, тон..ший, промін..чик, нян..чити, цвірін..чати, барабан..щик, Уман..щина, брин..чати, гон..щик, мен..шен..кий, колодяз..ний, вітал..ня.

ПРОМІНЧИК

після **Н** перед шиплячим **Ь** не пишемо

АЛЕ: доньчин, няньчити, бриньчати, женьшень

ІІ. Складіть і запишіть з одним словом речення зі звертанням або вставним словом (сполученням слів). Як ви виділили на письмі звертання та вставні слова (сполучення слів)?

Слова іншомовного походження

КОМП'ЮТЕР, ПРЕМ'ЄРА, РИВ'ЄРА

чуємо звук [й]

БЮДЖЕТ, МЮЗИКЛ

не чуємо звука [й]

102 Запишіть послідовно слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

Х..юстон, деб..ют, н..юанс, ад..ютант, іл..юмінатор, рум..яний, п..юре, кар..ера, р..юкзак, осв..ячений, інтерв..ю, вар..ете*.

* *Вар'єте* – вид театру, у виставах якого поєднано елементи театрального, музичного, естрадного й циркового мистецтва.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назви міст, зображених на фото.

103 I. Випишіть спочатку слова, у яких на місці пропуску потрібно поставити апостроф, а потім – ті, у яких потрібно поставити м'який знак. Підкресліть орфограми.

Об..ективний, ател..є, жул..єн, кур..єр, біл..ярд, рел..єф, інтерв..ю, порт..єра, інтер..єр, модел..єр, барел..єф, ад..ютант, він..єтка, п..єдестал, Н..ютон, прем..єра, міл..ярд, ін..єкція.

II. Оберіть одне слово з апострофом та одне з м'яким знаком. Складіть і запишіть із кожним із них речення.

III. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією.

104 Виконайте тестові завдання.

1. Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А Лук..янівка, різнобарв..я, св..ященний
- Б рум..янець, мавп..ячий, між..ярусний
- В солов..їний, духм..яний, В..єтнам
- Г подвір..я, розм..якнути, об..єднання

2. М'який знак треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А цвірін..чати, т..мянний, міл..йон
- Б мен..шенький, уманс..кий, нян..чити
- В вітал..ня, на калинон..ці, брин..чати
- Г у кишен..ці, Натал..чин, козац..кий

3. Правильно написано всі слова в рядку

- А інтер'єр, прем'єра, б'юджет
- Б грильяж, більярд, шампінйон
- В женьшень, промінчик, снігуроньці
- Г святковий, зв'язківець, дит'ясла

105 СИТУАЦІЯ. Оксану й Максима батьки попросили купити дещо в супермаркеті. Діти все ретельно записали. Прочитайте їхні записи й зробіть висновок, хто з них краще знає українську мову.

ЗАПИС ОКСАНИ

Шампінйони, спагетті, сир «Голандський», лимони, заготовка для піци, бісквіт, м'юслі з курагою, імбір, сальямі, тірамісу

ЗАПИС МАКСИМА

Зелень для бульйону, шампінйони, мюслі з курагою, спагеті, ситро, горошок для олів'є, інжир, сальямі, чізкейк

106 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пиш(е,и)м кров(')ю на своїй землі (Л. Костенко). 2. Кож(е,и)н вечір молюсь всім св(')ятим, щоб (не)щастя тебе не спіткало (Ю. Бощенко). 3. І ж(е,и)вуть у пам(')яті народу його вірні дочки і сини... (В. Симоненко). 4. Не плач(ь), я буду завжди із тобою, я соняхом проб(')юся навесні (В. Кравченко). 5. Всміхнет(ь)ся (С,с)ян і стихне (Д,д)он, до хмар піднімет(ь)ся калина... (А. Сенчило). 6. Гі(л,лл)я калин похилилося, мамо, кому ж ви молилися? (С. Вакарчук). 7. Батьком-матір(')ю не хвалися, а хвалися чес(т,тт)ю (Нар. творчість).

II. Поясніть, як ви розумієте сказане в першому реченні.

III. Напишіть есе (5–6 речень) про захисників і захисниць нашої країни. За потреби використовуйте одну з поданих цитат. Підкресліть орфограми.

107 Виконайте узагальнювальні тестові завдання з орфографії, сканувавши QR-код або перейшовши за посиланням. Перевірте правильність виконання, скориставшись відповідями наприкінці тестів.

<https://cutt.ly/2wLIN3M4>

Культура мовлення

Розрізняймо

Не такі страшні пароніми

КАМΠΑНІЯ подія; сукупність заходів	<i>вступна кампанія</i> <i>посівна кампанія</i>
КОМПАНІЯ товариство, група осіб; організація	<i>весела компанія</i> <i>страхова компанія</i>
КНИЖНИЙ характерний для писемного викладу, не властивий живій мові	<i>книжна мова</i> <i>книжна лексика</i>
КНИЖКОВИЙ узятий із книжок; стосується книжки	<i>книжкова фабрика</i> <i>книжкова крамниця</i>
ТУРИСТИЧНИЙ стосується туризму, подорожі	<i>туристичний похід</i> <i>туристичний сезон</i>
ТУРИСТСЬКИЙ стосується туриста, призначений для нього	<i>туристський кемпінг</i> <i>туристський велосипед</i>
ПОВЕРХОВИЙ стосується поверху будинку; (перен.) не по суті справи, неглибокий	<i>5-поверховий будинок</i> <i>поверхова відповідь</i>
ПОВЕРХНЕВИЙ розташований, відбувається на (біля) поверхні	<i>поверхневі джерела</i> <i>поверхневі води</i>

Корисно знати

В Україні

В українській мові значення простору виражають прийменники *в (у), до, над, на*.

Назви **міст, країн** вимагають уживання прийменника *в (у)*.
НАПРИКЛАД: *в Україні, у Франції, у Львові, в Одесі.*

Коли говоримо про **моря, океани, гори**, то потрібно вживати прийменник *на*. **НАПРИКЛАД:** *на Чорному морі, на Говерлі.*

Цікаво знати

МЕРЕЖЕВИЙ ЕТИКЕТ

Мережівий етикет (інтернет-етикет, диджитал-етикет, цифровий етикет, нетикет) – формальні правила поведінки, спілкування в інтернет-просторі. У деяких випадках за наявності доказової бази порушень найпопулярніших правил можна домогтися від системних адміністраторів покарання на рівні мережі, а то й на рівні закону. Серед найпоширеніших порушень є марнослів'я (флуд), масове розсилання кореспонденції рекламного або іншого характеру (спам), зневажливе висловлювання (образа), тролінг, обман тощо.

І таке буває

ЯК ВВІЧЛИВО ВІДМОВИТИ

Кожен народ виробив свою систему правил мовленнєвої поведінки.

Наприклад, у поляків є стійкий вислів зі значенням вітання, яке чоловік адресує жінці: «Цілую ручки, пані». Його вимовляють навіть тоді, коли відповідного жесту може й не бути.

У Японії співрозмовники / співрозмовниці всіяко уникають слів «ні», «не можу», «не знаю», «не хочу», ніби це якась лайка. Свою незгоду вони висловлюють усмішкою. Навіть відмовляючись від другої чашки чаю, гість замість «не хочу, дякую» вживає вислів, який дослівно означає «мені вже й так прекрасно» (За Н. Остряньською).

Усміхнімося

ВИСТУПАЙЧЕНКО ПАНАС

Виступайченко Панас
Завжди виступає.
А для чого? В котрий раз?
Сам того не знає.

А рука його, рука –
Мов крило у вітряка.
А язик – ой леле! –
Лопотить та меле!

Захлинається, кричить
І веде до того,
Як в порожнє перелить
Воду із пустого.

Може, є і серед вас
Виступайченко Панас?
Ви йому, братове,
Не давайте слова!

Г. Бойко

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

ДІЄСЛОВО

13. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Про загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль дієслів та про їхнє розмаїття

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є члени речення? 2. Що таке присудок?

108 А. Доберіть до кожного зображення по два дієслова вказаної тематичної групи.

інтелектуальна дія

мовленнева дія

фізична дія

Б. Спробуйте навести приклади дієслів, які означали б стан успіху або ж природні процеси.

В. Зробіть висновок, навіщо потрібні дієслова в мовленні.

Загальне значення

Дієслово – це самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета й відповідає на питання що робити? що зробити? та ін. **НАПРИКЛАД:** будувати, мріяти, озирнутися.

Морфологічні ознаки, синтаксична роль

Дієслова бувають доконаного й недоконаного виду, деякі з них можна змінити за числами, особами, часами, родами, способами (дійсний, умовний, наказовий).

У реченні дієслово найчастіше виступає **присудком**, рідше – іншим членом речення. **НАПРИКЛАД:** 1. Дні покоротшали, бабине літо прядиво біле снує на дротах (Ф. Петров). 2. Скрута й старого зайця змусить бігати (Нар. творчість). 3. Прийшла пора садити дерева (М. Сингаївський).

109 I. Прочитайте текст, добираючи з дужок найбільш доречно, на вашу думку, дієслово.

КОМП'ЮТЕРНІ ІГРИ: ЗА І ПРОТИ

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) *(оголосила, назвала, оповістила, визнала)* залежність від відеоігор хворобою XXI століття.

У віртуальному світі динамічні ситуації, яскраві картинки, незвичайні персонажі *(приваблюють, заманюють, ваблять, притягують, принаджують)* дитину. Через ігроманію учень / учениця мало спілкується з однолітками, *(конфліктує, ворогує, воює)* з батьками, довго просиджує за монітором у нічний час.

В інтернет-просторі підліток *(перемагає, громить, долає)* всіх чудовиськ, *(скидає, зіштовхує)* в прірву автомобілі суперників. Але це не робить його фізично сильнішим у реальному житті.

Не грай дуже довго без перерви та не забувай про радість спілкування з рідними й друзями *(З інтернет-джерел)*.

II. Зіставте подані нижче твердження з текстом. Які з них суперечать прочитаному?

- ✓ ВООЗ заборонила відеоігри для дітей віком до 14 років.
- ✓ Ігроманія може підвищити рівень агресивності підлітків.
- ✓ Наші дії не повинні призвести до втрати контролю над собою.
- ✓ Ігромани в реальному житті фізично сильніші, ніж інші люди.

Суперечить?

110 I. Розгляньте колаж і відновіть усно прислів'я. Визначте, до якої з поданих тематичних груп можна віднести кожне прислів'я.

Сила птаха в крилах, ...
У лісі вовки виють, ...
Не хвали сам себе, ...
Розумний мовчить, ...
Скоро дерево садять, ...
Хто рано підводиться, ...

працьовитість

дружба

мудрість

боягузтво

скромність

... за тим і діло водиться.
... нехай тебе люди похвалять.
... коли дурень бурчить.
... та не скоро з нього плоди їдять.
... а на печі страшно.
... а людини – у дружбі.

- II. Запишіть ті прислів'я, у яких є дієслова. Підкресліть дієслова як члени речення.
 III. Які з підкреслених дієслів ужито у формі третьої особи множини?

Форми дієслова

Форма	Загальне значення	Питання	Приклади
Неозначена (інфінітив)	Дія (стан) предмета без указівки на час, число, особу	що робити? що зробити?	<i>читати</i> <i>забути</i>
Особова	Дія (стан) предмета	що роблю? що зроблю? що зробив?	<i>читаю</i> <i>забуду</i>
Дієслівна форма на -но, -то	Дія, яку сприймаємо як результат, безвідносно до виконавця	що зроблено?	<i>прочитано</i> <i>забуто</i>
Дієприкметник	Ознака предмета за дією	який? яка? яке? які?	<i>прочитана</i> <i>забутий</i>
Дієприслівник	Додаткова дія предмета	що роблячи? що зробивши?	<i>читаючи</i> <i>забувши</i>

111 I. Запишіть дієслова залежно від їхньої форми в п'ять рядків. У кожному рядку має бути три дієслова.

Їхати, сміюся, зібрано, зрубаний, роздумуючи, зеленіє, розколотий, перекрито, допомогти, заспівавши, міркувати, відчинено, побачивши, заспіваю, пошитий.

II. Доповніть кожен рядок власним прикладом.

112 I. Зіставте два тексти. Чим вони подібні? За допомогою чого передано послідовність і динамізм розповіді? У якому з текстів є несподіване закінчення?

МОЯ ЯБЛУНЬКА

Побачив. Зрадів.
 Купив. Приніс.
 Викопав. Посадив.
 Полив. Доглядаю.
 Оберігаю.
 Чекаю. Зацвіла.
 Милуюся. Достигли.
 Пригощаю. Смакуємо.
 Радіємо!

ПРИЄМНА ЗУСТРІЧ

Йшли. Угледіли. Спинились.
 Підійшли. Порозумілись.
 Деяко спільне пригадали.
 Головами похитали.
 Пожурились, повсміхались.
 І шляхетно попрощались.
 Гарних навчені манер –
 Доберман і фокстер'єр.

Г. Фалькович

II. Напишіть невелику жартівливу розповідь, яка максимально складалася б із дієслів. Орієнтовні теми: «Домашній улюбленець», «Цікава книжка», «Готуємося до маскараду», «Відеоролик», «Пиріг», «Зустріч» тощо.

113 I. Спишіть речення, ставлячи на місці пропуску найбільш доречне дієслово з поданих нижче. Обґрунтуйте свій вибір.

гріб

пірнув

подавсь

вискочив

тинявся

дибав

1. Артем ... у тінь каштанів і поволі рушив попід ними (А. Шевердіна). 2. Хлопець мовчки ... із крамниці й зупинився віддалік (А. Шевердіна). 3. Андрій ... вузькими вулицями міста в тіні старих каштанів (А. Шевердіна). 4. Я ... з усіх сил, але відчував, що течія потрохи відносить мене вниз (Н. Малетич). 5. Одного зимового ранку знехотя та помалу я ... до школи (Н. Малетич). 6. Подякувавши за вечерю, я ... у свою кімнату (Н. Малетич).

II. Підкресліть граматичні основи. У яких реченнях є однорідні присудки?

14. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА. ОСОБОВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Про дієслова, які не вказують ні на час, ні на особу, а також про три особи дієслів

ПРИГАДАЙМО. 1. Які слова називаємо незмінними? 2. Які є особові займенники?

114 А. Яке з виділених у реченнях дієслів називає дію конкретної особи?

Особова форма

Неозначена форма

Дівчинка **переходить** дорогу на зелене світло.

Дорогу потрібно **переходити** на зелене світло.

Б. Яке з виділених дієслів називає дію узагальнено, не вказуючи ні на час, коли вона відбувається, ні на особу, яка її виконує, ні на число?

В. Зробіть висновок, чим різняться неозначена форма дієслова й особова.

Неозначена форма

Неозначена форма дієслова (інфінітив) – це початкова незмінна форма дієслова. Такі дієслова називають дію або стан предмета узагальнено, не вказуючи ні на час, ні на число, ні на особу. Відповідають на питання що робити? що зробити?. **НАПРИКЛАД:** *ходити, прийти.*

Дієслово в неозначеній формі завжди має суфікс **-ти (-ть)**, але суфікс **-ть** має розмовний характер. Наприкінці неозначеної форми дієслова може бути суфікс **-ся (-сь)**. **НАПРИКЛАД:** *перемогти, пізнавати, боротися, гратись.*

Синтаксична роль

Дієслово в неозначеній формі може бути будь-яким членом речення. **НАПРИКЛАД:** 1. З вовками жити – по-вовчому вими (Нар. творчість). 2. У мене не було бажання (якого?) співати. 3. Діти присіли (для чого?) відпочити. 4. Бабуся попросила онука (що?) принести окуляри.

Зверніть увагу!

Неозначена форма – незмінна. А оскільки лише змінні слова мають закінчення, то дієслово в неозначеній формі **не має закінчення**, навіть нульового. **НАПРИКЛАД:**

прагнути

любити

гратися

розумнішаєти

115 I. Відновіть і запишіть фразеологізми, уставляючи пропущені слова. Скористайтеся поданими зображеннями-підказками.

Виводити на чисту ... ; задирати ... ; дивитися ... ; грати першу ... ; народитися під щасливою ... ; проковтнути

II. Знайдіть у кожному фразеологізмі дієслово в неозначеній формі та позначте суфікси **-ти-**, **-ся**.

Зверніть увагу!

У дієслові вживаємо суфікс **-сь**, якщо наступне слово починаємо голосним звуком. Якщо ж наступне слово починаємо приголосним, то вживаємо **-ся**. **НАПРИКЛАД:** *милуватись озером – милуватися горами.*

116 I. Спишіть, розкриваючи дужки й дотримуючись правил милозвучності. Обґрунтуйте свій вибір.

Повернути(ся,сь) о шостій годині; зустріти(ся,сь) біля кав'ярні; катати(ся,сь) на скейті; свято закінчило(ся,сь) увечері; пройти(ся,сь) вулицею; **хапати(ся,сь)** обома руками; дивити(ся,сь) у вічі; **подивити(ся,сь)** на годинник.

II. Розберіть за будовою виділені слова.

117 I. Прочитайте речення. Визначте синтаксичну роль виділених дієслів. Скористайтеся питаннями, поданими в дужках.

1. Учителька почала (що робити?) **диктувати** текст. 2. Водій попросив пасажирів (що?) **зачекати**. 3. Друзі побігли на ставок (з якою метою?) **рибалити**. 4. Метеорологи рекомендують (що?) **готуватися** до суворої зими. 5. У мене виникло бажання (яке?) **підкорити** Говерлу.

II. Спишіть два речення (на вибір). Підкресліть члени речення.

118 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви в магазині одягу. Складіть уявний діалог із продавцем / продавчиною (5–6 реплік), використавши кілька дієслів у неозначеній формі. Ви можете скористатися поданими сполученнями.

- ✓ допоможіть знайти
- ✓ буде личити
- ✓ потрібно приміряти
- ✓ хочу обміняти
- ✓ прошу зачекати
- ✓ хочу поглянути в дзеркало
- ✓ можу розрахуватися картою

Особова форма

Форму дієслова, у якій можна визначити особу, називаємо особовою. **НАПРИКЛАД:** *малюю* (1-ша особа), *малюєш* (2-га особа), *малюють* (3-тя особа).

Категорія особи дієслова тісно пов'язана з категорією особи займенника (*малюю – я малюю; малюєш – ти малюєш, малюють – вони малюють*).

Особа	Однина	Множина
1-ша	бач <u>у</u>	бач <u>имо</u>
2-га	бач <u>иш</u>	бач <u>ите</u>
3-тя	бач <u>ить</u>	бач <u>ать</u>

Особові займенники		
1 ос.	<i>я</i>	<i>ми</i>
2 ос.	<i>ти</i>	<i>ви</i>
3 ос.	<i>він, вона, воно</i>	<i>вони</i>

У реченні особові дієслова є присудками. **НАПРИКЛАД:** *Літо збирає, а зима з'їдає (Нар. творчість)*.

119 I. Запишіть послідовно дієслова у дві колонки: 1) неозначена форма; 2) особова форма.

Написати, прибігла, екати, ароматизує, дізнатись, дошкуляв, автоматизувати, лукавити, асфальтують, екранізувати, колядувати, єднались, одягались.

КЛЮЧ. У виписаних словах підкресліть першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте продовження прислів'я «Яблуко від яблуні ...».

II. Поясніть, користуючись тлумачним словником, лексичні значення виділених слів.

120 I. Прочитайте речення. Знайдіть у кожному з них особове дієслово та дієслово в неозначеній формі. У яких із цих дієслів можна визначити особу й число?

1. Гепард може розвинути швидкість до 120 кілометрів за годину. 2. Уночі тигри можуть бачити в шість разів краще за людину. 3. Дитинча жирафи починає ходити вже через годину після свого народження.

II. Спишіть речення, доповнюючи їх дієсловами в неозначеній формі.

1. Обіцяю більше ніколи не 2. Дозвольте мені 3. На жаль, я не зможу 4. Як тобі вдається так гарно ... ? 5. Мені дуже хочеться 6. У цьому році я хочу навчитися

121 Доберіть у порожні клітинки кросворда букви так, щоб по горизонталі вийшли дієслова. Запишіть слова у зошит. Визначте спільне та відмінне в будові цих слів.

В	И		Т	И					
В	И			Т	И				
В	И					Т	И		
В	И						Т	И	
В	И							Т	И

122 І. Прочитайте текст. Як ви розумієте заголовок до тексту?

СМІТТЯ ПІД КИЛИМОМ

Перший штучний супутник Землі розробив наш видатний земляк Сергій Корольов. Супутники забезпечують зв'язок в інтернеті, телевізійний сигнал, навігацію. Отримані з космосу дані допомагають синоптикам прогнозувати погоду, передбачати природні катаклізми.

З кожним роком на орбіті накопичується все більше супутників, які відпрацювали свій термін. Вони стають космічним сміттям. Що з ним робити? Ховати «під килим»? Спалювати? Переробляти прямо на орбіті? Але чим і як? Залишити, щоб створити музей просто на орбіті?

Пам'ятаймо, що ми відповідальні за довкілля як на своїй планеті, так і поза нею (*З інтернет-джерел*).

II. Знайдіть у тексті дієслова й запишіть їх у дві колонки: 1) неозначена форма; 2) особова форма. Розберіть за будовою дієслова першої колонки. Доповніть кожну колонку власним прикладом.

123 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Підготуйте невелике усне висловлення, у якому запропонуйте алгоритм дій під час грози, пожежі чи під час сигналу «Повітряна тривога». Використайте дієслова в неозначеній формі.

Варіант Б. Підготуйте пам'ятку чи інструкцію щодо безпечної поведінки на водоймах або під час роботи за комп'ютером. Використайте дієслова в неозначеній формі.

15. ВИД ДІЄСЛОВА

Про дієслова доконаного й недоконаного виду та про засоби творення видових пар

ПРИГАДАЙМО. Які є способи словотворення?

124 А. Яке з поданих дієслів означає завершену, результативну дію (**доконаний** вид), а яке – незавершену, нерезультативну (**недоконаний** вид)?

малювала

намалювала

Народна художниця України Марія Приймаченко

- Б.** Визначте, чи на однакове питання відповідають подані дієслова.
В. Зробіть висновок, чим різняться дієслова доконаного й недоконаного виду.

Дієслово в будь-якій формі буває доконаного або недоконаного виду.

Доконаний вид	Недоконаний вид
Дієслова означають дію, завершену в минулому або яка завершиться в майбутньому, результативну. ЩО ЗРОБИТИ? (що з робив? що з робить?)	Дієслова означають дію, незавершену в теперішньому, минулому чи майбутньому, нерезультативну. ЩО РОБИТИ? (що робить? що робив? що робитиме?)
<i>допомогти, допоміг, допоможе</i>	<i>допомагати, допомагав, допомагає, допомагатиме</i>

- 125** І. Запишіть послідовно дієслова у дві колонки: 1) доконаного виду; 2) недоконаного виду.

Списати, ойкати, погомоніти, усміхатися, відчиняти, вгадати, заперечити, гнобіти, знайти, перенесті, розкопувати.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте продовження прислів'я «*З поганої трави...*».

- ІІ. Складіть усно речення з одним словом кожної колонки.

- 126** І. **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.** Хтось із вас має виписати з тексту дієслова доконаного виду, а хтось – недоконаного. Перевірте одне в одного правильність виконання.

ЧОМУ ПЛАЧУТЬ КРОКОДИЛИ

Крокодили – знані ледарі серед тварин. Полюють вони раз у місяць, а за потреби здатні прожити без їжі близько року. Якщо вже виходять на лови, то їхньою здобиччю стають не лише черепахи, риби, птахи, а й жирафи, буйволи й навіть леви.

Пам'ятник крокодилові Гдзі, який утік від дресирувальників (м. Маріуполь)

Жувати ці рептилії не вміють. Для того, щоб подрібнити великі шматки їжі в шлунку, вони ковтають дрібні камінці. Крім того, каміння є баластом під час занурення на глибину.

Цікавий факт про крокодилячі сльози. Ці хижаки «плачуть», бо їм необхідно вивести з організму надлишок солей (*З довідника*).

II. Поясніть, що означає фразеологізм «крокодилячі сльози». Опишіть ситуацію, за якої його можна використати. За потреби скористайтеся словником.

Видові пари

Дієслова доконаного й недоконаного виду зазвичай утворюють **видові пари**. **НАПРИКЛАД:**

Недоконаний вид		Доконаний вид
<i>прибирати</i>	–	<i>прибрати</i>
<i>варити</i>	–	<i>зварити</i>

Форми доконаного виду можна утворити від форм недоконаного виду за допомогою суфіксів, префіксів чи зміни наголосу. **НАПРИКЛАД:**

суфікс	<i>випису^ввати</i> → <i>випис^ати</i> , <i>обробля^лти</i> → <i>обробі^лти</i>
префікс	<i>зеленіти</i> → <i>по^ззеленіти</i> , <i>малювати</i> → <i>на^ммалювати</i>
наголос	<i>розкида^ати</i> → <i>розкі^дати</i> , <i>розріза^ати</i> → <i>розрі^зати</i>

При цьому можуть відбуватися **чергування** голосних і приголосних звуків. **НАПРИКЛАД:** *перевозити* – *перевезти*, *зачіпати* – *зачепити*, *наголошувати* – *наголосити*.

Деякі видові пари дієслів мають різні основи. **НАПРИКЛАД:** *ловити* – *піймати*, *брати* – *узяти*.

Зверніть увагу!

Окремі дієслова не утворюють видових пар і є лише доконаного або недоконаного виду. **НАПРИКЛАД:** *сподіватися*, *розмовляти* (недоконаного виду); *натерпітися*, *насідитися* (доконаного виду).

127 I. Зіставте подані видові пари дієслів. Визначте, як утворено форму доконаного виду в кожній парі (за допомогою суфікса, префікса чи зміни наголосу).

Залишати – залишити; переписувати – переписати; охолоджувати – охолодити; жовтіти – пожовтіти; жати – зжати; наси-

па́ти – насіпати; видиха́ти – відихати; приліта́ти – прилетіти; скорочува́ти – скоротити.

II. Розберіть за будовою виділені дієслова. Підкресліть букви на позначення звуків, що прочергувались.

128 Утворіть від поданих дієслів форми доконаного виду й запишіть.

ЗРАЗОК. *Виписувати – виписати.*

Запрошувати, передавати, засихати, розкручувати, перемагати, захищати, усміхатися, писати, червоніти, вибігати, склика́ти.

II. Оберіть одну утворену видову пару. Складіть і запишіть із кожним дієсловом цієї пари речення, зберігаючи вид дієслова.

129 I. Спишіть фразеологізми, змінюючи вид дієслів.

ЗРАЗОК. *Розправляти крила – розправити крила.*

Виві́дити на чисту воду, опуска́ти крила, змотува́ти вудки, розквіта́ти душею, вибива́тися з ко́лії, дава́ти гарбуза, доводи́ти до гріха, залиша́ти в дурнях, розв'язува́ти язик.

II. Поясніть значення фразеологізмів. За потреби скористайтеся словником.

III. Складіть усно речення з одним записаним фразеологізмом.

130 I. Спишіть речення. Після кожного дієслова запишіть у дужках його вид, особу й число.

ЗРАЗОК. *Лапаті сніжинки вальсували (недок. в., 3 ос., мн.) у світлі вуличних ліхтарів (Н. Малетич).*

1. Я до фінішу чесно дійду без брехні, лицемірства, облуди* (Л. Воловець). 2. Виходжу вранці в поле, роздолля навкруги! (Л. Дмитерко). 3. Край води лелека по намулі бродить (М. Самійленко). 4. Знов без драбини, через димар, виліз на небо дим аж до хмар (А. Качан). 5. Осінь брами** свої замикала вночі, погубила у небі журавлині ключі (Л. Костенко). 6. Повернулися гуси додому, принесли з моря краплю солону (Г. Чубач). 7. І сяють радістю обличчя, і сонце весниться в очах (Д. Луценко).

* *Облуда* – неправда, фальш.

** *Брама* – великі ворота.

II. Доберіть до використаних у реченнях дієслів спільнокореневі дієслова в неозначеній формі й запишіть. У дієсловах в неозначеній формі позначте суфікси.

III. Знайдіть і випишіть по одному слову за такими ознаками: а) іменник, I відміна, Р. в.; б) іменник, II відміна, абстрактний; в) займенник, присвійний.

16. ЧАСИ ДІЄСЛОВА. ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС ДІЄСЛІВ

Про три часи дієслова та про змінювання дієслів теперішнього часу за особами й числами

131 А. З'ясуйте, у якому реченні йдеться про подію, яка відбувається нині.

Площа льодовиків в Альпах за 40 років зменшилася на 25 %.

За прогнозами експертів, частина льодовиків зникне.

Учені **шукають** способи повільнення танення льодовиків.

Б. У якому з речень йдеться про подію, що вже відбулася, а в якому – про ту, що відбудеться в майбутньому? Поясніть, як ви це з'ясували.

В. Зробіть висновок про роль дієслова в передаванні часової послідовності подій.

Часи дієслова

Час	Коли відбувається дія	Приклади
Теперішній	У момент повідомлення про дію (що робить? що роблять?)	<i>читає</i> <i>читають</i>
Минулий	До моменту повідомлення про дію (що робив? що зробив? що робили? що зробили?)	<i>читав</i> <i>прочитав</i> <i>читали</i> <i>прочитали</i>
Майбутній	Після моменту повідомлення про дію (що робитиме? що зробить? що робитимуть? що зроблять?)	<i>читатиме</i> <i>прочитає</i> <i>читатимуть</i> <i>прочитають</i>

Форми минулого й майбутнього часу мають значення доконаного й недоконаного виду, а теперішнього – лише недоконаного.

132 Виконайте тестові завдання.

1. У формі теперішнього часу вжито обидва дієслова в рядку

- А** співаю, спізнишся **В** шепочу, усміхаєшся
Б міркую, подорожували **Г** прочитаємо, мріємо

2. Дієслово у формі майбутнього часу вжито в словосполученні

- А** вивчатимемо напам'ять **В** розцвітає навесні
Б просили прочитати **Г** віримо в перемогу

3. Дієслово у формі минулого часу вжито в кожному реченні, ОКРІМ

- А** З брудної води ще ніхто чистим не вийшов (*Нар. творчість*).
Б Топчуть ноги радісно і струнко сонні трави на вузькій межі (*О. Теліга*).
В Гнучка гілка клена тулилася зранку до чистої шибки вікна (*І. Ільків*).
Г Вузлуваті натруджені дуби важко розкинули нерухомі шатра (*М. Стельмах*).

133 Відновіть речення, уживаючи на місцях пропусків особові дієслова у відповідній часовій формі, й запишіть. Скористайтеся довідкою.

1. За вікнами готелю ... (*мин. ч.*) і ... (*мин. ч.*) вечірнім сяйвом старовинний Львів (*М. Стельмах*). 2. Крізь загальний гамір юрби, що ... (*теп. ч.*) і ... (*теп. ч.*) навколо мене, чую якийсь знайомий голос (*П. Колесник*).

ДОВІДКА. Переливатися, шуміти.

Теперішній час

Дієслова теперішнього часу означають дії, які відбуваються в момент повідомлення про них. **НАПРИКЛАД:** шукаю, фарбуємо, спілкується, відпочивають.

Дієслова теперішнього часу змінюємо за особами та числами.

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>мерзну, чую, кричу, гою</i>	<i>мерзнемо, чуємо, кричимо, гоїмо</i>
2-га	<i>мерзнеш, чуєш, кричиш, гоїш</i>	<i>мерзнете, чуєте, кричите, гоїте</i>
3-тя	<i>мерзне, чує, кричить, гоїть</i>	<i>мерзнуть, чують, кричать, гоять</i>

Форми теперішнього часу від дієслова **їсти** мають іншу систему закінчень: *їм, їси, їсть, їмо, їсте, їдять*.

Від дієслова **бути** в теперішньому часі вживаємо тільки форму **є**.

Зверніть увагу!

У 1-й особі множини в закінченнях дієслів виступає **о**: *ходимо, говоримо, пишемо*. Форми без кінцевого **о** (*ходим, говорим, пишем*) допустимі лише в художньому та в розмовному стилях.

134 I. Утворіть від поданих дієслів і запишіть форми 1-ї особи однини та множини теперішнього часу. Виділіть закінчення в утворених дієсловах.

ЗРАЗОК. *Виходити* – *виходжу*, *виходимо*.

Берегти, морозити, просити, ходити, пекти, їздити, мастити.

II. Назвіть звуки, що прочергувалися.

135 I. Прочитайте речення, ставлячи на місці пропуску дієслова у відповідній формі теперішнього часу. Скористайтеся словами-підказками.

впливати

любити

протирати

очищати

прискорювати

1. Холод і спека негативно ... на наші девайси. 2. Активація режиму польоту технічно ... процес заряджання смартфона. 3. Акумулятори смартфонів не ... стовідсоткової зарядки й повної розрядки. 4. Дбайливі користувачі періодично ... свої девайси від бруду. 5. Екран смартфона ... тканиною з мікрофібри.

II. Поясніть лексичні значення виділених слів. Яке з них є однозначним, а яке – багатозначним? За потреби скористайтеся словником.

Зверніть увагу!

Дієслова на **-ться** пишемо з м'яким знаком, а дієслова на **-шся** – без нього. **ПОРІВНЯЙМО:**

Пишемо	Вимовляємо
сміється	[с'м'ійéц':а]
борешся	[бóре ^и с':а]

борешся

проситься

136 I. Запишіть послідовно слова у дві колонки: 1) з м'яким знаком на місці пропуску; 2) без м'якого знака на місці пропуску. Обґрунтуйте орфограми.

Доварюєт..ся, знаходиш..ся, селиш..ся, огризаят..ся, обдивляєш..ся, чіпляють..ся, будуєш..ся, зриваєт..ся, скочуют..ся, одвертаєш..ся, відштовхуєт..ся, переписуєш..ся, **хвалит..ся**.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення прислів'я «Пусти осот у горód – ...».

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

137 I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Чому вчинок Жаклін Кіплімо гідний поваги?

Жаклін Кіплімо
під час марафону

ВАЖЛИВІШЕ ЗА МЕДАЛЬ

Спортсменка з Кенії на ім'я Жаклін Кіплімо брала участь у марафонському забігу в Малайзії.

Жаклін бігла в групі лідерів. Раптом вона помітила, що неподалік біг хлопець, у якого не було обох рук. Було дуже спекотно. Дівчина схопила зі спеціального столика пляшку з водою і допомогла спортсмену втамувати спрагу.

Вони пробігли пліч-о-пліч 28 кілометрів. І лише за чотири кілометри до фінішу Жаклін кинулась уперед.

До фінішу вона прийшла другою серед жінок. Після закінчення марафону кенійська спортсменка заявила, що у світі існують значно важливіші речі, ніж золота медаль (*За матеріалами інтернет-видань*).

II. Побудуйте усно текст, замінюючи в ньому дієслова минулого часу дієсловами у формі теперішнього часу. Чи допомогла така заміна наблизити події до слухачів / слухачок?

III. Уявіть, що після закінчення марафону до Жаклін підійшов спортивний репортер. Доповніть усно поданий діалог розгорнутими відповідями спортсменки.

Репортер: *Чи вважаєте ви свій учинок героїчним?*

Жаклін: ...

Репортер: *Чи шкодуєте, що не здобули золотої медалі?*

Жаклін: *Я ... , адже ...*

138 I. Спишіть, уставляючи на місці пропуску, де потрібно, м'який знак. Після кожного дієслова запишіть у дужках його час, особу та число.

ЗРАЗОК. Яблуко, освячене росою, простягає (тепер. ч., 3 ос., одн.) яблуна мені (С. Бабій).

1. Ще пахне сіно, ще роят..ся оси (Л. Костенко).
2. Серпень скрадаєт..ся тихо ранковим холодом (Ю. Іздрик).
3. У пошуках води і хліба іду я по землі (М. Сингаївський).
4. Золотим вінцем підіймаєт..ся місяць, переливають..ся різними кольорами зорі (М. Стельмах).
5. Ти залишаєш..ся в моїх спогадах (А. Любка).
6. Легко-легко на столі диха буханець пшеничний (І. Жиленко).

II. Випишіть одне дієслово (на вибір) та змініть його за особами й числами.

17. МИНУЛИЙ ЧАС ДІЄСЛІВ

Про особливості творення дієслів минулого часу та про змінювання їх за числами й родами

139 А. Установіть відповідність між виділеним дієсловом та його лексичним значенням.

Виділене в реченні слово

Лексичне значення

1. А над лугом майоріла веселка. 2. У стрічці новин протягом тижня майоріло оголошення. 3. Над кожним куренем майорів прапор.	А коливатися під дією вітру Б невиразно виднітись у дальні В з'являтися на короткий час і зникати з поля зору
- Б. У формі якого часу вжито дієслова? Чи можна в них визначити рід і число?
 В. Зробіть висновок про особливості дієслів минулого часу.

Значення і творення

Дієслова минулого часу означають дії, які відбувались або відбулися до моменту повідомлення про них. **НАПРИКЛАД:** шукав, фарбувала, спілкувалися, відпочивали.

Форми дієслів минулого часу утворюємо від основи неозначеної форми* за допомогою суфіксів **-в, -л-**.

Форми	Суфікси	Приклади
• чоловічого роду	-в	розказати → розказав [^]
• жіночого роду • середнього роду • множини	-л-	розказати → розказала [^] розказало [^] розказали [^]

* Основою неозначеної форми дієслова є її частина без суфікса **-ти**: писати.

Якщо основа неозначеної форми дієслова закінчується на приголосний, то форму минулого часу чоловічого роду утворюємо без суфікса *-в*. **НАПРИКЛАД:** *бігти* – *біг*, *нести* – *ніс*.

Під час творення форм минулого часу може зникати суфікс *-ну-*. **НАПРИКЛАД:** *мерзнути* – *мерз*; *заслабнути* – *заслаб*; *сохнути* – *сох* і *сохнув*; *щезнути* – *щез* і *щезнув*.

Змінювання

Дієслова минулого часу змінюємо за **числами**, а в однині – ще й за **родами**.

Однина			Множина
Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
писав□	писал□а	писал□о	писал□и
приніс□	принесл□а	принесл□о	принесл□и

люб^ів□

полюб^іл□а

притисн^ул□а^ся

140 I. Спишіть сполучення слів, замінюючи в кожному з них неозначену форму дієслова формою множини минулого часу.

Мріяти про відпочинок, берегти як зіницю ока, літати високо, летіти над морем, трясти грушу, молотити ячмінь, полоти картоплю, сміятися на кутні, висухнути на сонці, промокнути до нитки.

II. Знайдіть серед записаних сполучень фразеологізми.

141 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, від якого слова утворено дієслова *переміг*, *перемогла*, *перемогли* – від *перемогти* чи від *перемагати*.

142 I. **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою групи слів. Утворіть від слів своєї групи форми жіночого роду минулого часу. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

Група А. Переносити, перенесті, відвезити, відвезті, звикнути.

Група Б. Відносити, віднести, завозити, завезті, щезнути.

занесті
занесла
занесло
занесли

II. Прочитайте вголос утворені дієслова, правильно їх наголошуючи.

Зверніть увагу!

Інколи в значенні минулого часу спеціально вживають дієслова у формі теперішнього часу. У таких випадках теперішній час надає розповіді більшої виразності та є засобом наближення подій минулого до слухачів / слухачок. **НАПРИКЛАД:** *Заходжу я минулої середи в кімнату й бачу диво.*

143 I. Прочитайте уривок із повісті Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» про юного музиканта, який утратив слух під час автокатастрофи. Поміркуйте, чи допоможе музика Сергію та його названій сестрі Яринці повірити в себе.

А МУЗИКА ВІЧНА!

Відганяючи сумні спогади, Сергій розглядав актовий зал. У куті біля сцени помітив фортепіано. Хлопчик підтягнув крісло, сів і боязко торкнувся пальцями клавіш. **Потім заплющив очі і... почав грати! Мелодія відлунувала в порожньому залі, заповнюючи собою весь простір.** Сергій виконував вальс Шопена, який готував до конкурсу в Польщі. Він боявся розплющити очі й продовжував грати наосліп. Не чув музики, але відчував, що пальці все пам'ятають і не схиблять...

Раптом Яринка розпростерла руки й притиснулася до фортепіано всім тілом. Її очі засяяли якимось дивним блиском, а на губах з'явилася ледь помітна усмішка...

Для маленької дівчинки це було найдивовижніше й найпрекрасніше переживання за останні роки...

II. Випишіть із тексту спочатку дієслова минулого часу у формі чоловічого роду, далі – у формі жіночого, а потім – у формі множини.

III. Прочитайте виразно вголос перший абзац тексту, уживаючи у виділених реченнях особові дієслова у формі теперішнього часу. Чи надало це оповіді більшої виразності?

144 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. I. Висловіть свої міркування щодо такого твердження: *«Музика – як місячне світло в похмуру ніч життя»* (Жан-Поль Ріхтер).

II. Поясніть, як ви розумієте подані нижче висловлення. Яке з них вам сподобалося найбільше?

1. Як гімнастика випрямляє тіло, так музика випрямляє душу людини (*В. Сухомлинський*). 2. Музика може змінити світ, оскільки вона здатна змінити людей (*Боно*). 3. Там, де закінчуються слова, починається музика (*Г. Гейне*).

Зображення з інтернет-платформи «Alpha Coders»

145 Спишіть речення, виправляючи допущені помилки.

1. Екскурсовод приводив цікаві факти. 2. Дівчата являлися гідними суперницями. 3. Подарунок завернули в папір. 4. Тато не заставляв багато їсти. 5. Боксери приймали участь у змаганнях. 6. Художник положив карандаш і виключив освітлення.

146 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть твір (5–6 речень) на тему «А за вікнами плакав дощ». Використайте кілька дієслів у формі минулого часу, що означають випадання дощу. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка

Шуміти, дзвеніти, іти, капати, періщити, сіятися, мрячити, мжичити, накрапати, крапотіти, лити, стукати, ринути, шурхотіти.

Варіант Б. Напишіть жартівливу розповідь (6–7 речень) про те, як ви з другом / подругою або з кимось із рідних готувалися до спортивних змагань (конкурсу ерудитів). Використайте кілька фразеологізмів із довідки, уживаючи дієслова у формі минулого часу.

Довідка

Багатіти думкою, задирати носа, бити байдики, битися об заклад, ламати голову, зціпити зуби, узяти на себе багато, відчути крила за плечима.

18. МАЙБУТНІЙ ЧАС ДІЄСЛІВ

Про особливості творення дієслів майбутнього часу та про змінювання їх за особами й числами

147 А. Прочитайте повідомлення та визначте, з якою метою їх було створено.

Свій 156-й театральний сезон Національна опера України розпочне оперою М. Лисенка «Наталка Полтавка».

У столичному Національному театрі імені Івана Франка відбудеться 350-та ювілейна вистава «Кайдашева сім'я» за твором І. Нечуя-Левицького.

Б. Знайдіть у кожному повідомленні дієслово у формі майбутнього часу.

В. Поміркуйте, для чого в мовленні потрібні дієслова майбутнього часу.

Дієслова майбутнього часу означають дії, які відбудуться чи відбуватимуться після повідомлення про них. НАПРИКЛАД:
напишу, казатимеш, сумуватимемо.

будівлі; (що зробимо?) ... на найвищу будівлю; (що робитимемо?) ... враженнями від подорожі.

II. Які міста зображено на світлинах? До якої з них може підійти найбільше утворених словосполучень?

150 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому про людину, яка подорожує, можна сказати, що вона по-справжньому багата?

Змінювання

Дієслова у формі майбутнього часу змінюємо за особами та числами.

Особа	Проста форма			
	Однина	Множина	Однина	Множина
1-ша	скаж ^у	скажемо	в ^і вчу	в ^і вчимо
2-га	скажеш	скажете	вивчиш	вивчите
3-тя	скаже	скажуть	вивчить	вивчат ^ь

Особа	Складна форма		Складена форма	
	Однина	Множина	Однина	Множина
1-ша	казатиму	казатимемо	буду казати	будемо казати
2-га	казатимеш	казатимете	будеш казати	будете казати
3-тя	казатиме	казатимуть	буде казати	будуть казати

Прості форми майбутнього часу від дієслів на *-вісти* (відповісти, розповісти тощо), а також від дієслів *дати* (роздати), *поїсти* (вийти, з'їсти) утворюємо та змінюємо за окремим зразком.

Особа	Однина			Множина		
	дам	поїм	відповім	дамó	поїмо	відповімó
2-га	даси	поїси	відповіси́	дасте	поїсте	відповістé
3-тя	дасть	поїсть	відповість	дадуть	поїдять	але: дадуть відповідь

Зверніть увагу!

У 2-й особі однини дієслова *дам, поїм, відповім* тощо мають форму *даси, поїси, відповіси* (без кінцевого [ш]).

151 І. Прочитайте вірш від першої особи, утворюючи від поданих у дужках слів дієслова майбутнього часу. Визначте вид та форму дієслів.

(Схилітись) над квіткою у лузі,
Води (напитися) з джерела,
Із пастушками в лісосмузі
Край незнайомого села
Біля багаття (почаклувати),
(Зварити) куліш у казані, –
І (посміятись), і (посумувати),
І (відпочити) при вогні.

посміємось
схилюсь
зварю
попрошу

М. Луків

II. Змініть за особами в однині й множині дієслова, утворені від виділених слів.

152 Спишіть словосполучення, утворюючи від дієслів форми першої особи однини майбутнього часу.

Просити вибачення, попросити вибачення, помандрувати селами, мандрувати селами, відповідати на запитання, відповісти на запитання, їсти морозиво, з'їсти морозиво.

153 І. Доберіть до поданих складених форм дієслів відповідні складні форми майбутнього часу й запишіть. Виділіть у дібраних дієсловах особові закінчення.

ЗРАЗОК. Будеш читати – читатимеш.

Буду відповідати, будеш фотографуватися, буде розповідати, будемо сумувати, будемо мандрувати, будете обвинувачувати, будете відповідати, будуть мовчати, будуть сміятися.

II. Складіть і запишіть одне речення, використавши два дібраних дієслова.

154 І. Прочитайте й зіставте подані уривки текстів. Що в них спільного, а що – відмінного? Які з них є медіатекстами?

1 Нас не знищити, нас береже сила трьох форм майбутнього часу: ми підемо, ітимемо, будемо йти до перемоги попри все (З відеоролика «Українська дає свободу!»).

2 Павлик високо підняв козацьку сурму й сказав: «Діду Якиме, як москалі ще коли ітимуть, то ви в дзвони битимете, а я в сурму заграю на сполох! Ніколи вони сюди не доберуться!» (З оповідання Леоніда Полтави «Маленький дзвонар із Конотопу»).

3 Наш прапор – це наша сила. Джерело волі, незламності духу для всіх воїнів, які із цим прапором на броні та під серцем ідуть у бій, борються за кожен метр нашої землі, ідуть уперед і дійдуть до нашої перемоги (*З привітання Президента України з нагоди Дня Державного Прапора України, 2023 р.*).

II. Оберіть основну думку, яка є спільною для всіх уривків. Поясніть свою відповідь.

- Кожен українець / кожна українка має відстоювати незалежність України.
- Український народ ніхто не здолає, бо він має незламний дух.
- Потрібно знати минуле рідного народу.
- Необхідно поважати державні символи України.

III. Поміркуйте, у якому з уривків дієслова майбутнього часу допомагають більш виразно, образно передати основну думку прочитаного.

155 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть усно фантастичну розповідь (6–8 речень) на тему «Світ через 100 років». Використайте дієслова у формі майбутнього часу.

Варіант Б. Складіть усно розповідь (6–8 речень) на тему «Моє місто (село) через 20 років». Використайте дієслова у формі майбутнього часу.

156 I. Спишіть прислів'я, утворюючи від поданих у дужках дієслів форми майбутнього часу.

1. Усе (минутися), одна правда (остатися). 2. Холодним словом ти серця не (запалити). 3. Раз (опектися), другий – (остерегтися). 4. На чужому коні не (наїздитися), на чужому добрі не (розбагатіти). 5. З добрим (пожити) – добре й (перейняти), з лихим (зійтися) – і свого (позбутися). 6. Не ходи до води, то не (втопитися). 7. З розумним розуму (набратися), а з дурним останній (загубити).

-т^ься
-ш^я

II. Пригадайте й запишіть 2–3 прислів'я, у яких є дієслова у формі майбутнього часу.

19. ДІЄСЛОВА І ТА II ДІЄВІДМІН

Про написання е (є), и (ї) в особових закінченнях дієслів

ПРИГАДАЙМО. Що таке закінчення?

157 А. Прочитайте дієслова, правильно їх наголошуючи.

Неозначена форма	Особові форми
несті́	несемо́, несете́, нести́меш
везті́	веземо́, везете́, везти́меш
месті́	метемо́, метете́, месті́меш
плесті́	плетемо́, плетете́, плести́меш

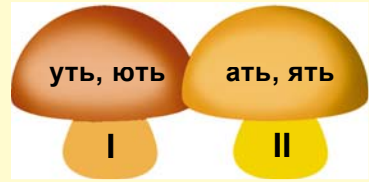
- Б.** Визначте закінчення одного з поданих дієслів в особових формах.
В. Поміркуйте, яку помилку можна допустити в написанні особових закінчень дієслів.

Поділ на дієвідміни

Дієслова **теперішнього** часу та простої і складної форм **майбутнього** часу поділено на дві дієвідміни – першу й другу.

До **I дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **-уть (-ють)**. **НАПРИКЛАД:** *читають, пишуть, вийдуть*.

До **II дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **-ать (-ять)**. **НАПРИКЛАД:** *стоять, кричать, заносять*.

- 158** Запишіть послідовно дієслова у дві колонки: 1) I дієвідміна; 2) II дієвідміна.

Освітлює, сплю, зливаю, колядує, місить, вдарять, зволікаєш, дарують, злітає, ушпарять, кидає, дивиться, стою, остерігається, колишуть, відходить, умієш.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте початок прислів'я, другою частиною якого є «а думки вовком підбиті».

Букви е (є), и (ї)

Дієслова **I дієвідміни** в усіх особових закінченнях (крім 1-ї особи однини та 3-ї особи множини) мають букву **е (є)**.

Дієслова **II дієвідміни** в усіх особових закінченнях (крім 1-ї особи однини та 3-ї особи множини) мають букву **и (ї)**.

ПОРІВНЯЙМО:

Особа	I дієвідміна		II дієвідміна	
	Однина	Множина	Однина	Множина
1-ша	ід <u>у</u>	ід <u>емо</u>	бач <u>у</u>	бач <u>имо</u>
2-га	ід <u>еш</u>	ід <u>ете</u>	бач <u>иш</u>	бач <u>ите</u>
3-тя	ід <u>е</u>	ід <u>уть</u>	бач <u>ить</u>	бач <u>ать</u>

ОРФОГРАМА

Букви **е (є), и (ї)** в особових закінченнях дієслів

159 I. Визначте усно, орієнтуючись на виділені особові закінчення, дієвідміну дієслів.

Полощете**сь**, збереже**мо**, гуркоти**те**, поле**мо**, говори**ть**, клич**еш**, стриже**те**, склеї**те**, усміхає**те**ся, побачи**мо**, їзди**ш**, руши**те**.

II. Провідмініайте за особами в множині дієслова *пишу*, *спішу*. Позначте закінчення в усіх дієсловах.

I дієвідміна		II дієвідміна	
е (є)	<i>напишеш</i> <i>працюємо</i> <i>напишемо</i> <i>працюєш</i> <i>напишете</i> <i>працюєте</i>	и (ї)	<i>любиш</i> <i>постїиш</i> <i>любимо</i> <i>постїємо</i> <i>любите</i> <i>постїїте</i>

160 I. Спишіть, уставляючи на місцях пропусків букву *е (є)* або *и (ї)*. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «Букви *е (є)*, *и (ї)* в особових закінченнях дієслів».

Вантаж..мо, тягн..мо, колиш..мо, переборю..мо, **закрич..мо**, кле..мо, регоч..мо, полет..мо, **читатим..мо**, полагод..мо, сумува-тим..мо, зникн..мо, звар..мо, скаж..мо, спеч..мо.

II. Складіть і запишіть речення з одним поданим дієсловом (на вибір), не змінюючи його форми.

161 КОЛО ДУМОК. Чому в закінченнях особових дієслів лівої колонки пишемо букву **е**, а правої – букву **и**?

буркóчеш (від *буркотати*)
хрoпеш (від *хрoпти*)
стелеш (від *слати*)

буркотиш (від *буркотіти*)
хрoпиш (від *хрoпіти*)
стелиш (від *стелити*)

162 I. Запишіть подані слова у формі 2-ї особи однини та множини. Позначте закінчення.

ЗРАЗОК. Круч^{у́} – крутиш, крутите.

Каж^{у́}, перемóжу, вирoсту, говори́ю, пиш^{у́}, усміхаюся.

II. Змініть за особами в однині й множині одне з поданих дієслів (на вибір).

163 Виконайте тестові завдання.

1. До I дієвідміни належать обидва слова в рядку

A робимо, пишемо

B виступаємо, стрибаємо

B зачиняємо, переходимо

Г кричимо, дивимося

2. Букву **е** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

A кос..те, мож..те

B сид..те, люб..мо

B пиш..те, скач..те

Г крич..те, гуркоч..те

3. Букву **и** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А точ..мо, люб..мо

В крут..мо, склад..мо

Б вар..мо, соп..мо

Г тисн..мо, рознос..мо

4. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Скажеш – не вернеш, напишеш – не зітреш.

Б І за холодну воду не візьметься.

В З ледарем поведешся – горя наберешся.

Г Від своєї тіні не сховаїшся.

164 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. І. Хтось із вас має виписати дієслова, у яких на місцях пропусків пишемо букву *е* (*е*), а хтось – у яких на місцях пропусків пишемо букву *и* (*і*). Перевірте спільно, чи не використали ви однакові дієслова.

Переверн..мо, перероб..мо, відчин..ш, прийд..те, кричатим..те, засмаж..мо, усміха..ться, звар..мо, висто..мо, проїдатим..ш.

II. Складіть і запишіть з одним дієсловом (на вибір) речення.

165 I. Спишіть речення, замінюючи подані в дужках слова дієсловами у формі теперішнього часу. Підкресліть граматичні основи.

1. Ти синім небом (дивитися) на мене... (*Г. Чубай*). 2. Життєва нива (колотися) стернею (*О. Довгон'ят*). 3. Майбутнім ми (мáрити), а сучасним (гордувати) (*Г. Сковорода*). 4. Кожний цвіт на своєму стеблі (розпускатися). 5. П'ять днів ти (робити), а два (відпочивати). 6. Кожен звір своєї стежини (триматися). 7. І каші ми не (хотіти), і по воду не підемо (*Нар. творчість*).

II. Надпишіть над кожним дієсловом його дієвідміну.

20. СПÓСОБИ ДІЄСЛІВ

Про значення та творення дієслів дійсного, умовного й наказового спóсобів

ПРИГАДАЙМО. Чим спонукальні речення відрізняються від розповідних?

166 А. Якими за метою висловлювання є подані речення?

Подорожуйте
з усмішкою!

Подаруй мені
квіти!

Пристебніть
ремені безпеки!

Б. Що, на вашу думку, виражає дієслово в кожному реченні: прохання, вимóгу, пораду?

В. Зробіть висновок, з якою метою вживають дієслова наказового способу.

Способи дієслів

Спосіб	Що означає	Приклади
Дійсний що роблю? що зроблю? що робив? що зробив? що робитиму?	Реальну дію (стан), яка відбувається, відбулася чи відбуватиметься	<i>малюю</i> <i>малював</i> <i>намалював</i> <i>малюватиму</i>
Умовний що робив би? що зробив би?	Дію (стан), можливу за певних умов або бажану	<i>малював би</i> <i>намалював би</i>
Наказовий що роби? що зроби? що робімо? що зробімо?	Прохання, вимóгу, наказ, заклик, пораду	<i>малюй</i> <i>намалюй</i> <i>намалюймо</i>

Лише дієслова **дійсного способу** вказують на **час дії**: теперішній, минулий, майбутній.

Умовний спосіб

Дієслова **умовного способу** творимо додаванням до форм минулого часу або до неозначеної форми частки **би** (**б**). При цьому після голосного звука вживаємо **б**, а після приголосного – **би**. **ПОРІВНЯЙМО**: *співав би, співала б, співали б, заспівати б*.

Частку **би** (**б**) з дієсловом пишемо **окремо**. Вона може бути біля дієслова або віддалена від нього іншими словами. **ПОРІВНЯЙМО**: 1. *Сьогодні кожний крок хотів би бути вальсом (О. Теліга)*. 2. *Я б тобі пісню приніс, якщо можна (А. Малишко)*.

Дієслова умовного способу змінюємо за числами й родами.

Однина			Множина
Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
приїхав би	приїхала б	приїхало б	приїхали б

167 Прочитайте речення. Визначте спосіб кожного дієслова та питання, на яке воно відповідає.

1. Колише радо яблуня у кроні тепло земне в долонях-пелюстках (М. Боровко). 2. Приснисть мені квіткою в лузі, хмаринкою в небі приснисть... (М. Луків). 3. Не затуляй мені, хмарино, долин і гір (В. Березовський). 4. Я б навіть сонцю надягнула вінок із житніх колосків! (Л. Рубан). 5. Намалюю вітер тихий, ніжний, намалюю грозовий і сніжний (С. Жупанин). 6. Мені б сопілку десь знайти чи скрипку (Л. Солончук).

168 І. Відновіть прислів'я, поєднуючи їхні частини з обох колонок. Запишіть, розкриваючи дужки. Визначте спосіб використаних дієслів.

Якби на кропиву не мороз,
Коли (б, би) знав, де впадеш,
Була (б, би) охота,
Якби хліб та одежа,
Коли (б, би) кізка не скакала,

підє на лад усяка робота.
то (б, би) і ніжки не зламала.
вона (б, би) усіх людей пожалїла.
соломки підстелив (б, би).
їв (б, би) козак лежа.

II. Доберіть дієслово у формі умовного способу. Складіть і запишіть із ним складне речення.

Наказовий спосіб

Дієслова наказового способу змінюємо за особами й числами.

Особа	Однина	Множина	Однина	Множина
1-ша	–	пробачмо	–	допоможімо (-ім)
2-га	пробач	пробачте	допоможи	допоможіть
3-тя	хай пробачить	хай пробачать	нехай допоможе	нехай допоможуть

Форми 3-ї особи дієслів наказового способу утворюємо за допомогою часток **хай**, **нехай**. **НАПРИКЛАД**: *хай пише, хай пишуть, нехай прибіжить, нехай прибіжать*.

Від дієслів *допові́сті*, *розпові́сті* вживаємо форми: *доповідай* (від *доповідати*), *розповідай* (від *розповідати*).

Зверніть увагу!

У дієсловах наказового способу після букв на позначення м'яких приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'] пишемо **м'який знак**. **НАПРИКЛАД**: *виходьте, погодься, посунься, підносься, погляньмо*.

169 I. Утворіть від поданих дієслів і запишіть усі можливі форми дієслів наказового способу.

ЗРАЗОК. Пам'ятаю – пам'ятай, пам'ятаймо, пам'ятайте, хай пам'ятає, хай пам'ятають.

Відрізаю, виходжу, кричу.

II. Складіть і запишіть з одним утвореним дієсловом речення із звертанням.

170 Напишіть у формі спонукальних речень п'ять правил поведінки на дорозі. Виділіть (підкресліть) дієслова в наказовому способі. За потреби скористайтеся довідковими джерелами або поданим текстом.

СВІДОМИЙ ПІШОХІД

- Переходить дорогу лише в дозволених місцях і ніколи не вибігає на неї.
- Не ходить і не стоїть упритул до проїжджої частини.
- У темну пору доби користується світлоповертальними елементами.
- Рухаючись по тротуарах, тримається правого боку.
- Розуміє, що гратися на дорозі й на тротуарі поблизу дороги дуже небезпечно.
- Обирає безпечні місця для прогулянки.

ПРАВИЛА

ПОВЕДІНКИ НА ДОРОЗІ

1. **Зніміть** навушники й **сховайте** телефон, переходячи дорогу.
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...

Зверніть увагу!

У творенні форм наказового способу не використовуємо частки *давай, давайте*. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
заспіваймо розкажімо	давай заспіваємо давайте розкажемо

~~ДАВАЙ~~
~~ДАВАЙТЕ~~

171 I. Прочитайте речення, поясніть суть допущених помилок. Відредагуйте речення (усно).

1. Друзі! Давайте говорити про наші досягнення. 2. Дівчата, давайте послухаємо пісню! 3. Оксано, давай напишемо твір разом. 4. Мамо, давай підемо на прогулянку! 5. Хлопці, давайте поїдемо в Карпати наступного року. 6. Максиме, давай не будемо про це сперечатися. 7. Діти, давайте всі разом приберемо в кімнаті.

II. Складіть і запишіть спонукальне речення із звертанням.

172 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви учасник / учасниця телевізійного шоу. Вам потрібно оригінально висловити свою позицію щодо однієї з поданих фраз (2–3 речення), використавши кілька дієслів умовного способу.

ЯКБИ Я

очолив / очолила країну...
 став / стала кінозіркою...
 мав / мала чарівну паличку...
 знав / знала мову тварин...
 умів / уміла літати...

173 I. Спишіть речення, замінюючи неозначену форму дієслова, що в дужках, особовим дієсловом умовного способу.

1. (Бути) більше часу, Сергійко (прочитати) книжку. 2. Якби не дощ, Марина (піти) у перукарню. 3. Рибалка (попливти), якби не вітер. 4. Гарно як навколо! (Бути) так завжди. 5. Маринка (малювати) до вечора, та здійнявся вітер. 6. Коли тепло (прийти), гарні в садку (зацвісти) матіоли.

II. Складіть і запишіть одне речення з дієсловом умовного способу.

174 I. Прочитайте речення. Знайдіть дієслова дійсного або умовного способу, які вжито в значенні наказового способу.

1. Сину! Залишив би ти вже свій велосипед і сідав за уроки. 2. Пасажири, виходимо по черзі, не поспішаємо! 3. Після уроків, Марино, зайдеш до бібліотеки. 4. Дівчата! А заспіваємо веселу пісню! 5. Мамо, лягли б ви спочити.

II. Спишіть речення, замінюючи вжиті дієслова формою наказового способу.

175 Напишіть текст привітання в соціальній мережі з днем народження для когось з однолітків, використовуючи якнайбільше поданих дієслів в особовій формі. Використайте хоча б одне дієслово в наказовому способі.

Бажати, радіти, сподіватися, здійснюватися, усміхатися, прагнути, веселитися, зігрівати, відчувати.

176 I. Спишіть речення. Біля кожного виділеного дієслова зазначте в дужках його спосіб.

ЗРАЗОК. Вітер *гнав* (дійсн.) білопінні хвилі (М. Марченко).

1. На всі матчі я ходила разом із братом і **займала** своє почесне місце в перших рядах залу (О. Луцєвська). 2. Стати короле-

вою балу-карнавалу хотіла б кожна дівчинка з нашого класу (Н. Малетич). 3. «А ходімо пити чай!..» – Іван гостинним жестом запросив Софійку (О. Дорожовець). 4. Домовилися, що о восьмій Євген чекатиме на Катрусю біля під'їзду (А. Шевердіна). 5. «А чого б ти не подумав, що я скрипалька?» – запитала Наталка (А. Шевердіна). 6. Та не сваріться ви, краще придумаймо, як привернути увагу батьків... (Н. Малетич).

II. Підкресліть граматичну основу в першому реченні.

21. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

Про загальне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль безособових дієслів

ПРИГАДАЙМО. Що таке граматична основа речення?

177 А. Поміркуйте, що означають виділені в реченнях дієслова (фізичний стан істоти, природний процес, міру наявності чогось).

Хочеться додому,
бо вже **вечоріє**.

У горах **дощить**,
стелиться туман.

- Б.** Чи можна визначити (уявити), хто виконує дії, названі виділеними дієсловами?
В. Зробіть висновок, чому виділені дієслова називаємо безособовими.

Загальне значення

Дієслова, які означають дію, що відбувається сама по собі, незалежно від діяча (особи чи предмета), називаємо безособовими. **НАПРИКЛАД:** сутеніє, дощить, смеркає, смеркатиме, смеркало б.

Безособові дієслова означають:

• природні процеси (стани)	<i>дощить, світає, похолодало, розвидняється</i>
• фізичний стан істоти	<i>лихоманить, хочеться, не спиться</i>

• успіх	<i>фортунить, таланить, щастить, минулося</i>
• міру наявності або відсутності чогось	<i>вистачає, бракує</i>

Морфологічні ознаки, синтаксична роль

Безособові дієслова **не змінюємо** за особами, числами, родами.

У реченні безособове дієслово є головним членом у формі **присудка**. Підмета в такому реченні не може бути, бо немає виконавця дії. **НАПРИКЛАД:** 1. *Восени смеркає рано.* 2. *Води ледве для себе вистачає.* 3. *Тарасу не забракне сміливості.*

178 I. Прочитайте речення. Знайдіть безособові дієслова та визначте, що означає кожне з них.

1. Надворі тим часом уже майже смеркло (*Д. Чуб*). 2. У хаті нас нудило. Нас тягло до лісу (*О. Досвітній*). 3. Грицькові справді не таланіло (*Б. Грінченко*). 4. Дихається легко й привітно (*В. Крищенко*). 5. Навкруги посутеніло, потемніло після сліпучої спеки (*Олесь Гончар*). 6. Під цим високим зоряним небом думається про все одразу (*О. Сизоненко*). 7. Водички із джерела лиш на потреби вжитку вистачає (*Іван Ле*). 8. Зразу ж страшенно захотілося спати. (*Ю. Смолич*).

II. Спишіть третє і четверте речення та підкресліть граматичні основи. Чому в цих реченнях не може бути підметів?

179 Замініть у поданих реченнях виділені фрагменти безособовими дієсловами. Зачитайте утворені речення.

1. Прокидаймося, бо вже **настає світанок**.
2. Нікуди поки що не піду, бо **падає сніг**.
3. Вертаймося додому, бо **стає холодніше**.
4. Уже **настає світанок**, час іти на риболовлю.

Зверніть увагу!

Залежно від контексту деякі особові дієслова можуть набувати безособового значення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Сполучення з особовим дієсловом	Сполучення з особовим дієсловом у безособовому значенні
<i>пахне чебрець гримить музика</i>	<i>пахне чебрецем гримить за лісом</i>

180 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, у яких двох реченнях виділене дієслово вжито в безособовому значенні.

1. Грім **гримить** – хліб буде родить (*Нар. творчість*).
2. Небо чисте, на заході якісь дві-три хмари, а **гримить** на грозу (*М. Вінграновський*).
3. Пісня **grimіла** на б́ерезі, й далеко навколо всі припинили роботу (*С. Скляренко*).
4. **Гримить!** Тайна дрозж пронимає народи... (*І. Франко*).

181 І. Перебудуйте кожне речення так, щоб дієслово в ньому було вжито в безособовому значенні. Запишіть подані й перебудовані речення. Підкресліть і порівняйте граматичні основи.

ЗРАЗОК. У саду пахли яблука. – У саду пахло яблуками.

1. Вулиці засипало листя.
2. З моря повіяв холодок.
3. Грім струснув землю.
4. Назар ніяк не всідить на місці.
5. Вертаймося додому, бо стає холодніше.

II. Складіть і запишіть два речення з дієсловом *морозить* так, щоб у першому випадку воно було особовим, а в другому – було вжито в безособовому значенні.

182 Виконайте завдання одного з варіантів, скориставшись довідкою.

Варіант А. Складіть і запишіть 4–5 речень за картиною, використавши безособові дієслова чи дієслова в безособовому значенні. Підкресліть ці дієслова як члени речення.

Варіант Б. Напишіть твір (5–6 речень) за картиною, використавши безособові дієслова чи дієслова в безособовому значенні. Підкресліть ці дієслова як члени речення.

І. Роп'яник. Колядники

ДОВІДКА. Вечоріє, темніє, похолодало, завітрило, замело, захмарило, сніжить, морозить, дихається, хочеться, не сидиться, не спиться.

183 Спишіть речення. Визначте час, вид та дієвідміну дієслів.

1. Вишивала мама татові сорочку, вибирала нитки ясні, мов живі (*Л. Завіщана*).
2. Ходить літо берегами в шумі яворів, і замовкнув над полями журавлиний спів (*В. Сосюра*).
3. Заглядає ніч у вічі, в чорнім небі світять зорі (*М. Рильський*).
4. Хай вічно твої очі горять сильніше, ніж сто тисяч багать (*О. Чемєров*).
5. Щастя людського усім напророчу (*М. Сингаївський*).

22. НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Про те, коли *не* з дієсловами пишемо разом,
а коли – окремо

ПРИГАДАЙМО. Як пишемо *не* з іменниками?

184 А. Прочитайте два тексти, розміщені на вебсайтах різних театрів.

1 Правила нашого театру

- Не запізнюватися на виставу.
- Не штовхатися в гардеробі.
- Не говорити по телефону.
- Не кидати квітів на сцену.

Комфортного перегляду!

2 Глядачі нашого театру

- приходять на виставу завчасно;
- поводять себе ввічливо в черзі за одягом;
- переводять мобільні телефони в беззвучний режим;
- вручають квіти акторам / актрисам після вистави.

Б. Поміркуйте, завдяки чому досягнуто більшої категоричності в першому тексті. Яка інформація вам більш імпонує? До якого з двох театрів ви хотіли б завітати?
В. Поясніть написання частки *не* з дієсловами, використаними в першому тексті.

Правопис не з дієсловом

Частку *не* з дієсловами, крім дієприкметника, переважно пишемо **ОКРЕМО**. **НАПРИКЛАД:** *не хотіти, не доїхати, не бачив, не посипано, не розуміючи.*

З дієсловами *не* пишемо **РАЗОМ**:

1) якщо слово без *не* не вживане. **НАПРИКЛАД:** *нехтувати, нестямитися, неволити;*

2) у складі префікса *недо-*, що вказує на неповний вияв дії, стану. **НАПРИКЛАД:** *недовантажити, недосолити, недолюблювати.*

ПОРІВНЯЙМО:

1) *недочувати* (погано чути) –
не дочути (не почути чогось у кінці розмови);

2) *недоїдати* (жити впроголодь) –
не доїдати (залишати частину їжі на тарілці).

Зверніть увагу!

Написання **не** з деякими дієсловами залежить від лексичного значення слова.

нездужати (хворіти)
неславити (ганьбити)
непокоїтися (хвилюватися)

не здужати (не змогти)
не славити (не прославляти)
не покоїтися (не бути похованим, схованим де-небудь)

ОРФОГРАМА

Не з дієсловами

ПРИМІТКА. Про написання **не** з дієприкметниками йтиметься в наступних параграфах.

185 I. Прочитайте прислів'я. Обґрунтуйте написання **не** з дієсловами.

1. На чужій стерні кінь не напасеться. 2. І сокіл вище сонця не літає. 3. Не примушуй голодного варити їжу, бо недоварить і недосолить. 4. Є в глечичку молоко, та голова не влазить. 5. Не спіши ненáвидіти за першу шкоду. (*Нар. творчість*)

II. Поясніть, як ви розумієте значення одного з поданих прислів'їв (на вибір).

186 I. Запишіть дієслова, знімаючи ризики, у дві колонки залежно від написання з **не**: 1) разом; 2) окремо.

Не/прийти, не/зчутися, не/дістати, не/переживати, не/долюблювати, **не/доїдають** (*голодують*), **не/доїдають** (*залишають їжу на тарілці*), не/волити, не/славити (*ганьбити*), не/славити (*не прославляти*), не/прочитати, не/хтувати, не/купивши, не/доспали (*мало спали*), не/доспали (*не закінчили спати*).

II. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

187 Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте орфограму «**Не** з дієсловами».

1. Не/повернуть козаки з походу, не/заграють сурми на зорі (*В. Симоненко*). 2. Я не/люблю, коли кричать, не/на́виджу, коли лякають (*В. Коротич*). 3. Відпусти, я благаю, відпусти, бо не/можу далі йти (*С. Вакарчук*). 4. На стернях, прислухаючись до перелітних птахів, не/покоїлися гуси (*М. Стельмах*). 5. Не/чіпайте моєї України! Тільки це ж моя втіха одна! (*П. Тичина*). 6. Не/зчулися дерева, як старість підкотилася до них (*О. Довгий*). 7. Якщо не/хочеш про мене думати – думай про ці дерева в тумані (*С. Жадан*).

Зверніть увагу!

Розрізняємо прислівник **немає** (який завжди пишемо разом і який можна замінити формою **нема**) та сполучення **не має** (яке пишемо з **не** окремо). **ПОРІВНЯЙМО:**

Сергій **не має** зошита.

не приніс, не придбав

У Сергія **немає** зошита.

нема зошита

188 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Поясніть написання **не** з дієсловами.

1. У дівчинки **не/має** велосипеда. 2. У тата **не/має** вільної хвилини. 3. У хлопця **не/має** поганих звичок. 4. Пасажир **не/має** квитка. 5. Думка **не/має** кордонів. 6. У Тараса **не/має** вибору. 7. Андрій **не/має** хисту до малювання. 8. На клумбі **не/має** гладіолусів. 9. Команда **не/має** гарного воротаря.

II. Перебудуйте й запишіть три перших речення так, щоб **не** з дієсловами писали окремо.

189 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам потрібно висловитися щодо такої тези: «*На грубість потрібно відповідати грубістю*». Підготуйте усне висловлення (3–4 речення), використавши кілька запропонованих сполучень слів.

- ✓ не ображай у відповідь
- ✓ не реагуй агресивно
- ✓ не опускайся до рівня кривдника
- ✓ не полемізуй з інтернет-тролями
- ✓ немає часу слухати подібне
- ✓ не імпонує тон такої розмови
- ✓ не зможеш залагодити конфлікт
- ✓ не досягнеш компромісу
- ✓ не отримаєш задоволення

Зображення з інтернет-сайту «Екожиття»

190 Виконайте тестове завдання.

Орфографічну помилку допущено в реченні

- А Заради волі козак нехтує небезпекою.
- Б Не має приповідки без правди.
- В Без нашого Гриця вода не освятиться.
- Г Ледареві завжди нездужається.

191 I. Спишіть прислів'я, ставлячи на місцях пропусків особові дієслова та записуючи їх із **не** разом або окремо. Скористайтеся поданими словами-підказками.

поважати

досолити

виходити

співати

бруднити

мати

доглядати

добачати

1. З поганої трави доброго сіна не 2. Хто людей не ..., сам поваги не має. 3. Лихий кухар або пересолить, або не 4. Не ... криниці, бо схочеш водиці. 5. Хто худобу не ..., мало хліба матиме. 6. І соловей не ..., коли він їсти не 7. У чужому оці порошок бачить, а у своєму й дрючка не ... (*Нар. творчість*).

II. Складіть усно невеликий роздум, підтримавши або спростувавши думку, висловлену в одному з поданих прислів'їв.

192 Ходом шахового коня прочитайте зашифровані прислів'я. Починати потрібно з виділеної клітинки. Запишіть прислів'я, усно поясніть їхні значення.

лод	лиш	сло
вом	не	Хо
па	ним	сер
це		за

рук	Ко	по
гань	ко	й
то	не	ли
не		валь

23. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ДІЄСЛОВО»

193 I. Прочитайте два тексти. Виконайте завдання.

Текст А

ВІРТУАЛЬНІ МАНДРИ

Я не люблю мандрувати. То спека, то холод, то ноги болять, то їсти мені хочеться, то наплічник важений, то взуття натирає... А дехто взагалі й не мріє про подорожі, адже багатьом звичайні екскурсії і не по здоров'ю, і не по кишені. Та й скільки не мотайся по світу, найкраще місце – удома. Навіть найзапекліші мандрівники цього не за-

перечують. А пізнати світ із його найцікавішими й найбільш захопливими місцями хочеться всім. Погодьтеся, що споглядання чогось дивного, незвичного пробуджує мрію, розвиває фантазію. Та й цікаво ж! Тому для таких, як я, віртуальні мандрівки – саме те, що треба!

Сиджу собі на зручному кріслі й мандрую Лувром чи загадковим Тибетом. Милуюся єгипетськими пірамідами чи Ніагарським водоспадом...

Я навіть професію собі вже обрав. Буду створювати віртуальні мандрівки! Скажете, що все вже зроблять до того, як я закінчу навчання. Що вже є віртуальні мандрівки в 3D... Удосконаленню немає меж. Я створюватиму віртуальні мандри в 5D. Чи, може, і в усі десять!..

На мою думку, такі мандрівки корисно запроваджувати в школах на уроках історії, географії чи мистецтва, адже віртуально мандрувати будь-якою країною, у будь-якій епосі й навіть у космічному просторі значно краще, ніж читати підручник (*За Н. Бонь*).

Текст Б

У мене була і є мрія – полетіти в космос. Це те, чим я жив із дитинства... Живу цим досі. У школі я брав участь у конкурсах з астрономії та космонавтики. Закінчив Київський політехнічний інститут за спеціалізацією «системи керування літальними апаратами». Коли з'явилася можливість полетіти в космос за програмою «Mars One», я зрозумів, що це мій шанс.

Я один із сотні тих, хто претендує на майбутнє заселення іншої планети. Нас відібрали з 200 000 чоловік з усього світу, тому я налаштований іти далі.

Наступним етапом у своїй кар'єрі я бачу роботу в НАСА в Космічному центрі в Х'юстоні (Техас), який, зокрема, займається підготовкою астронавтів.

*Сергій Якимів
(За матеріалами УНІАН)*

II. Завдання до текстів.

1. Поясніть, що таке вибір. Зіставте вибір оповідачів тексту **А** та тексту **Б**.
2. Визначте аргументи, які наводить оповідач тексту **А**, надаючи перевагу віртуальним мандрівкам.
3. Доведіть або спростуйте на основі прочитаного твердження, подані в таблиці.

	Текст А	Текст Б
✓ Про більш комфортне життя мріє оповідач тексту		+
✓ Проблема вибору професії звучить у тексті	+	
✓ Про можливість мандрувати людям з інвалідністю йдеться в тексті	+	+
✓ Використовує кожен шанс, щоб досягти своєї мети, оповідач тексту		+

4. Випишіть із тексту **А** три дієслова в неозначеній формі та розберіть їх за будовою.
5. Спишіть речення другого абзацу тексту **А**, замінюючи вжиті дієслова формами умовного способу.
6. Визначте, дієслів якого часу немає в тексті **Б**. Змініть за особами в однині й множині одне з використаних у цьому тексті особових дієслів.
7. Випишіть чотири особових дієслова недоконаного виду. Доберіть до кожного з них видову пару.
8. Утворіть від дієслова *мандрую* всі можливі форми наказового способу. Складіть і запишіть з одним утвореним дієсловом речення із звертанням.

194 Уявіть себе журналістом / журналісткою. В оповідача якого з текстів (вправа 193) ви хотіли б узяти інтерв'ю? Сформулюйте усно кілька запитань і поставте їх своїм однокласникам / однокласницям. **НАПРИКЛАД:** 1. Навіщо люди подорожують? 2. Чому подорож на Марс у багатьох фантастичних книгах називають «дорогою в один кінець»? тощо.

195 Запишіть слова у дві колонки: 1) з буквою *е* на місці пропуску; 2) з буквою *и* на місці пропуску. Обґрунтуйте написання.

Хапат..ме, ітим..ш, горіт..ме, вважатим..мо, купатим..ш, радітим..те, гуркоч..ш, будитим..ш, озелен..мо, вивчатим..те, зачеп..ш, співатим..мо, зворуш..ш, крич..мо, пиш..мо, муркоч..те.

196 **Гра «Пригадай прислів'я».** Пригадайте або доберіть із різних джерел щонайменше 10 прислів'їв, у яких є дієслова наказового або умовного способу. **НАПРИКЛАД:** *Живи своїм розумом, але звірайсь із чужим.*

197 Випишіть із текстів вправи 193 чотири особові дієслова й виконайте письмовий розбір цих дієслів, як частини мови. Скористайтеся поданим нижче зразком.

Розбір дієслова як частини мови

(особова форма)

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Форма дієслова.
3. Початкова форма (неозначена форма).
4. Вид (доконаний, недоконаний).
5. Дієвідміна.
6. Спосіб (дійсний, умовний, наказовий).
7. Час (у дієсловах дійсного способу).
8. Особа.
9. Число.
10. Рід (у минулому часі та в умовному способі однини).
11. Синтаксична роль.

Об кручу хвиля хлюпає Дніпрова (*Д. Павличко*).

Зразок усного розбору

Хлюпає – дієслово, особова форма, початкова форма – *хлюпати*, недоконаний вид, I дієвідміна, дійсний спосіб, теперішній час, 3-тя особа, однина, у реченні – присудок.

Зразок письмового розбору

Хлюпає – дієсл., особова ф., п. ф. *хлюпати*, недокон. вид, I дієвідм., дійсн. сп., теп. ч., 3 ос., одн., присудок.

198 Виконайте тестові завдання.

1. Дієслово наказового способу є в кожному реченні, ОКРІМ

- А** Пам'ятай, Господь оберігає тих, хто захищає Батьківщину! (*О. Рожко*).
- Б** Допоки твоє серце пече, гартуй його вогнем і мечем (*О. Чермеров*).
- В** Мати Україно, сонце чорноброве, уклоняюсь піснею тобі (*П. Перебийніс*).
- Г** Єднаймося, браття, в цю лиху годину, нехай ворог знає: ми за Україну! (*В. Ейгензеер*).

2. Одного виду є обидва дієслова в рядку

А описати, переходити	В розмовляти, оберігати
Б штовхнути, творити	Г бачити, відстояти

3. Букву **е** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А переїд..ш, завез..мо	В боротим..шся, муркот..ш
Б сипл..ш, люб..мо	Г відчин..мо, перепиш..ш

4. На третій склад падає наголос у слові
А відвезли Б перевезли В довеземо Г перевезла
5. Потрібно відредагувати речення
А Ходімо швидше додому.
Б Давайте напишемо оголошення.
В Завтра будемо колядувати.
Г Переходьте дорогу обережно.
6. Частку НЕ з обома дієсловами пишемо ОКРЕМО в рядку
А не/прийти, не/зчутися В не/хтувати, не/бачити
Б не/питати, не/хотіти Г не/писати, не/стямитися
7. Дієслово теперішнього часу в значенні майбутнього вжито в реченні
А Завтра купую телефон. В Щоранку роблю зарядку.
Б У Харкові йде дощ. Г Мама готує сніданок.
8. Помилку допущено під час творення форми першої особи однини в рядку
А тремтіти – тремчу В чистити – чищу
Б графити – графлю Г посидіти – посидю
9. Випишіть із текстів вправ 193 по одному слову за такими ознаками:
1) дієслово, наказовий спосіб, 2 ос., одн.;
2) дієслово, мин. час, 1 ос., одн.;
3) дієслово, теп. час, 3 ос., мн.;
4) дієслово, майб. час, 1 ос., складна форма;
5) безособове дієслово;
6) прикметник, найвищий ступінь порівняння.

Проект

Організуйте та проведіть у класі граматичний брейн-ринг на тему «Дієслово».

Визначте організаційну групу, ведучих, експертів-мовознавців, дві-три команди гравців.

Обов'язки *організаційної групи*: розробити правила гри, анонсувати подію, облаштувати студію, підготувати музичні паузи, виготовити дипломи тощо.

Обов'язки *експертів-мовознавців*: підготувати пакет завдань для учасників гри (15–30 запитань), визначати правильні відповіді.

Цікаво знати

ЧИ ІСНУЮТЬ МОВИ БЕЗ ДІЄСЛІВ?

У китайській, в'єтнамській, бірманській, тайській, лаоській і багатьох інших мовах прикметники неможливо відрізнити від дієслів. Там значно простіше сказати «*листя зелене*», ніж «*зелене листя*».

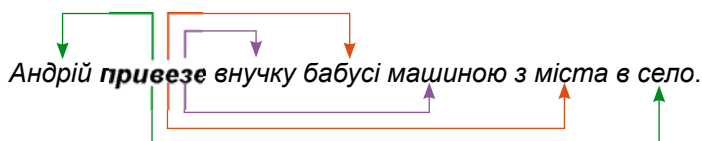
Без іменників і дієслів немає жодної мови. Це описав у своїй книзі французький мовознавець Ж. Вандрієс. Не існує також мов без числівників, займенників, прислівників, сполучників (*З посібника*).

І так буває

ДИВО ДИВНЕ

Є в мові дієслова, які здатні керувати аж шістьма іменниками водночас! Це абсолютний рекорд. Ось ці дієслова: *везти, вивезти, відвезти, завезти, звести, навести, надвезти, перевезти, підвезти, повезти, возити, відвозити, завозити, звозити, навозити, надвозити, перевозити, підвозити*.

Спробуйте сконструювати висловлення із шістьма іменниками, яких вимагає одне дієслово. **НАПРИКЛАД:**

Коло думок

Поміркуйте, яке з поданих дієслів має цікаву особливість – його вживаємо лише у формі наказового способу.

доганяй

відбігай

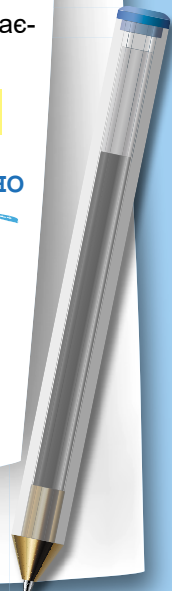
стривай

перелазь

почекай

Говорімо правильно

Правильно	НЕправильно
заспіваймо	давайте заспіваємо
брати до уваги	приймати до уваги
точніше сказати	вірніше сказати
говорити відверто, щиро	говорити відкрито
додалося клопоту	добавилося клопоту
насилу вмовив	з трудом вговорив
розкласти багаття	розвести багаття

ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА -НО, -ТО

24. ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ФОРМА ДІЄСЛОВА

Про загальне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль дієприкметника

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикметник? Які його морфологічні ознаки?

199 А. Поміркуйте, у якій колонці наведено словосполучення з дієприкметниками, а в якій – із прикметниками.

чисте яблуко
морозний ранок
мокре листя

очищене яблуко
заморожений йогурт
намочена губка

- Б.** У яких словосполученнях названо ознаку предмета за дією?
В. Зробіть висновок, чим прикметники відрізняються від дієприкметників.

Загальне значення

Дієприкметник – це форма дієслова, що виражає **ознаку предмета за дією** та відповідає на питання **який? яка? яке? які?**. **НАПРИКЛАД:** *відчинений, засипаний, пофарбований, вимитий, розквітлий, змоклий.*

Сполучення слів із дієприкметником можна перебудувати на сполучення з особовим дієсловом. **ПОРІВНЯЙМО:**

З дієприкметником	З особовим дієсловом
<i>відчинене вікно</i> <i>розквітлі волошки</i>	<i>вікно, яке відчинили</i> <i>волошки, що розквітли</i>

Морфологічні ознаки та синтаксична роль

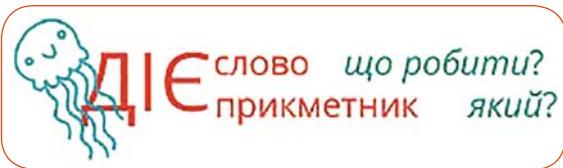
Дієприкметники мають вид, час, їх змінюємо за родами, числами, відмінками.

Дієприкметник зберігає **вид** (доконаний чи недоконаний) того дієслова, від якого його утворено. **НАПРИКЛАД:** *одягнений* – доконаного виду, бо утворено від дієслова доконаного виду *одягнути* (що зробити?).

У реченні дієприкметник, як і прикметник, найчастіше буває **означенням**, рідше – частиною **присудка**. **НАПРИКЛАД:** 1. Дощ упав на стомлену спекою землю. 2. Високі схили були покриті смерековим лісом.

200 I. Прочитайте речення. Доведіть, що виділені слова – дієприкметники. Визначте їхній рід і число.

1. І шепче щось мені на вухо **налита** росами земля (*Г. Коваль*). 2. І сходить сонце, **скупане** в росі, і спіє день, і веселить світанок (*Л. Завіщана*). 3. Аж до самого небосхилу розляглося **засипане** снігом поле (*М. Коцюбинський*).

II. Складіть усно речення з одним із виділених дієприкметників (форму слова можна змінювати).

201 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи словосполучень. Випишіть зі своєї групи словосполучення з дієприкметниками. Перевірте одне у одного виконання.

Група 1. Морський берег, зібрана кукурудза, збирати кукурудзу, зламаний самокат, холодний чай, охолоджений напій.

Група 2. Сильний буревій, залитий берег, залити водою, загорнутий у папір, світлий колір, освітлена вулиця.

Групи за значенням

За значенням розмежовують дієприкметники активні й пасивні.

Активні дієприкметники	Пасивні дієприкметники
виражають ознаку за дією, яку виконує сам предмет: <i>пожовтілий, висохлий, в'янучий, навислий, розквітлий</i>	виражають ознаку за дією, яку хтось виконує над предметом: <i>залитий, зірваний, написаний, побудований, зрубаний</i>
САМ ВИКОНУЄ ДІЮ	НАД НИМ ВИКОНУЮТЬ ДІЮ
<i>пожовтіле</i> листя ↓ (само пожовтіло)	<i>зірване</i> листя ↓ (вітер зірвав)
<i>навислі</i> скелі ↓ (самі нависли)	<i>розбитий</i> ящик ↓ (хтось розбив ящик)

202 I. Прочитайте речення. З'ясуйте, які з виділених дієприкметників активні, а які – пасивні.

1. Чути шелест **опалого** вночі листя. 2. Через широко **відчи-нене** вікно доносився гуркіт. 3. Повсюди гілки, **зламані** під час буревію. 4. У саду пишається ще не **розквітлий** бузок. 5. Після повеней відновлюються **висохлі** в спеку ставки. 6. Тепер одяг гарно **випраний**.

II. Перебудуйте усно перше й друге речення, замінивши дієприкметники особовими дієсловами.

203 I. Прочитайте текст і визначте ключові слова. Який висновок у ньому зроблено?

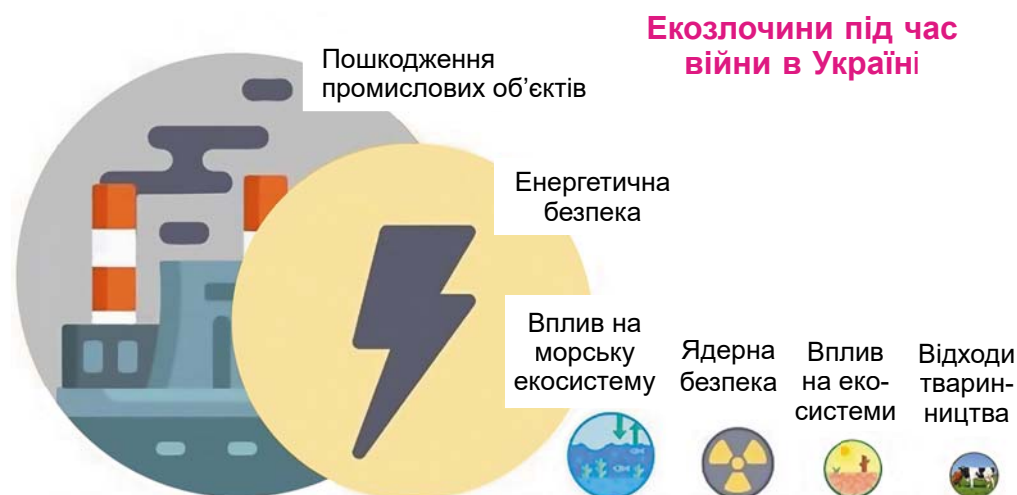
ЕКОЗЛОЧИН

У червні 2023 року окупанти підірвали греблю Каховської ГЕС. Затопило десятки населених пунктів як на вже звільнених територіях, так і на окупованому лівому березі Дніпра. Згодом медіа показали, який вигляд має дно Каховського водосховища, пересохлого внаслідок підриву. На поширених у соцмережах фото видно, що поверхня ґрунту взялася великими тріщинами. «Ніби Африка», – писали користувачі в коментарях.

Цей злочин призвів до важких економічних та екологічних наслідків (*За матеріалами інтернет-видань*).

II. Випишіть словосполучення з дієприкметниками. Яких дієприкметників у тексті більше – активних чи пасивних?

 III. Розгляньте діаграму. Доповніть усно прочитаний текст інформацією (1–2 речення), поданою на діаграмі.

За матеріалами Центру екологічних ініціатив «Екодія»

204 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які екологічні проблеми, на вашу думку, є спільними для багатьох країн світу? Які кроки ви запропонували б для розв'язання цих проблем?

205 Знайдіть для кожного дієприкметника місце в загадках (форму слова можна змінювати). З'ясуйте, які це дієприкметники – активні чи пасивні. Відгадайте загадки.

розплетений

прив'язаний

закутаний

фарбований

1. На городі восени лежать жовті кабани, ... за хвости, щоб не здумали втекти. 2. ... коромисло над річкою повисло. 3. Стоїть над водою з ... косою. 4. Сидить баба на грядках вся ... в хустках.

ВІДГАДКИ: *пелюстки, вилгеза, вродя, вишукані.*

206 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви з однокласником / однокласницею готуєте презентацію. Складіть усно діалог (4–6 реплік), можливий у цій ситуації, використавши кілька дієприкметників. Ви можете скористатися поданими словосполученнями.

- ✓ перевірена інформація
- ✓ збережені фотографії
- ✓ відредагований текст
- ✓ ілюстрована презентація
- ✓ завантажене відео
- ✓ оновлений макет
- ✓ обраний дизайн

207 I. Спишіть, розкриваючи дужки, спочатку речення з активними дієприкметниками, а потім – з пасивними.

1. Безмежний степ, укритий **снігом**, спав (*М. Старицький*).
 2. Самі на себе дивлят(ь)ся ліси, розгублені од власної краси (*Л. Костенко*).
 3. З ополонок глибоко промерзлих річок клуботіла пара, неначе дим (*О. Довженко*).
 4. Чисте, наповнене пахощами ст(е,и)пових трав повітря вривається через ро(з,с)чинене вікно в (не)величку кімнату (*І. Шаповал*).
 5. Отінену листками винограду альтанку освіжає холодок (*В. Кучерук*).
 6. Як зимно пахне перший сніг – розбитим глечиком з **водою** (*О. Радущинська*).

II. Підкресліть дієприкметники як члени речення.

III. Доберіть фразеологізми з виділеними словами. За потреби скористайтесь фразеологічним словником.

25. ТВОРЕННЯ ТА ВІДМІНЮВАННЯ АКТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Про суфіксальний спосіб творення дієприкметників та пов'язані із цим граматичні й лексичні помилки

ПРИГАДАЙМО. У чому особливість суфіксального способу творення слів?

208 А. Розгляньте зразки творення активних дієприкметників.

розквітнути → розквітлий

постаріти → постарілий

Б. Визначте в дієприкметниках корінь і суфікс.

В. Зробіть висновок про те, як можна утворити активний дієприкметник.

Особливості творення

Активні дієприкметники

теперішнього часу

минулого часу

творюмо від основи теперішнього часу дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів **-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)**:
*в'яну^чий, квіт^учий,
тремт^ячий*

творюмо від основи інфінітива дієслів доконаного виду за допомогою суфікса **-л-**:
*потемні^лий, промок^лий,
навис^лий*

Коли творимо активні дієприкметники минулого часу, то суфікс **-ну-** випадає: *змерзнути – змерзлий, засохнути – засохлий.*

209 І. Послухайте з голосу вчителя / вчительки уривки з поезій. Випишіть активні дієприкметники.

1. Прохолодні дощі засівають поля,
Барабанять по вікнах старенької хати.
Почорніла благає спочинку земля,
Їй під саваном білим пора уже спати.

Г. Ліщенюк

2. Солодким хлібом пахнуть стерні,
Рипить шляхами ключ підвід,
І чуйно соняшник поверне
Пожовклу голову на схід.

М. Стельмах

3. Моя люба зоря ронить в серце мені,
 Наче сльози, проміння тремтяче.
 Рвуть серденько мое ті проміння страшні.
 Ох, чого моя зіронька плаче!

Леся Українка

II. Поясніть лексичне значення вписаних дієприкметників.
 Розберіть за будовою та поясніть, як їх утворено.

210 I. Утворіть від першої групи дієслів активні дієприкметники теперішнього часу, а від другої – минулого часу. Запишіть їх і позначте суфікси.

1. Тремтять, палають, виють, в'януть.
2. Постаріти, спорожніти, застигнути, принишкнути.

II. Складіть усно речення з одним дієприкметником із кожної групи.

Теперішній час

Активні дієприкметники теперішнього часу (слова на *-учий, -ючий, -ачий, -ячий*) використовуємо обмежено. Вони переважно не відповідають нормам сучасної української мови. Замість них вживаємо **описові конструкції**.

НАПРИКЛАД:

Правильно	НЕправильно
що росте на городі бочка, що протікає який перебуває в кімнаті багаття, що догоряє який пливе в човні	ростучий на городі протікаюча бочка перебуваючий у кімнаті догоряюче багаття пливучий у човні

Також замість активних дієприкметників на *-учий, -ючий, -ачий, -ячий* та утворених від них прикметників можемо вживати іменники, прикметники, сполуки слів тощо.

НАПРИКЛАД:

Рекомендовано	НЕ рекомендовано
командувач армії команда-лідер місця для сидіння охочий відповідати прийдешнє свято приваблива ціна знеболювальний засіб мийний засіб засіб для миття }	командуючий армії лідируюча команда сидячі місця бажаючий відповідати наступаюче свято приваблююча ціна знеболюючий засіб миючий засіб

Більше прикладів на с. 121

Уживаємо окремі дієприкметники на *-учий, -ючий, -ачий, -ячий*, що перейшли в іменники чи прикметники, тобто втратили свої дієслівні ознаки. Такі іменники вказують на предмет, а прикметники – на постійну ознаку. **НАПРИКЛАД:** блискуча зірка, сліпуче світло, родючі ґрунти, колючий дріт, сидяча робота, лежачі хворі, ходяча енциклопедія.

ПОРІВНЯЙМО:

<i>Лежачого</i> не б'ють.	Під <i>лежачий</i> камінь вода не тече.
↙ іменник	↙ прикметник
Лежачий на парті рюкзак.	
↙ дієприкметник	

211 Прочитайте речення та поясніть допущені в них помилки. Відредагуйте усно, використавши описову конструкцію.

ЗРАЗОК. *Переходячі дорогу діти – діти, які переходять дорогу.*

1. Ваня підняв монету, лежачу на підлозі.
2. Зараз на дорогах багато машин, прибираючих сніг.
3. Нам потрібна людина, знаюча проблеми всієї галузі.
4. На зупинці багато людей, чекаючих автобус.
5. Перебуваючі за кордоном діти можуть навчатися онлайн.
6. Біжуча парковою алеєю дівчина раптово зупинилася.
7. Щука – це річковий хижак, полюючий на дрібну рибу.

212 I. Відредагуйте письмово словосполучення, замінюючи невдало вжиті слова на *-ючий* відповідними прикметниками чи іменниками. Скористайтеся таблицями на с. 121.

ЗРАЗОК. *Переконуючі слова – переконливі слова.*

Руйнуючий вітер, переконуючі докази, зволожуючий розчин, знеболюючий еліксир, миючий розчин, бажаючий виступати, верховний головнокомандуючий, наступаюче свято, вимірюючий прилад, лідируюча команда, приваблююча пропозиція, діуючий наказ, оточуюче середовище.

II. Складіть і запишіть речення з двома відредагованими словосполученнями (на вибір).

213 Відредагуйте речення, скориставшись таблицями на с. 121.

1. Не забувайте користуватися дезінфікуючими засобами.
2. Підрозділ продовжує вести наступаючі бої.
3. Установлено нові вимірюючі прилади.
4. До аварійно-відновлюючих робіт залучено інженерну техніку.
5. Оточуюче середовище потребує постійного захисту.
6. Доступ до джерела відкрито для всіх бажаючих.
7. Вітаємо з наступаючим Новим роком!
8. У тролейбусі 25 сидячих місць.
9. На об'єкті розпочато відновлюючі роботи.

214 І. Розгляньте ілюстрацію. Про які мовні помилки вона інформує? Як їх виправити?

РЕКЛАМА

Пропонуємо ефективний миючий засіб.

Власники, миючі автомобіль власноруч, оцінять цю перевагу.

II. Відредагуйте усно рекламний текст (праворуч).

215 Перейдіть за поданим QR-кодом або посиланням та потренуйтеся замінювати невластиві українській мові слова правильними відповідниками.

<https://cutt.ly/TwTTo7Zv>

Минулий час

Суфіксів **-ш-**, **-вш-** для творення дієприкметників **НЕ** використовуємо. **НАПРИКЛАД:**

Правильно	НЕправильно
висох ле озеро	висох ше озеро
опал е листя	опав ше листя
постарі л ий	постарі в ший
побілі л ий	побілі в ший
град, що випав	випав ш ий град
той, хто перебігав	перебігав ш ий

НЕМАЄ
дієприкметників
із суфіксами **-ш-**, **-вш-**

216 Складіть і запишіть речення з одним активним дієприкметником минулого часу. Розберіть дієприкметник за будовою та підкресліть як член речення.

217 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, у якому реченні правильно вжито активний дієприкметник. Обґрунтуйте відповідь.

1. Це черевики, не промокаючи навіть у сильний дощ.
2. Промокле від снігу взуття потрібно просушити.
3. Застуду легко підхопити через промокше взуття.

218 I. Перебудуйте сполучення слів на синонімічні словосполучення з активними дієприкметниками **минулого** часу.

ЗРАЗОК. Яблуко, що почервоніло – почервоніле яблуко.

Степ, що вигорів; калюжі, що замерзли; поля, що позеленіли; бур'ян, що прив'яв; дерева, що змокли; цвях, що заіржавів; туристи, які зголодніли.

II. З одним утвореним словосполученням складіть усно речення.

219 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Доберіть разом до кожного зображення словосполучення «активний дієприкметник **минулого** часу + іменник», скориставшись поданими підписами (усно).

ЗРАЗОК. *Промерзла земля.*

промерз

розквітнули

засохло

опало

засмагли

II. Розіграйте за особами невеликий діалог, у якому використайте щонайменше два з утворених словосполучень.

220 I. Відредагуйте й запишіть словосполучення.

ЗРАЗОК. *Висохший одяг – висохлий одяг.*

Позеленівше поле, заросше бур'яном подвір'я, захоловша страва, замерзший водоспад, розкисші після дощу дороги.

II. Відредагуйте усно сполучення слів, використавши описову конструкцію.

ЗРАЗОК. *Здобувша перемогу – яка здобула перемогу.*

Перебувавши за кордоном, попавший під дощ, мешкавший у Вінниці, прогнивши за зиму дошки, зійшовший із колії поїзд.

221 Прочитайте речення, знайдіть і поясніть помилки. Відредагуйте усно речення.

1. Друзі, перебувавши в Польщі, повернулися додому. 2. Родина, мешкавши у Львові, переїхала в Івано-Франківськ. 3. Серед наболівших проб-

наболілий
довкілля

лем сучасності – забруднення оточуючого середовища. 4. Уранці пропололи грядки, зарослі бур'янами. 5. На заводі вчасно замінили застарівше обладнання. 6. На грядці залишилося багато достигшої полуниці.

Відмінювання дієприкметників

Дієприкметники змінюємо за родами, числами, відмінками, як **прикметники** твердої групи. **НАПРИКЛАД:**

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	згаслий	згасле	згасла	згаслі
Р.	згаслого	згаслого	згаслої	згаслих
Д.	згаслому	згаслому	згаслій	згаслим
Зн.	= Н. або Р.	згасле	згаслу	= Н. або Р.
О.	згаслим	згаслим	згаслою	згаслими
М.	на/у згаслому, згаслім	на/у згаслому, згаслім	на/у згаслій	на/у згаслих

222 I. Спишіть речення, замінюючи подані в дужках слова активними дієприкметниками минулого часу у відповідній формі. Надпишіть відмінок дієприкметників.

1. Дивився, як вітер жене по плесу рано (*зжовкнути*) вербовий листочок (*Ю. Мушкетик*). 2. Угледіти хоча б якийсь (*нависнути*) камінь, щоб заховатися під нього (*Р. Іванчук*). 3. Насіння, висіяне в не дуже (*осісти*) ґрунт, сходить пізніше (*З довідника*). 4. Превисокі липи зовсім заступають і заслоняють стародавню дерев'яну (*почорніти*) церковцю (*Г. Нечуй-Левицький*). 5. І сніг припав обличчям (*посиніти*) до грудочок (*замерзнути*) землі (*В. Сосюра*). 6. На пучках калини вовтузиться табунець (*схуднути*) за зиму горобців (*М. Стельмах*).

II. Провідмініайте письмово дієприкметник з останнього речення (в однині чоловічого роду), позначте закінчення.

223 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть повідомлення в соцмережі для рідних, друзів / подруг (4–6 речень). Використайте щонайменше два активні дієприкметники минулого часу.

Орієнтовні теми: «Шкільна новина», «Історія з домашнім улюбленцем», «Відвідування магазину (театру, басейну)», «Допомога батькам», «Мій відпочинок».

Варіант Б. Напишіть есе в художньому стилі (5–10 речень) на одну з поданих тем. Використайте щонайменше два активні дієприкметники.

Теми: «Світ слова», «Натхнення», «Народна пісня», «На крилах історії», «Куди поспішали хмари».

224 Підготуйте аудіо- або відеопам'ятку (постер, слайди, відеоролик, схему тощо) для соцмереж про поширені помилки у вживанні дієприкметників. Ви можете скористатися зразками у вправах 212 і 214.

26. ТВОРЕННЯ ТА ВІДМІНЮВАННЯ ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Про суфікси, за допомогою яких творимо дієприкметники, та про написання цих суфіксів

225 А. Розгляньте зразки творення пасивних дієприкметників.

розкопати → розкопаний
відчинити → відчинений
зігнути → зігнутий

Б. Визначте в дієприкметниках корінь і суфікс.

В. Зробіть висновок про те, як творимо пасивні дієприкметники.

Особливості творення

В українській мові є пасивні дієприкметники минулого часу.

Пасивні дієприкметники творимо від основи інфінітива за допомогою суфіксів:

-н-

посіяний
зігнаний

-ен- (-єн-)

створений
озброєний

-т-

взутий
стертий

Від дієслів із суфіксом *-ну-* та від дієслів з основою інфінітива на *-оро-*, *-оло-* можна утворити **варіантні** форми дієприкметників. **НАПРИКЛАД:**

- 1) замкнути – замкнутий і замкнений;
- 2) одягнути – одягнутий і одягнений;
- 3) колоти – колотий і колений.

одягнутий

одягнений

Чергування звуків і правопис

1. Під час творення дієприкметників можливі чергування приголосних звуків. **НАПРИКЛАД:** *скосити* – *скошений*, *розбудити* – *розбуджений*, *замовити* – *замовлений*.

2. У суфіксах пасивних дієприкметників завжди пишемо:

- букву **е (є)**, а не **и, ї**: *скошений, зачинений, присвоєний*;
- одну букву **н**: *розказаний, закінчений*.

226 I. Прочитайте речення, знайдіть дієприкметники. Пасивними чи активними вони є?

1. Спеціально створені мобільні застосунки дають змогу знаходити екскурсійні тури. 2. Однією з архітектурних перлин Закарпаття є замок Паланок, побудований на горі заввишки 68 метрів. 3. Приїхавши в м. Косів, ви побачите вкриті туманами гори, а також рідкісні рослини в національному природному парку «Гуцульщина».

II. Випишіть дієприкметники й розберіть їх за будовою. Провідмініяйте усно один із них.

III. Уявіть себе власником / власницею туристичної фірми. Прорекламуйте усно свою компанію, використавши інформацію з поданих речень.

227 Об'єднайтеся в команди. Учасники / учасниці кожної команди мають по черзі записати подані слова на своїй частині дошки. У якої команди немає помилок?

Засекреч(е,и)ний, обкле(є,ї)ний, струш(е,и)ний, відчин(е,и)ний, напо(є,ї)ний, заплет(е,и)ний, залиш(е,и)ний, запряж(е,и)ний.

228 I. Утворіть від поданих дієслів і запишіть пасивні дієприкметники. Позначте суфікси, якими ви скористалися.

Подолати, звільнити, розкрити, зібрати, напоїти, зупинити, відбити, **оголосити**, загородити, **постригти**, **заощадити**.

II. Які звуки прочергувалися під час творення дієприкметників від виділених слів?

229 I. Перебудуйте речення, замінюючи виділені сполучення слів дієприкметниками (за зразком). Перебудовані речення запишіть.

ЗРАЗОК. *Чути запах трави, яку скошили.* – *Чути запах скошеної трави.*

1. Кіт вистрибнув через вікно, **яке відчинили**. 2. Оксана йшла додому з квітами, **які подарували**. 3. Хлопець зупинився біля паркану, **який пофарбували**. 4. Трамвай, **який відремонтували**, уже вийшов на маршрут. 5. Проведено розрахунок за електроенергію, **яку спожили**.

II. Підкресліть дієприкметники як члени речення.

230 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви хочете розповісти про приготування якоїсь страви. Складіть невелике висловлення (3–5 речень), використавши кілька пасивних дієприкметників. Ви можете скористатися поданими словосполученнями.

- ✓ натертий сир
- ✓ розрізана навпіл булочка
- ✓ нарізаний кубиками
- ✓ нашатковані овочі
- ✓ обсмажене м'ясо
- ✓ посипаний кунжутом
- ✓ розігріта духовна шафа
- ✓ змащене маслом деко
- ✓ застелене пергаментом деко
- ✓ подавати охолодженим

231 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Доберіть разом до кожного зображення словосполучення «пасивний дієприкметник + іменник», скориставшись поданими дієсловами (усно).

ЗРАЗОК. Почищені буряки.

зважити

розрізати

почистити

прополоти

II. Розіграйте за особами невеликий діалог (4–6 реплік), у якому використайте щонайменше два з утворених словосполучень.

232 Знайдіть п'ять дієслів, від яких можна утворити варіантні форми дієприкметників. Утворіть і запишіть ці форми, позначте суфікси.

ЗРАЗОК. *Кинути – кинутий і кинений.*

Вернути, відімкнути, покинути, побудувати, намалювати, усунути, розвинути.

233 I. Прочитайте текст, замінюючи подані в дужках слова пасивними дієприкметниками. Визначте його тему. Чим приваблюють Заліщики?

МІСТО-ПІВОСТРІВ

Заліщики – унікальне місто-півострів, ніби (*сховати*) в чаші глибокого каньйону на Тернопільщині. (*Оповити*) водами Дністра

та (*закутати*) зеленими пагорбами, воно має просто фантастичний вигляд.

Кажуть, що аналогів цій місцевості у світі всього три – Чеський Крумлов, Мармуровий каньйон у США та долина річки Мозель у Франції.

У Заліщиках зберігся старовинний палац Бруницьких, (*збудувати*) у XVIII столітті. А щоб насолодитися видом на місто з висоти пташиного лету, потрібно відправитися на інший берег Дністра – у село Хрещатик.

II. Розгляньте фото й опишіть усно місцевість, використавши кілька дієприкметників.

234 I. Спишіть речення, замінюючи подані в дужках дієслова пасивними дієприкметниками. Надпишіть над дієприкметниками відмінок, у якому їх ужито.

1. А було в мене яблуко в руці (*затиснути*), і покотив я ним, покотив, що мав сили (*І. Малкович*). 2. На невисокій, рівно (*підстригти*) траві висіли кришталеві краплі роси (*М. Коцюбинський*). 3. У щире золото, у світлу мідь (*одягнути*) дерева восени (*В. Сосюра*). 4. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, (*струсити*) вітром з **верховіття** (*Григор Тютюнник*). 5. Гірко (*заробити*) сухар солодко **їється** (*Нар. творчість*). 6. Спасибі вам, мамо, за всю доброту і пісню, (*залишити*) в спадок (*Д. Луценко*).

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. Чи в кожному з них є звук [й]?

235 Проведіть у класі бліцпрезентацію фотографій на тему «Моя Україна». Для цього оберіть по одному фото про Україну (бажано на актуальну тематику) та придумайте до нього підпис із дієприкметником. Презентуйте по черзі свої фото.

27. ДІЄПРИКМЕТНИКОВИЙ ЗВОРОТ

Про дієприкметник і залежні від нього слова та про особливості виділення їх в усному мовленні й на письмі

ПРИГАДАЙМО. Що таке головне й залежне слово в словосполученні?

236 А. Прочитайте дієприкметникові звороти та знайдіть у них дієприкметник.

виготовлений у Харкові
виготовлений із якісної сировини
виготовлений із любов'ю
виготовлений у травні
лише вчора виготовлений

Б. Визначте в поданих зворотах слова, які залежать від дієприкметника. Поставте питання від дієприкметника до цих слів.

В. Зробіть висновок про те, із чого складається дієприкметниковий зворот.

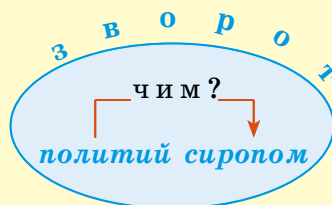
Особливості звороту

Дієприкметниковий зворот – це дієприкметник разом із залежними від нього словами. **НАПРИКЛАД:**

- ✓ *политий сиропом*
- ✓ *политий малиновим сиропом*
- ✓ *политий де-не-де малиновим сиропом*

дієприкметник

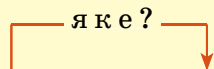
залежні слова

У реченні дієприкметниковий зворот є одним членом речення – **означенням**. **НАПРИКЛАД:** *Артем дуже любить морозиво, полите малиновим сиропом.*

Означуване слово

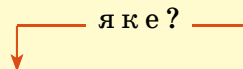
Іменник або займенник, від якого залежить дієприкметник чи дієприкметниковий зворот, називають **означуваним словом**. Дієприкметниковий зворот може стояти перед означуваним словом або після нього. **ПОРІВНЯЙМО:**

Їли морозиво, полите сиропом.

означ. слово

зворот

Їли полите сиропом морозиво.

зворот

означ. слово

237 I. Прочитайте вголос речення. Доведіть, що підкреслені сполучення слів – це дієприкметникові звороти. Визначте дієприкметники та залежні від них слова.

1. Любов – то, може, єдина справжня квітка, подарована людині Богом (В. Стус). 2. Із правдою розлучені слова кудись біжать по сірому перону (Л. Костенко). 3. Строкатий сад, колисаний вітерцем, обізвався легким шелестом гілля (Є. Гуцало).

II. Поставте питання від виділеного слова до дієприкметникового звороту. Визначте місце звороту (перед означуваним словом чи після нього).

Інтонація та розділові знаки

Дієприкметниковий зворот, який стоїть ПІСЛЯ означуваного слова, в усному мовленні виділяємо інтонацією, а на письмі відокремлюємо з обох сторін **комами**. Якщо зворот вжито в кінці речення, то ставимо тільки одну кому.

ПОРІВНЯЙМО:

ДВІ КОМИ

Торт, политий шоколадом, сподобавсь усім.

КОМА

Усім сподобався торт, политий шоколадом.

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть ПЕРЕД означуваним словом, то кому переважно **НЕ** ставимо. **НАПРИКЛАД:**

НЕМАЄ КОМИ

Усім сподобався политий шоколадом торт.

Примітка. В окремих випадках комою відокремлюємо й дієприкметниковий зворот, який стоїть ПЕРЕД означуваним словом. Про ці правила ви дізнаєтесь у 8 класі.

ПУНКТОГРАМА

Кома для відокремлення дієприкметникового звороту

238 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, у якому реченні потрібно ставити **одну** кому, у якому – **дві**, а в якому – **не потрібно** ставити коми. Обґрунтуйте відповідь.

означуване
СЛОВО „ зворот

1. До гори порослої вільхами підійшли туристи.
2. Туристи підійшли до порослої вільхами гори.
3. Туристи підійшли до гори порослої вільхами.

239 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові звороти та означувані слова як члени речення.

1. Над нами синіло небо випране теплим осіннім дощем (*В. Пустовіт*). 2. На дрібних гілках рясно синіють огорнені сизим димком ягоди (*Я. Стельмах*). 3. Гілля розчахнуте на груші легкú навіює печаль (*І. Доценко*). 4. Сплять сивиною закутані гори (*Б. Дегтярьов*). 5. Безмежний степ укритий снігом спав (*М. Старицький*). 6. У таврійських степах випалених суховіями дерев мало (*Л. Тендюк*).

II. Розберіть за будовою дієприкметник з останнього речення.

III. Перебудуйте усно перше речення так, щоб зворот не потрібно було відокремлювати комою.

240 I. Доповніть усно речення, уставляючи на місці пропуску один із поданих поруч зворотів (за змістом).

1. Можна використати бонуси,
2. Щойно під'їхали автомобілі,
3. Праворуч від дороги ... поля.
4. Перевір, як працюють ... додатки.

засіяні житом і ячменем
накопичені минулого року
автоматично оновлені
навантажені вугіллям

II. Чому в перших двох реченнях звороти відокремлюємо комами, а в інших – ні?

III. Складіть і запишіть речення, використавши один із поданих зворотів.

241 I. Перебудуйте й запишіть речення так, щоб дієприкметникові звороти потрібно було відокремити комою (комами).

1. Зібране з поля зерно завезли на елеватор. 2. Евакуатор забрав припаркований біля магазину автомобіль. 3. Бабусі подарували оздоблену мереживом вишиванку. 4. Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на воді. 5. Заплетені зеленим горошком трави м'яко лоскотали босі ноги.

II. Прочитайте вголос подане й перебудоване останнє речення. У якому варіанті ознака, виражена зворотом, більш яскрава, виразна?

242 СИТУАЦІЯ. Ваші однокласники / однокласниці гарно прибрали класну кімнату. Висловіть **похвалу** (2–4 речення), звернувши увагу на позитивні результати. Використайте кілька дієприкметникових зворотів (можна скористатися поданими).

- ✓ добре вимита
- ✓ акуратно складені
- ✓ ретельно протертий
- ✓ рівно розставлені
- ✓ достатньо провітрений

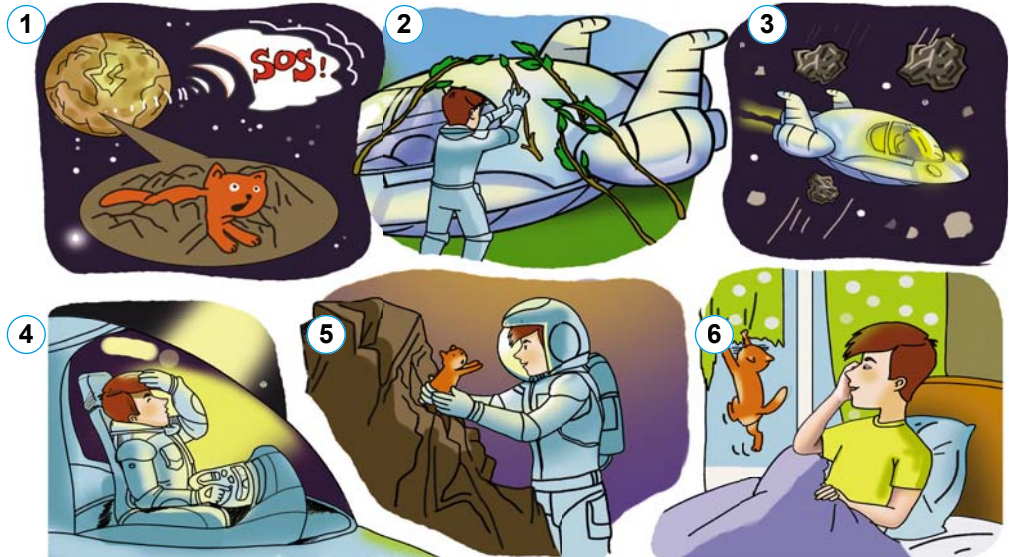

243 Складіть і запишіть речення за схемами. Підкресліть звороти як члени речення.

1. _____, дієприкметниковий зворот, _____.
2. Дієприкметниковий зворот _____.
3. _____, дієприкметниковий зворот.

244 Складіть усно за коміксом невелику фантастичну розповідь, використавши щонайменше два дієприкметникові звороти.

245 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові звороти та означувані слова як члени речення.

1. Існують прекрасні дороги націлені на перемоги (П. Осадчук). 2. Попередниками **кобзарів** були музиканти зображені на фресках у Софії Київській (І. Шаров). 3. Колос викупаний сонцем вклоняється мені (М. Стельмах). 4. **Чужинці** загомоніли захоплені сміливими словами **незнайомця** (Р. Іваничук). 5. Веселка овіяна **вітром** в моїх зацвітає очах (А. Малышко). 6. Ще спить земля закована снігами мовчать в льоди заковані річки (Д. Луценко).

II. Запишіть виділені іменники в кличному відмінку **однини**. Хто з вас найшвидше та найкраще виконав це завдання?

246 I. Доповніть речення дієприкметниковими зворотами так, щоб ці звороти потрібно було відокремити комами. Запишіть утворені речення.

1. Сумнівну інформацію потрібно перевіряти. 2. На лісовій галявині росте багато ягід і грибів. 3. Горіхи перетерли з маком і медом. 4. Землю напоїли ранкові роси.

II. Підкресліть члени речення в першому й другому реченнях.

247 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Випишіть із підручника історії або географії три речення з дієприкметниковими зворотами. Підкресліть звороти як члени речення.

Варіант Б. Прочитайте чи прослухайте новини та випишіть із них два речення з дієприкметниковими зворотами. Підкресліть звороти як члени речення.

248 Складіть і запишіть за поданими зображеннями 2–3 речення з дієприкметниковими зворотами на тему «Вироби народного мистецтва». За потреби скористайтеся довідкою.

ДОВІДКА. Вишитий, гаптований, розфарбований, різьблений, випалений, оздоблений мереживом.

249 I. Перебудуйте й запишіть кожне речення двічі, замінюючи виділені частини дієприкметниковими зворотами: 1) щоб дієприкметниковий зворот відокремлювати комою (комами); 2) щоб дієприкметниковий зворот не відокремлювати комою. Підкресліть звороти як члени речення.

1. У мережу виклали фото будівлі, **що вціліла після тайфуну**.
2. З риболовлі Максим повернувся з відром коропів, **яких вилловив у річці**. 3. На місцевості, **яку захищають гори**, висадили молоді деревця. 4. Розпочато ремонт даху, **який пошкоджено внаслідок урагану**.

II. Знайдіть іменники жіночого роду та запишіть їх у формі орудного відмінка однини.

III. Розберіть за будовою один використаний дієприкметник (на вибір).

250 Уявіть, що ви прогулюєтеся засніженою зимовою вулицею вашого міста чи села. Складіть усно текст-опис (6–8 речень) зимової вулиці. Використайте щонайменше два дієприкметникові звороти. За потреби скористайтеся довідкою.

ДОВІДКА. Заметений снігом, прикрашений снігом, вкритий інеєм, скутий морозом, прихований під снігом, розпушений вітром, перетворений на казку, оповитий серпанком, зачарований красою.

28. Н ТА НН У ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І ПРИКМЕТНИКАХ ДІЄПРИКМЕТНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про те, як за допомогою наголошених суфіксів *-áнн-* (*-я́нн-*), *-éнн-* вказати на вищу міру якості

ПРИГАДАЙМО. Коли в прикметниках пишемо **нн**?

251 А. Поміркуйте, яке з виділених слів ука-
зує на неможливість дії, вищу міру якості.

ЗАДУМ

нездійсн^ений

нездійсн^енний

Б. Чи однаково виділені слова наголошуємо й пишемо? Як правильно наголошувати відповідне слово на поданій кіноафіші*?

В. Зробіть висновок про те, як перевірити написання **н** та **нн** у суфіксах поданих слів.

* Фрагмент постеру до кінофільму «Місія нездійсненна: Протокол Фантом», 2011, кінокомпанія Paramount Pictures, реж. Бред Берд.

Суфікси дієприкметників і прикметників

У суфіксах дієприкметників завжди пишемо одну букву **н**.
НАПРИКЛАД: ужа́лений, перене́сений, напи́саний, ско́шений, зді́йснений.

У суфіксах прикметників може бути **н** і **нн**.

Пишемо **нн** у наголошених суфіксах *-áнн-* (*-я́нн-*), *-éнн-* прикметників дієприкметникового походження, що вказують на вищу за звичайну міру якості або можливість чи неможливість дії. **ПОРІВНЯЙМО:**

Наголошені суфікси

-áнн- (*-я́нн-*), *-éнн-*

вища міра якості; можливість
або неможливість дії

➔ **НН**

здійсн^енний
нездійсн^енний
несказáнний
незрівня́нний

Ненаголошені суфікси

звичайна міра якості

➔ **Н**

здійсн^ений
нездійсн^ений
несказáний
незрівня́ний

ОРФОГРАМА

Н і нн у суфіксах дієприкметників і прикметників

252 I. Прочитайте вголос словосполучення. Поясніть відмінність у значенні та написанні виділених слів у кожній парі. За потреби скористайтеся поданою нижче таблицею.

1. **Нескінчена** розмова – **нескінченні** розмови.
2. **Неоцінена** послуга – **неоціненна** послуга.
3. **Невпізнане** місто – **невпізнанне** місто.

II. Складіть усно по одному реченню зі словосполученнями першої пари.

РОЗРІЗНЯЙМО:

здійснений задум (який здійснили)	здійснений задум (який може здійснюватися)
нездійснена мрія (яку не здійснили)	нездійсненна мрія (яка не може здійснюватися)
неоцінений скарб (якого не оцінили)	неоцінений внесок (дуже цінний; важливий)
нездолані козаки (яких не перемогли)	нездоланний народ (якого не можна здолати, перемогти)
несказані слова (невисловлені)	несказанна радість (яку не можна висловити; незвичайна)
нескінчена робота (незавершена)	нескінченні балачки (які довго тривають; постійні)

253 I. Прочитайте виразно речення, а потім спишіть їх, уставляючи на місці пропуску, де потрібно, букву **н**. Обґрунтуйте написання.

1. Ми довели, що наш народ **нездолан..ий**, наші захисники й захисниці **нездолан..і** (*З media*). 2. В очах світилась **несказан..а** радість (*П. Колесник*). 3. В моєму серці стільки ще пісень, ще стільки слів **несказан..их** у серці (*В. Сосюра*). 4. Добріє світ, народжен..ий в любові (*Т. Коломієць*).

II. Підкресліть дієприкметниковий зворот. Чи виділено його комою?

III. Доберіть синоніми до виділених слів.

254 Перебудуйте подані сполучення слів, замінюючи неозначену форму дієслова дієприкметником. Підкресліть орфограму «Н і нн у суфіксах дієприкметників і прикметників».

ЗРАЗОК. *Зберегти файл – збережений файл.*

Виорати город, оновити програмне забезпечення, оплатити проїзд, припаркувати авто, обмотати скотчем.

255 I. Прочитайте текст. Як ви розумієте використане в ньому прислів'я? Які родинні цінності згадано в тексті?

ДО СВОГО РОДУ – ХОЧ ЧЕРЕЗ ВОДУ

Ми не уявляємо свого життя без рідних людей.

«До свого роду – хоч через воду», – каже народна мудрість.

Значення родини неоціненне. Це любов, теплота й затишок, доброта й щедрість, взаєморозуміння та повага. Це незрівнянний світ краси, шанобливе та поважне ставлення до матері й батька. Саме родина допоможе й підтримає у важкі хвилини, зігріє ласкою, стане тим осередком, де можна набратися сил, щоб розв'язувати життєві проблеми. Утім, треба докласти багато зусиль, щоб кожен тут почував себе щасливим.

Українська родина зберігає національні традиції, сформовані впродовж століть. Вона робить народ нездоланим (*З посібника*).

К. Білокур.
Портрет племінниць

II. Випишіть дієприкметники й прикметники з **н** або **ни** у суфіксах. Позначте наголоси. Обґрунтуйте написання.

III. Випишіть перше речення останнього абзацу й підкресліть усі члени речення. Назвіть частину мови кожного слова.

256 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як саме ви любите проводити вільний час зі своїми рідними, близькими?

257 **КОЛО ДУМОК.** I. Поміркуйте, чому виділені слова пишемо по-різному.

Світали ночі, вечоріли дні.

Не раз хитнула доля терезами.

Слова, як сонце, сходили в мені.

Несказане лишилось **несказаним** (*Л. Костенко*).

II. Як ви розумієте вжитий в уривку вислів «хитнула доля терезами»?

258 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам потрібно скласти привітання з нагоди Дня Незалежності України чи Дня Української Державності для розміщення в соцмережах. Складіть висловлення (2–4 речення), використавши кілька поданих прикметників.

- ✓ незнищений
- ✓ неоцінений
- ✓ нездоланий
- ✓ нескінченний
- ✓ нездійснений
- ✓ незрівняний

259 I. Прочитайте вголос слова, правильно їх наголошуючи.

Незрівняний – незрівнянний, здійснений – здійснений, неоцінений – неоцінений, неказаний – неказаний, незлічений – незлічений.

II. **ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Оберіть спільно одну пару слів та розподіліть їх між собою. Складіть кожен / кожна усно речення зі своїм словом, зіставте ці речення.

260 Об'єднайтеся в групи. Яка група за визначений час зможе дібрати більше:

1) словосполучень «*нескінченний* + іменник» (наприклад: *нескінченні поля, нескінченна облога*);

2) словосполучень «*нездоланий* + іменник» (наприклад: *нездоланна країна, нездоланна єдність*)?

261 I. Запишіть словосполучення, уставляючи на місці пропуску, де потрібно, букву **н**. Обґрунтуйте написання.

Здійснен..е бажання, здійснен..а казка, місія нездійснен..а, нездолан..а сила, неказан..і слова, **незрівнян..а** радість, незнищен..і докази, **невблаган..ий** погляд, неоплачен..ий проїзд, заплетен..е волосся, прив'язан..ий човен, широчен..а дорога, скажен..ий вовк, священ..ий вогонь.

II. Поясніть лексичне значення виділених слів.

262 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та вставляючи на місці пропуску, де потрібно, букву **н**.

1. Ти, головне, повертайся додому, знімай запилюжен..і берці і вчися **наново** жити потому (*І. Цілик*). 2. Місяць, другий вже ведеться **нескінчен..а** та облога (*Леся Українка*). 3. Час **загадковий**, **невблаган..ий** мить дає, щоб щось хороше у житті

почати (Н. Красоткіна). 4. Холодний дощ перемішаний із мокрим снігом заступив ясні обрії (А. Шиян). 5. Я знаю: мова мамина – свята, в ній вічний, незнищений дух свободи (М. Адаменко). 6. Швидко обробляємо платежі здійснені за допомогою інтернет-банкінгу (З реклами).

II. Позначте в словах суфікси *-енн-*, *-анн-*.

III. Доберіть і запишіть 2–3 синоніми до виділених слів.

29. НАПИСАННЯ НЕ З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ

Про те, як залежні слова впливають на написання *не* з дієприкметниками разом й окремо

ПРИГАДАЙМО. Коли *не* з прикметниками пишемо окремо?

263 А. Зіставте словосполучення. Як написано *не* з дієприкметниками?

невимиті руки

незашнуровані кросівки

не вимиті з милом руки

не зашнуровані вдома кросівки

Б. У якій колонці дієприкметники мають залежні слова? Як написано *не* з такими дієприкметниками?

В. Зробіть висновок про те, від чого може залежати написання *не* з дієприкметником разом чи окремо.

НЕ з дієприкметниками пишемо **ОКРЕМО**, якщо:

• дієприкметник є присудком	1. Праця <u>не</u> закінчена. 2. Цей глечик – <u>не</u> розбитий.
• дієприкметник має залежне слово	Чорніє <u>не</u> засаджена квітами клумба.
• є заперечення, протиставлення	1. То <u>не</u> розбурхана річка клекоче, то шумить ліс. 2. Обрали <u>не</u> виорану ділянку, а скопану.

НЕ з дієприкметниками пишемо **РАЗОМ**, якщо:

• дієприкметник є означенням і <i>не</i> має залежного слова	Чорніє <u>незасаджена</u> клумба.
• <i>не</i> входить до складу префікса <i>недо-</i> , який указує на неповний вияв чогось	<u>недо</u> писаний, <u>недо</u> печений
• слово без <i>не</i> не вживане	неволений, нехтуваний

ПОРІВНЯЙМО:

РАЗОМ

Чорні незасіяне поле.

немає залежного слова

ОКРЕМО

Поле не засіяне.

присудок

ОКРЕМО

Чорні не засіяне восени поле.

є залежне слово

ОРФОГРАМА

Не з дієприкметником

264 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в першому реченні **не** з наступним словом пишемо разом, а в інших – окремо.

1. Увечері ми йшли **неосвітленою** вулицею.
2. Ми йшли **не освітленою** ліхтарями вулицею.
3. Вулиця **не освітлена**.

265 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання **не** разом чи окремо.

1. На сайті розміщено інформацію, (не)підтверджену офіційно.
2. Але нині цей факт (не)підтверджений.
3. Маємо багато (не)перевершених спортивних рекордів.
4. Тренер розповів про свій досі (не)перевершений світовий рекорд.
5. Я не люблю (не)дочитаних книг та (не)завершених справ.
6. Мені більше подобаються стіни (не)пофарбовані, а обклеєні шпалерами.

II. Підкресліть дієприкметникові звороти. Який із них не відокремлено комами? Чому?

266 I. Оберіть із рамки для кожного прислів'я пропущений дієприкметник із **не**. Кожне слово можна використати лише один раз, а його форму можна змінювати. Запишіть відновлені прислів'я.

не/обдуманий

не/метений

не/сказаний

не/прив'язаний

не/досолений

1. У лінивого ліжка до спіни ... , а приклеєне. 2. Де хата ... , там дівка не плетена. 3. За ... слово не буває соромно. 4. ... діло взяло й згоріло. 5. ... кашу можна досолити, а пересолену доводиться викидати.

II. Поясніть значення прислів'їв.

267 Перебудуйте усно речення за зразком, визначте граматичні основи. Чи зміниться при цьому написання дієприкметників із **не**? Чому?

ЗРАЗОК. *Нерозгадані таємниці.* – *Таємниці не розгадані.*

1. Нерозчищений горбід. 2. Неосвітлена дорога. 3. Неоплачена праця. 4. Нерозпаковані валізи.

268 Доповніть кожне речення залежним від дієприкметника словом і запишіть (можна обрати слово з довідки). Чи змінилося при цьому написання дієприкметника з **не**? Чому?

ЗРАЗОК. *Скрипіли незмащені петлі.* – *Скрипіли не змащені мастилом петлі.*

1. Мороз дошкуляє непокритим смерекам. 2. Невиконану вправу довелося робити вдома. 3. На столі купа непомитих тарілок. 4. У дворі великий ненаповнений басейн. 5. Нерозквітлі півонії вже готуються дарувати свою красу.

ДОВІДКА. Снігом, на уроці, відучора, досі, ще.

269 I. Розгляньте фото. Які дії (процеси) зображено на кожному з них?

II. Складіть за однією з ілюстрацій два речення так, щоб у першому дієприкметник з **не** писали окремо, а в другому – разом.

270 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми.

(Не)скопаний горбід; ще (не)зоране поле; (не)висушене сіно; (не)здійснена мрія; (не)спростовані ніким звинувачення; (не)до-співана пісня; (не)сходжені стежки; розум (не)позичений, а власний; давно (не)бачені простори; (не)дописане привітання; офіційно (не)підтверджені слова.

II. Складіть усно речення з одним із поданих сполучень слів.

271 I. Перебудуйте подані словосполучення так, щоб частку *не* з дієприкметником писали окремо, й запишіть.

Неспростовані факти, незамкнений гараж, непофарбовані двері, невідправлене повідомлення, неопублікований вірш, неосвітлена вулиця, неприкручена рейка, невідремонтований автомобіль, непокошений газон.

II. Складіть і запишіть два речення з дієприкметниковими зворотами, використавши перебудовані сполучення слів (на вибір). Підкресліть звороти як члени речення.

272 I. Розгадайте подані нижче ребуси, у яких зашифровано слова з *не*.

II. Придумайте за бажанням свій ребус до дієприкметника, який пишемо разом із *не*.

273 Виконайте тестові завдання.

1. Окремо треба писати *не* з наступним словом у реченні

А У природи багато (не)розгаданих таємниць.

Б (Не)волений народ відродився.

В Цей острівець – (не)затоплений.

Г Не хотілося їсти (не)довареної каші.

2. Разом треба писати *не* з наступним словом у рядку

А ще (не)зірвані яблука

Б (не)розкладений звечора намет

В (не)скошене, а зірване зілля

Г (не)заросле лісове озеро

3. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Залишився лише один нерозвантажений фургон.

Б Ненаписані книги ще чекають на своїх авторів.

В До горизонту простяглося незоране поле.

Г Іванко зайшов, ніким непомічений, і швидко вийшов.

274 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть дієприкметникові звороти.

1. Тільки мав талант до віршів (не)позичений, а власний (*Леся Українка*). 2. Ліпше свій хліб (не)допеч(е,и)ний, ніж чужий перепечен(н)ий (*Нар. творчість*). 3. Від л(е,и)ману до самого обрію лежить рівний, ще (не)присмален(н)ий сонцем степ (*Д. Міщенко*). 4. Мені поля задумливо шептали свої ніким (не)-

співані пісні (В. Симоненко). 5. Де багато господинь, там хата (не)метена й каша (не)варена. 6. (Не)закінч(е,и)не діло покривається снігом (Нар. творчість). 7. Небо (не)зміряне всипано зорями (М. Старицький).

II. Складіть по одному реченню зі словом *нескошений* і сполученням *не скошений*.

30. ДІЕСЛІВНІ ФОРМИ НА *-НО*, *-ТО*

Про форми дієслова, що вказують на результат дії, про особливості їхнього творення та вживання

ПРИГАДАЙМО. Які є форми дієслова?

275 А. Знайдіть у повідомленнях дієслівні форми на *-но*, *-то*. Чи виражають ці слова результат дії?

Текстове повідомлення
Сьогодні 09:21

Ваш рахунок поповнено на 196.00 грн.
Приємного спілкування!

Увага! Перекрито рух
по вулиці Гоголівській

Б. Чи названо в повідомленнях особу, яка виконала дію?

В. Зробіть висновок про особливості дієслівних форм на *-но*, *-то*.

Загальне значення та граматичні ознаки

Дієслівні форми на *-но*, *-то* – це незмінні форми, що виражають результат дії неназваної особи. **НАПРИКЛАД:** 1. *Весь світ даровано* людині (М. Рильський). 2. *Хто сказав, що все уже відкрито?* (В. Симоненко).

Такі форми мають значення виду – доконаного й недоконаного. **НАПРИКЛАД:** *писано* – *написано*; *бито* – *розбито*.

У реченні дієслівні форми на *-но*, *-то* виконують роль головного члена у формі **присудка**. Підмета до такого присудка немає. **НАПРИКЛАД:** *У хаті прибрано, мов на Великдень* (М. Стельмах).

Особливості творення

Дієслівні форми на *-но*, *-то* творимо від пасивних дієприкметників за допомогою суфікса *-о*. **НАПРИКЛАД:**

створен[ий] → *створен[о]* | *полит[ий]* → *полит[о]*

Особливості вживання

Основне призначення конструкцій із формами на *-но*, *-то* – зосереджувати увагу не на виконавцеві, а на самій дії, на її завершенні, результаті. Такі конструкції допомагають стисло й точно висловити думку. **ПОРІВНЯЙМО:**

*прибрана кімната – кімнату **прибрано**
депутати прийняли закон – закон **прийнято***

Зверніть увагу!

Дієслівні форми на *-но*, *-то* незмінні, тому НЕ мають закінчення.

276 I. Прочитайте речення. Знайдіть дієслівні форми на *-но*, *-то*. Що вони виражають? Яким членом речення є ці слова?

1. Скільки тепла **подаровано** цьому камінню, світла – цим вікнам, підземного тління – траві? (Ю. Андрухович). 2. Я візьму тебе на крила з цього озера тісного, що деревами закрито і закуто в береги (Олександр Олесь). 3. Хай буде все небачене **побачено**, хай буде все пробачене пробачено (Л. Костенко). 4. Прозорий струмок перетинав стежку, і через нього було перекинуто кладку із сухої деревини (О. Донченко). 5. Ой у полі жито копитами збито (Нар. творчість).

II. Визначте види речень за метою висловлювання.

III. Виділені слова розберіть за будовою.

277 I. Побудуйте письмово словосполучення, замінюючи дієприкметник дієслівною формою на *-но*, *-то*.

ЗРАЗОК. *Відновлений пароль – пароль відновлено.*

Заблокована картка, заряджений смартфон, прийняте рішення, застелене ліжко, вимита підлога, перекритий проїзд, підтвержені факти, розкритий злочин, відремонтований автомобіль.

II. Складіть усно з одним утвореним словосполученням (на вибір) просте речення.

278 I. Прочитайте текст. Визначте фактичну інформацію та суб'єктивні судження. Чи погоджуєтеся ви із цими судженнями?

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ

На основі штучного інтелекту (ШІ) створено багато інструментів. Такими технологіями пронизано різні сфери життя людини. Звичайно, ніде не заборонено використовувати ШІ, щоб отримати

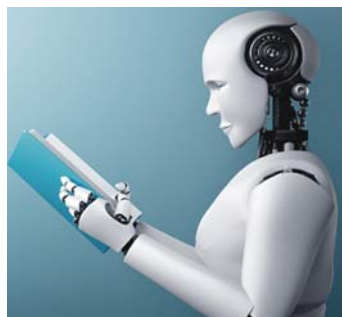
готовий твір, реферат чи навчальний проєкт. Проте це не означає, що можна видавати такі роботи за свої.

Тому краще, наприклад, використати ШІ для швидкого збирання інформації та первинного аналізу, а потім на цій основі самостійно підготувати реферат чи виступ.

Інструмент ШІ не є надійним джерелом інформації, не замінить критичного мислення та самостійного аналізу. Якщо надану інформацію не перевірено, то ваші висновки можуть бути неправильними (*З інтернет-джерел*).

II. Знайдіть у тексті дієслівні форми на *-но*, *-то*. З якою метою їх використано?

III. Прочитайте наведений нижче текст. Чи є в ньому **недостовірна** інформація? Обґрунтуйте свою думку.

Штучний інтелект може допомагати людині, економити її час та кошти, розкривати злочини, боротися з хворобами. Утім, через ШІ діти перестали вчитися, адже тепер усе можна списати. Режисери не знімають фільмів, а поети не пишуть віршів, бо за них це робить ШІ.

Достовірна інформація?

279 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які професії, на вашу думку, можуть зникнути, а які аж ніяк не зникнуть із появою штучного інтелекту?

Побудова речень

У реченні дієслівну форму на *-но*, *-то* не можна поєднувати з назвою виконавця дії, адже ці форми вживаємо для того, щоб підкреслити результат дії, не називаючи того, хто її виконав. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
Пісню заспіва ЛИ діти.	Пісню заспіва НО дітьми.
Я виконав завдання. Завдання викона НО .	Мною викона НО завдання.
Робітники заверши ЛИ ремонт. Ремонт заверше НО .	Ремонт заверше НО робітниками .

280 З'ясуйте, яку помилку допущено в усіх поданих реченнях. Відредагуйте їх усно.

1. Матвієм вимито дошку.
2. Наказ підписано директором.
3. Співачкою виконано нову пісню.
4. Переможців визначено

комісією. 5. Рушник для подарунка вишито Оксаною. 6. На новорічне свято учнями нашого класу підготовлено цікаву виставу. 7. Пиріг до дня народження спечено бабусею.

281 СИТУАЦІЯ. Складіть повідомлення (2–3 речення) за кожною описаною ситуацією для інформування громадськості. Використайте дієслівні форми на *-но*, *-то*.

1. Стався прорив трубопроводу. До багатьох будинків припинили постачати воду. Ремонт планують завершити до ранку наступного дня.

2. Два роки тривала реконструкція аквапарку «Робінзон». Установили нову систему очищення води. Нарешті заклад готовий зустріти своїх відвідувачів.

282 I. Відновіть і запишіть прислів'я та приказки, уставляючи на місці пропуску дієслівні форми на *-но*, *-то* (оберіть із поданих у рамці).

помазано / набуто / написано / писано / бито

1. На роду 2. За наше жито ще нас і 3. Неначе медом 4. Вилами по воді 5. Як ... , так і збуто.

II. Підкресліть члени речення.

283 I. Утворіть від дієприкметників дієслівні форми на *-но*, *-то*. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним утвореним дієсловом.

Зачинений, відремонтований, надрукований.

II. Складіть усно діалог (2–3 репліки), використавши в ньому всі утворені дієслова.

III. Поясніть, чому лише друге слово з поданих нижче має закінчення. Розберіть їх за будовою.

Переписати – переписаний – переписано.

284 I. Перестройте речення, використавши дієслівні форми на *-но*, *-то*.

ЗРАЗОК. *Допомогу надали вчасно. – Допомогу надано вчасно.*

1. У місті встановили нові дорожні знаки. 2. Книжка надрукована в Харкові. 3. Відремонтували дорогу, яка сполучає Дрогобич і Снятинку. 4. Зустріч президентів України й Польщі підтвердили офіційно. 5. Ця дорога розмита після сильної зливи. 6. Рух поїздів до станції Жмеринка відновили.

II. Підкресліть члени речення в першому й другому реченнях.

III. Утворіть прикметники від ужитих у реченнях назв міст і запишіть.

285 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть розповідь (5–7 речень) про роботу в саду чи на городі, використавши кілька дієслівних форм на *-но*, *-то*. Ви можете скористатися довідкою.

ДОВІДКА. *Викопано, висаджено, зібрано, обрізано, полито, оброблено, закріплено, укрито, визначено, придбано.*

Варіант Б. Складіть розповідь (5–7 речень) про створення презентації, використавши кілька дієслівних форм на *-но*, *-то*. Ви можете скористатися довідкою.

ДОВІДКА. *Дібрано, складено, знайдено, додано, відформатовано, визначено, відредаговано, налаштовано, оформлено.*

286 Виконайте **узагальнювальні тести** до теми «Дієприкметник. Дієслівні форми на *-но*, *-то*».

1. Дієприкметниками є всі слова в рядку

- А записати, зірвати, намалювати
- Б свіжий, мокрий, швидкий
- В записаний, зірваний, намальований
- Г одягнений, проїзний, залитий

2. Пасивними є всі дієприкметники в рядку

- А пройдений, змоклий, розвантажений
- Б заплетений, пожовклий, очищений
- В вишитий, кинутий, змурований
- Г залитий, зігрітий, погаслий

3. З'ясуйте форму дієслова, ужитого в реченні.

Речення

Форми дієслова

1 Вікно відчинено навстіж.	А неозначена
2 Потрібно відчинити вікно.	Б особова
3 Усі вікна відчинили навстіж.	В дієприкметник
4 Ось наші вікна,
відчинені навстіж.	Г дієприслівник
	Д безособові форми на <i>-но</i> , <i>-то</i>

4. Неправильно утворено дієприкметник у рядку
- А замерзнути – замерзлий
 - Б упіймати – упійманий
 - В засохнути – засохший
 - Г одягнути – одягнутий
5. Дієприкметниковий зворот потрібно відокремити комами в реченні
- А З усіх садків пахло нагрітою на сонці корою дерев (Є. Гуцало).
 - Б Теплою дихала настояна на травах земля (Ю. Збанацький).
 - В У заволоченому хмарами небі не вгледіти зірок (Н. Рибак).
 - Г Сірі султани пилюки звихреної конем осідали на скошеній стерні (Г. Тютюнник).
6. Разом треба писати **не** із словом у рядку
- А не/позичені, а власні кошти
 - Б не/огорожений парканом дім
 - В не/закінчений твір-роздум
 - Г ще не/засіяне поле
7. Правильно написано всі слова в рядку
- А скошений, несказаний, заморожений
 - Б виправлений, засекречений, здійснений
 - В видовжиний, неказаний, відчинений
 - Г нездійснений, розписаний, принесений
8. Потрібно відредагувати речення
- А Відвідувачі милувалися розквітлим трояндами.
 - Б Автомобіль виїхав на відремонтовану дорогу.
 - В Загублений телефон швидко знайшли.
 - Г Запросили гурт, виконуючий жартівливі пісні.
9. Дієслівної форми на **-но**, **-то** НЕМАЄ в реченні
- А Рух мостом перекрито через аварію.
 - Б У кімнаті було чисто й пахло квітами.
 - В Мій рахунок поповнено вчасно.
 - Г Траву навколо будинку скошено.
10. Потрібно відредагувати речення
- А Входити з тваринами заборонено.
 - Б Робітниками заасфальтовано дорогу.
 - В Підлогу покрито ламінатом.
 - Г Замовлення доставлено вчасно.

Культура мовлення

Говорімо правильно

Рекомендовано (іменники)	НЕ рекомендовано
командувач армії завідувач бібліотеки нападник (у футболі) вірянин відпочивальник оточення команда-лідер поет-початківець місця для сидіння	командуючий армії завідуючий бібліотекою нападаючий (у футболі) віруючий відпочиваючий оточуючі люди лідіруюча команда початкуючий поет сидячі місця

Рекомендовано (прикметники)	НЕ рекомендовано
мийний засіб (для миття) знеболювальний засіб вимірювальний прилад відновлювальні роботи зволожувальний крем дезінфекційний засіб руйнівний вітер переконливі слова приваблива ціна наступальні дії	миючий засіб знеболюючий засіб вимірюючий прилад відновлюючі роботи зволожуючий крем дезінфікуючий засіб руйнуючий вітер переконуючі слова приваблююча ціна наступаючі дії

Рекомендовано (прикметники-синоніми)	НЕ рекомендовано
прийдешнє свято охочий відповідати чинний закон навколишнє середовище, довкілля	наступаюче свято бажаючий відповідати діючий закон оточуюче середовище

Тренуємося редагувати

Екскурсія сподобалась усім
подорожуючим.

, хто подорожував

Поїзд, слідує через станцію,
зупинився.

що проходить

ДІЄПРИСЛІВНИК

31. ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ФОРМА ДІЄСЛОВА

Про загальне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль дієприслівників

ПРИГАДАЙМО. Які є форми дієслова?

287 А. Прочитайте перше речення. Які дві дії виконав лікар?

1

Лікар **оглянув** пацієнта й **виписав** рецепт.

2

Лікар, **оглянувши** пацієнта, **виписав** рецепт.

дієприслівник

Б. Прочитайте друге речення. Які дві дії виконав лікар? Яку із цих дій можна назвати основною, а яку – додатковою?

В. Зробіть висновок про особливість дієприслівника як форми дієслова.

Загальне значення

Дієприслівник – це незмінна форма дієслова, що означає **додаткову дію** предмета й відповідає на питання **що роблячи? що зробивши?**. **НАПРИКЛАД:** *пишучи, співаючи, підійшовши, написавши.*

Дієприслівник доповнює своїм значенням основну дію, позначувану в реченні дієсловом-присудком. **ПОРІВНЯЙМО:**

що зробивши?

Листки, упавши, шлях озолотили (В. Вербич).

додаткова дія

основна дія

Морфологічні ознаки та синтаксична роль

Дієприслівник буває доконаного й недоконаного виду, має час і залежить від дієслова-присудка.

Дієприслівник – незмінна форма дієслова, тому він не має закінчення. **НАПРИКЛАД:** *добігши, кажучи, бачачи.*

У кінці дієприслівників після **ч, ш** завжди пишемо букву **и**. **НАПРИКЛАД:** *знаючи, написавши*.

У реченні дієприслівник виступає **обставиною**. **НАПРИКЛАД:** 1. *А сонце, захекавшись, потім зійшло* (Б. Олійник). 2. *Зорі мерехтіли, падаючи* (Григорій Тютюнник).

Зверніть увагу!

У реченні додаткова дія, позначувана **дієприслівником**, й основна дія, позначувана **дієсловом-присудком**, завжди стосуються одного виконавця, позначуваного підметом. **НАПРИКЛАД,** у реченні *Сонце, припікаючи, уже висушило росу* (О. Гончар) обидві дії (*припікаючи* й *висушило*) стосуються того самого підмета – *сонце*.

288 І. Установіть відповідність між фразеологізмами та їхніми лексичними значеннями. Усно опишіть ситуацію, за якої можна було б використати один із фразеологізмів.

Фразеологізм	Лексичне значення
повісивши носа висолопивши язика зціпивши зуби закачавши рукава не моргнувши оком опустивши очі	стримуючи свої почуття утративши надію не задумуючись відчувши сором до повного виснаження узявшись ревно до роботи

II. Знайдіть у кожному фразеологізмі дієприслівник. На які питання відповідають дієприслівники?

289 І. Прочитайте текст. Як би ви вчинили в подібних ситуаціях? Як ви розумієте заголовок до тексту?

ЛАНЦЮЖОК ДОБРИХ СПРАВ

Якось я їхала в автобусі додому. На зупинці ввійшла літня жінка. Я вирішила поступитися їй місцем, але вона не захотіла сідати. А от юнак років двадцяти, помітивши вільне місце, спокійно сів.

Через дві зупинки літня жінка, узявши в руки здоровенні сумки, почала виходити. Юнак без вагань узяв сумки й допоміг вивести з автобуса. Жінка подякувала, а хлопець сів на своє місце.

Ілюстрація Івана Кузішина (12 років)

Ми проїхали ще дві зупинки. Наш герой, надягнувши навушники, вийшов з автобуса. Раптом водій почав голосно кликати його, але марно – через навушники хлопець нічого не чув. Водій пояснив, що юнак забув забрати решту зі ста гривень. Один із пасажирів, узявши гроші, побіг наздоганяти хлопця. Водій терпляче чекав на зупинці...

Ось такий ланцюжок добрих справ вийшов (*З інтернет-джерел*).

II. Знайдіть у тексті чотири речення з дієприслівниками. Визначте в цих реченнях основну й додаткову дії, а також особу, яка ці дії виконує.

290 I. Випишіть із кожного речення одне словосполучення з дієприслівником.

ЗРАЗОК. *Тонкий лист, облітаючи із жовтих дерев, лягає на плечі (О. Гончар) – облітаючи з дерев.*

1. Зоря, вклоняючись небу, падала в комиші (*Д. Павличко*).
2. Вишні та клени скинули жовтий лист, кутаючи ним ноги на зиму (*В. Шкुरупій*). 3. Закинувши вудочки на плече, Василько почимчикував до річки (*Г. Тютюнник*). 4. За селами стояв старенький млин, до неба звівши перебиті руки (*І. Калянник*).
5. Високо поросло розкішне дерево вгору, укриваючи холодком зелену землю (*Панас Мирний*). 6. Над головою, пролітаючи на медозбір, діловито й стримано гули бджоли... (*А. Дімаров*).

II. Визначте частину мови кожного слова в першому реченні.

291 **КОЛО ДУМОК.** Поясніть, у якому з двох речень виділене дієслово можна замінити дієприслівником.

1. Соловей сидить на гілці, заливчасто **витьохкує**.
2. Сонце пішло на захід, тіні від кленів **лягли** на дорогу.

292 I. Доповніть усно кожне речення словосполученням, поданим поряд.

1. Будівельники дружно взяли до роботи.
2. Рибалка закинув вудку недалеко від берега.
3. Мисливці розповіли про лісову пригоду.
4. Дівчина попросила зробити зачіску.
5. Водій почав повільно гальмувати.

- розподіливши обов'язки
- закріпивши поплавець
- трохи повагавшись
- зайшовши в перукарню
- помітивши переїзд

II. Зачитайте утворені речення вголос. Назвіть використані дієприслівники.

293 I. Спишіть речення. Підкресліть дієприслівники як члени речення.

1. Шарудить, бешкетуючи, **вітер** (Д. Луценко). 2. Білим **цвітом** сніжинки, кружляючи, падали з хмар (Д. Луценко). 3. Зима, скрадаючись, повіяла крилом (Олена Пчілка). 4. Доспівавши, ми якийсь **час** стояли непорушно (М. Вінграновський). 5. Під самісінькою стелею, тремтячи, завмиralи останні **звуки** музики (Ю. Ярмаш). 6. **Акорди** бабиного літа, зітхнувши, падають в траву (Д. Горішний).

II. Запишіть виділені слова в родовому відмінку однини. Перевірте за словником.

32. ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ

Про дієприслівник і залежні від нього слова та про виділення їх в усному мовленні й на письмі

ПРИГАДАЙМО. Що таке дієприкметниковий зворот?

294 А. Поміркуйте, із чого складається поданий дієприслівниковий зворот.

наздогнавши суперника

зворот

ЗАХИСНИК вибив м'яч за лінію воріт.

речення

Б. Доповніть подане речення дієприслівниковим зворотом, розташувавши зворот спочатку перед виділеним словом, а потім – після нього.

В. Зробіть висновок, що спільного між дієприкметниковим і дієприслівниковим зворотами.

Будова й синтаксична роль

Дієприслівниковий зворот – це дієприслівник разом із залежними від нього словами. **НАПРИКЛАД:** *виконавши вправу, збираючи яблука в саду, підійшовши до лісового озера.*

Підуть дощі, оживляючи вологою поля (О. Донченко).

зворот

У реченні дієприслівниковий зворот є одним членом речення – **обставиною** і може стояти на початку, в кінці або в середині речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

- Повільно кружляючи, сніжинки лягали на землю.
- Сніжинки, повільно кружляючи, лягали на землю.
- Сніжинки лягали на землю, повільно кружляючи.

295 І. Прочитайте речення. Знайдіть у них дієприслівникові звороти. Визначте в кожному звороті дієприслівник та залежні слова.

1. Настя підходила до будинку, тримаючи брата за руку (А. Шевердіна). 2. Дівчина притисла палець до вуст, указуючи поглядом у бік дверей (Т. Рубан). 3. Анатолій Борисович вийшов з автівки, прихопивши кілька пакетів (А. Шевердіна). 4. Сергій прогулювався після уроків у саду, згрібаючи ногами сухе листя (А. Бачинський).

ІІ. Перебудуйте усно кожне речення так, щоб дієприслівниковий зворот стояв на початку або в середині речення.

Розділові знаки

В усному мовленні дієприслівниковий зворот й одиничний дієприслівник виділяємо паузою.

На письмі дієприслівниковий зворот, а також одиничний дієприслівник зазвичай **відокремлюємо** комою (комами). **НАПРИКЛАД:** 1. Подорожуючи, не пускай коня галопом (Нар. творчість). 2. Усохлий дуб, насупившись рогато, червоний обрій настромив на ріг (Л. Костенко). 3. Хлопчик іде берегом, перескакуючи з каменя на камінь (О. Гончар).

НЕ відокремлюємо комою (комами):

• **одиничний дієприслівник**, який стоїть після дієслова-присудка й означає спосіб виконання дії (як? яким способом?)

Співають ідучи дівчата.
Слухали мене не перебуваючи.

ЯК?

• **дієприслівниковий зворот**, який є фразеологізмом

Бігти не чуючи ніг.
Слухати затамуваши подих.

Дуби, замислившись, стоять.

одиничний дієприслівник стоїть перед присудком

Дуби стоять замислившись.

одиничний дієприслівник стоїть після присудка й означає спосіб виконання дії

Зверніть увагу!

Дієприслівниковий зворот й одиничний дієприслівник, що стоять у середині речення, відокремлюємо комами з обох боків.

НАПРИКЛАД: *Край річки, ставши на плотину, рибалка вудочку закинув (Л. Боровиковський).*

ПУНКТОГРАМА

Кома для відокремлення дієприслівникового звороту
й одиничного дієприслівника

296 I. Спишіть речення, ставлячи на місці пропуску один із поданих дієприслівникових зворотів. Розставте розділові знаки.

спілкуючись із журналістами

затамувавши подих

скориставшись помилкою захисника

випередивши суперника

побивши світовий рекорд

1. Український плавець ... здобув золоту медаль на етапі Кубка світу.

2. Українець ... переплив Атлантичний океан на човні.

3. Шанувальники творчості поета ... майже годину слухали його вірші.

4. Нападник ... вийшов один на один із голкіпером і пробив у кут воріт.

5. Режисер ... висловив надію, що фільм сподобається глядачам.

II. Складіть і запишіть речення про музику чи образотворче мистецтво, використовуючи дієприслівниковий зворот.

297 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в реченнях лівої колонки одиничні дієприслівники й дієприслівниковий зворот відокремлено комою (комами), а правої – не відокремлено.

1. Діти, **відпочивши**, малювали квіти.

2. Сергій потягнувся, **прокинувшись**.

3. Тримайтеся за поручень, **стоячи на ескалаторі**.

1. Читати **лежачи** шкідливо.

2. Вправу виконують **стоячи**.

3. Назар біг **не чуючи ніг під собою**.

298 Виконайте тестові завдання.

1. Одиничний дієприслівник потрібно відокремити комою в реченні

А Хлопці сиділи замислившись.

Б Слухали вчителя не перебиваючи.

В Увійшли до класу не привітавшись.

Г Поснідавши пішли до школи.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Налетів вітер, здіймаючи пил на дорозі.

Б Голосно співали птахи, стрічаючи день.

В Хлопці мусили терпіти, прикусивши язика.

Г Дуби застигли, схиливши могутні голови.

299 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограму «Кома для відокремлення дієприслівникового звороту й одиничного дієприслівника».

1. Усохлий дуб насупившись рогато червоний обрій настромив на ріг (*Л. Костенко*). 2. За вікнами сповзаючи по шибках шурхотів дрібненький веселий дощ (*Н. Бічуя*). 3. Вітер скотившись із гір у долину ховався в темних ярах (*Панас Мирний*). 4. Вітер натомившись укладався спати на верхівках дерев (*М. Ярмолюк*). 5. Грім бухикаючи зависав між небом і землею (*М. Стельмах*). 6. Піднімається сизий туман і легесеньким димком чіпляючись за рослину стелиться по землі (*Панас Мирний*).

II. Підкресліть дієприслівникові звороти й одиничні дієприслівники як члени речення. Визначте частини мови слів першого речення.

300 СИТУАЦІЯ. Чи можете ви себе назвати досвідченим споживачем? Сформулюйте 4–5 порад про те, як правильно робити покупки, аби заощадити гроші. Використайте в кожній пораді дієприслівниковий зворот. Скористайтеся поданими сполученнями слів.

прочитавши рекламу
порадившись із батьками
спланувавши сімейний бюджет
склавши список продуктів
переконавшись у достовірності
уважно прочитавши етикетку

перевіривши термін придатності
оцінивши зовнішній вигляд товару
розпитавши консультанта
порівнявши ціни в різних магазинах

301 І. Побудуйте речення, замінюючи одне з особових дієслів дієприслівником, і запишіть. Розставте розділові знаки.

ЗРАЗОК. *Падає останній сніг і вкриває все довкола білою ковдрою.* – *Падає останній сніг, укриваючи все довкола білою ковдрою.*

1. Малюк сміявся і тягнувся до іграшки. 2. Лампа блимала й тьмяно освітлювала кімнату. 3. Денис схопився за гілляку руками,

розгойдався, вигнувсь усім тілом і сплигнув на землю. 4. Микола взяв іншу вудку й став пильно дивитися на поплавок. 5. Маринка почула тихий стукіт і навшпиньки підійшла до дверей.

II. Знайдіть у третьому реченні слова з префіксами. Виділіть ці префікси й обґрунтуйте написання.

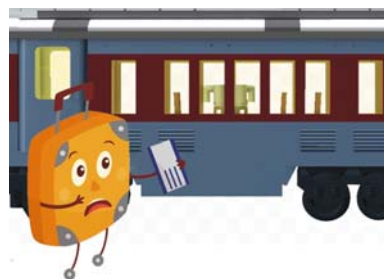
Зверніть увагу!

Порушенням норми є речення, у яких дія, виражена дієприслівником, і дія, виражена дієсловом-присудком, стосуються різних виконавців. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	Неправильно
Коли я повернувся зі школи, раптово пішов сніг. Прочитавши повідомлення, я відчув радість.	Повернувшись зі школи, раптово пішов сніг . Прочитавши повідомлення, мене охопила радість .

302 Прочитайте речення. Поясніть суть допущених помилок. Відредагуйте речення усно (деякі слова можна пропускати або замінювати іншими).

1. Виходячи з тролейбуса, у моєї сумки відірвалася ручка. 2. Прикрашаючи ялинку, до мене підбігло цуценя. 3. Зачепившись за поріг, у мене розсипалися всі фрукти. 4. Почавши рвати черешні, гілка затріщала. 5. Мандруючи Карпатами, мою увагу привертають високі гори. 6. Закінчивши гру, музикантам аплодували глядачі. 7. Натискаючи на кнопку біля входу, двері відчиняються автоматично.

303 І. Прочитайте текст. Що відмінного в поглядах на життя учасників діалогу? Погляди кого з них вам ближчі? Чому?

ТРИ ТОЧКИ ЗОРУ

У дворі під крислатим молодим каштаном пенсіонери грали в доміно. Саме побіля них упав хлопчик. Лівою рукою витирає сльози, а правою тримається за коліно.

– Ото не гасай так! Тихше їдеш – далі будеш! – кидає повчально круглий, як бочка, чоловік.

– Їздити швидко не тільки можна, а й треба, – міркує худорлявий, – лише потрібно уникати падінь.

– Від невдачі ніхто не застрахований. Але не кожне падіння варто замочувати сльозами! – проказав третій (В. Святовець).

II. Доповніть усно текст дієприслівниковими зворотами з довідки та прочитайте його вголос із відповідною інтонацією.

ДОВІДКА. Гучно вдаривши об стіл пластинкою доміно; розвертаючись на самокаті; поблискуючи окулярами; поправляючи кашкет.

304 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприслівникові звороти й одиничні дієприслівники як члени речення.

1. Молоду хвилюючи траву спершу грім ударив над Подолом (А. Малишко). 2. В саду оркестр бджолиний награв обсівши густо соковиту гілку (М. Боровко). 3. Оповідки легенди перекази хлопчик слухав затамувавши подих (М. Іщенко). 4. Земля моя летітиме в світах розгойдуючи простір колосками (В. Шейко). 5. Сплітаючись гіллям стоять дуби зелені, свіжолисті (М. Рильський). 6. Ліс на хвилину примовк ані шелесне завмерши (М. Луків). 7. Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров).

II. Складіть і запишіть три речення з дієприслівниковими зворотами так, щоб зворот стояв на початку речення, у середині речення та в кінці речення.

33. ДІЄПРИСЛІВНИКИ НЕДОКОНАНОГО Й ДОКОНАНОГО ВИДУ. ЧАС ДІЄПРИСЛІВНИКІВ

Про те, як утворюємо дієприслівники кожного виду та як визначаємо їхній час

ПРИГАДАЙТЕ. Що означають дієслова доконаного й недоконаного виду?

305 А. Зіставте речення. У якому з них дієприслівник означає незавершену дію, а в якому – завершену?

Недоконаний вид

Виступаючи на конкурсі, співак хвилюється.

Доконаний вид

Виступивши на конкурсі, співачка подякувала глядачам.

- Б. З'ясуйте, на яке питання відповідає кожен із дієприслівників.
 В. Зробіть висновок, чим різняться дієприслівники доконаного й недоконаного виду.

Дієприслівники бувають доконаного або недоконаного виду.

Недоконаний вид	Доконаний вид
Дієприслівники означають незавершену дію. ЩО РОБЛЯЧИ? <i>допомагаючи, пишучи</i>	Дієприслівники означають завершену дію, яка відбулась або відбудеться раніше за основну дію. ЩО ЗРОБИВШИ? <i>допомігши, написавши</i>

Час дієприслівників

Дієприслівники **теперішнього часу** означають додаткову дію, що відбувається одночасно з головною. Дієприслівники **минулого часу** означають додаткову дію, що передувала головній. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. *Читаючи* текст, я *виписую* цитати. 2. Я *виписав* цитати, *прочитавши* текст.

306 I. Запишіть дієприслівники у дві колонки:

1) доконаного виду; 2) недоконаного виду.

Здобувши, зволікаючи, добігаючи, увійшовши, згрібаючи, домовившись, зневажаючи, підказуючи, схитрувавши, творячи.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення фразеологізму *опинитися між ...*

II. Поясніть, що спільного між утвореним фразеологізмом і поданою ілюстрацією.

III. Складіть і запишіть з одним дієприслівником (на вибір) речення.

Творення дієприслівників

Недоконаний вид	Доконаний вид
До основи дієслова теперішнього часу додаємо суфікс <i>-у^{чи} (-ю^{чи}), -а^{чи} (-я^{чи})</i>	До основи дієслова чоловічого роду минулого часу додаємо суфікс <i>-ш^и</i>
<i>несуть</i> → <i>несу^{чи}</i> <i>бачать</i> → <i>бача^{чи}</i>	<i>сказав</i> → <i>сказав^{ши}</i> <i>добіг</i> → <i>добіг^{ши}</i>

307 I. Утворіть від дієслів першої групи дієприслівники недоконаного виду, а від дієслів другої групи – доконаного виду.

ЗРАЗОК. *Одягають – одягаючи.*

1. Долають, **розповідають**, кричать, мріють, навчаються.
2. Переконав, знайшов, приніс, запізнився, **усміхнувся**.

II. Розберіть за будовою дієприслівники, утворені від виділених дієслів.

пишучи

перебігши

сказавши

роздумуючи

308 I. Утворіть усно від поданих ліворуч фрагментів речень дієприслівникові звороти. Визначте вид і час дієприслівників.

Початок речення

Створюю презентацію...
Поширюю фейкову інформацію...
Регулярно займаюся спортом...
Споживаю різну корисну їжу...

Продовження речення

- людина гартує силу духу.
- використовуй візуальні ефекти та не розміщуй забагато тексту.
- ти можеш зашкодити багатьом людям.
- ти зміцниш свій імунітет і покращиш розумову діяльність.

II. Доберіть до кожного утвореного звороту продовження речення із рамки праворуч. Запишіть утворені речення, виділяючи звороти комами.

309 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприслівники й дієприслівникові звороти як члени речення.

1. Летять за вітром бджоли у суцвітті забувши про свої прозорі крила (*І. Драч*). 2. Зоря вклоняючись небу падала в комиші* (*Д. Павличко*). 3. Даруючи матерям квіти не шкодуйте й своєї душі... (*І. Цюпа*). 4. Дуби **застигли** схиливши **могутні** голови в білих снігових шапках... (*Ю. Збанацький*). 5. Легкі хвилі набігали на камінь утворюючи навколо нього мереживо піни (*О. Донченко*). 6. Дід любив мене великодушно пробачаючи мій дитячий егоїзм (*В. Симоненко*).

* *Коміш* – висока водяна або болотяна багаторічна рослина.

II. Випишіть п'ять дієприслівників (на вибір), розберіть їх за будовою та зазначте вид (доконаний, недоконаний) і час.

III. Доберіть синоніми до виділених слів. За потреби скористайтеся словником.

34. НЕ З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ

Про те, коли *не* з дієприслівниками пишемо разом, а коли – окремо, та чи впливає на це лексичне значення слова

ПРИГАДАЙТЕ. Коли *не* з дієсловами пишемо разом?

310 А. Порівняйте написання *не* з виділеними словами.

не дочути останніх слів – **недочувати** на праве вухо

не дочувши останніх слів – **недочуваючи** на праве вухо

Б. У яких сполученнях ідеться про поганий слух, а в яких – про неможливість щось почути через галас, шум тощо?

В. Зробіть висновок, чи може залежати написання *не* від значення слова.

Частку *не* з дієприслівниками зазвичай пишемо **ОКРЕМО**.
НАПРИКЛАД: *не відпочивши, не підійшовши, не помічаючи.*

НЕ з дієприслівником пишемо **РАЗОМ**, якщо:

• слово без *не* не вживане

ненáвидячи, нехтуючи, нево́лячи

• слово утворено від дієслова з префіксом *недо-*, що вказує на неповний вияв дії, стану

недописавши, недочуваючи (погано чуючи), *недобачаючи* (погано бачачи)

Зверніть увагу!

Написання *не* з деякими дієприслівниками залежить від лексичного значення слова. **ПОРІВНЯЙМО:**

нездúжаючи (хворіючи)

не здужавши (не змігши)

несла́влячи (ганьблячи)

не славлячи (не прославляючи)

311 І. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання *не* з дієприслівниками. Поясніть лексичні значення виділених слів. За потреби скористайтеся довідкою.

(Не)виходячи, (**не**)хтуючи, (не)підстрибнувши, (не)стримуючись, (не)обіцяючи, (не)спитавши, (**не**)волячи, (не)дійшовши, (не)відповівши, (**не**)на́видячи, (не)здужаючи (*хворіючи*), (не)здужавши (*не змігши*), (**не**)зчувшись, (не)добачаючи (*погано бачачи*), (не)звільнившись.

ДОВІДКА. *Нехтувати* – ставитися презирливо, зневажливо; *неволити* – примушувати робити що-небудь проти волі; *ненáви-*

діти – відчувати ненависть до кого-небудь; *незчутися* – не помітити, не відчути чого-небудь.

II. Складіть і запишіть речення з одним виділеним словом.

312 I. Відновіть прислів'я, поєднуючи їхні частини з обох колонок. Запишіть, розкриваючи дужки та ставлячи пропущені розділові знаки.

(Не)зазнавши печалі...
(Не)спитавши броду...
(Не)втримавшись за гриву...
(Не)дослухавши до кінця...
(Не)розбивши горішка...
(Не)нагнувшись...
(Не)дооцінивши противника...

(не)дістанеш зернятка.
програєш бій.
(не)зазнаєш і радості.
за хвіст (не)вдержишся.
(не)лізь у воду.
(не)поспішай відповідати.
гриба (не)знайдеш.

II. Підкресліть дієприслівникові звороти як члени речення.

III. Поясніть, як ви розумієте значення одного з прислів'їв. За якої життєвої ситуації його можна використати?

313 Перебудуйте речення, замінюючи одне з особових дієслів дієприслівником, і запишіть.

ЗРАЗОК. *Якщо не нагнешся до землі, то печериць не збереш. – Не нагнувшись до землі, печериць не збереш.*

1. Якщо не посієш, то не пожнеш. 2. Як не розтроциш горіха, то не смакуватимеш зернятком. 3. Якщо нехтувати честю, то не вбережеш совісті. 4. Як не пізнаєш жала бджоли, не скуштуєш меду. 5. Як не візьмешся за справу десятьма пальцями, десять років працюватимеш. 6. Якщо не піднімешся на гору, не побачиш долини (*Нар. творчість*).

314 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви стали свідком некоректної, агресивної поведінки групи учнів / учениць молодших класів щодо їхнього однолітка / їхньої однолітки. Ви хочете зробити зауваження. Придумайте й запишіть кілька реплік або діалог (4–5 реплік), використовуючи дієприслівники з *не*.

- ✓ не поговоривши
- ✓ не поцікавившись
- ✓ не вислухавши
- ✓ не дізнавшись правди
- ✓ не поважаючи інших
- ✓ не соромлячись
- ✓ не стримуючи емоцій

**ЗУПИНИМО
БУЛІНГ
РАЗОМ!**

315 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Берези вміють сумувати **(не)похиливши** голови (*Л. Дмитерко*). 2. **(Не)добачаючи** в темряві хлопець обережно намацував шлях палицею (*В. Кава*). 3. Хлопці побігли на вогники спотикаючись падаючи хакаючи **(не)зводячи** очей із жаринок (*В. Винниченко*). 4. Життя – як стерня: **(не)пройдеш** ніг **(не)вколовши** (*Нар. творчість*). 5. **(Не)дооцінюючи** силу й винахідливість греків перси потрапили в пастку (*Ю. Федоренко*). 6. Я **(не)навиджу** тих, що **(не)сіявши** жнуть, що садів **(не)садивши** плоди об'їдають (*М. Нагнибіда*).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

III. Підкресліть дієприслівникові звороти як члени речення.

316 Ходом шахового коня прочитайте зашифровані прислів'я. Запишіть прислів'я, усно поясніть їхні значення. Починайте з виділеної клітинки.

вши	Не	ду	у
ду	лізь	та	
спи	бро	во	не

зро	ха	со	Не
ки	взя	биш	ти
	не	ри	вши

35. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМ «ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА -НО, -ТО» ТА «ДІЄПРИСЛІВНИК»

317 I. Прочитайте текст. Яка інформація була для вас відома? Чому чумаків жартома називають першими українськими далекобійниками?

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ДАЛЕКОБІЙНИКИ

На добру чверть милі розтягнулася чумацька валка*. Риплять довжелезні мажі**, мотають головами круторогі воли, повільно переступаючи міцними ногами. Везуть козаки сіль із Криму на Січ...

Отáман іде біля першої мажі й пильно оглядає степ. Не вперше веде він чумацьку валку крізь зелену пустелю, упізнаючи шлях по сонцю...

За пів години дісталася валка води. Випрягли волів, напоїли й пустили пастися на зелену травицю. Чумаки, поставивши варту, купалися в річці.

– Обідати! – гукнув кухар, витрушуючи з торби ложки.

Їли мовчки, не квіплячись. Погомонівши ще трохи, лягли відпочивати під мажами. А на світанку знову зарипіли вози над безмежною пустелею степу (За *З. Тулуб*).

* *Вálка* – група підвід із вантажем; група людей, машин, які рухаються одне за одним.

** *Мáжа* – чумацький віз; (*діал.*) віз.

Я. Чижевський. Чумаки

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть і прочитайте вголос речення з дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами. Поясніть уживання розділових знаків.
2. Випишіть із тексту спочатку дієприслівники доконаного виду, а потім – недоконаного. Чотири з них розберіть за будовою (на вибір).
3. Спишіть друге речення. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
4. Перебудуйте перше речення другого абзацу на речення з дієприслівниковим зворотом і запишіть. Розставте розділові знаки.
5. Доберіть за картиною Я. Чижевського два дієприкметники. Складіть із ними й запишіть речення.

318 I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть дієприслівникові й дієприкметникові звороти як члени речення.

1. Сонце сміялося їм услід виграючи пром(е,и)нями в блиску-чому листі дерев... (*О. Зубченко*). 2. А з хмар ро(з,с)критих широко і синьо несуть привіт весняні журавлі (*В. Сосюра*). 3. Ще спить земля укутана снігами мовчать в льоди закова(н,нн)і річки (*Д. Луценко*). 4. У рідний край грозою вмитий в(е,и)дуть усі шляхи на світі (*М. Стельмах*).

II. Перебудуйте останнє речення так, щоб дієприкметниковий зворот не потрібно було відокремлювати комами.

319 Гра «Упіймай помилку». Прочитайте речення та знайдіть помилки. За кожен знайдений помилку – 1 бал.

1. На спортивному майданчику тренуються початкуючі спортсмени. 2. Завезли лікувальні препарати, успішно пройшовші випробування. 3. Поливаючи ґрунт, рослини швидко ростуть. 4. Смачний борщ зварено мамою. 5. Повернувшись зі школи, мене радісно зустрів собака. 6. Громадяни України, перебуваючі за кордоном, зможуть проголосувати на виборах. 7. Під'їжджаючи до зупинки, у мене злетів капелюх. 8. Відпочиваючи в парку, несподівано пішов сильний дощ. 9. Група туристів сіла в потяг, слідує до Ужгорода. 10. На даху замінили прогнивші дошки. 11. Усі потерпівші вчасно отримали допомогу.

320 І. Розташуйте речення так, щоб відновити первісний текст.

На стінах Кирилівської церкви можна побачити справжні скарби – фрески* періоду княжої Русі-України.

Кирилівська церква, зведена ще в середині XII століття в Києві, є видатною пам'яткою архітектури.

У 1970-х роках, обережно знімаючи багатомітні нашарування, реставратори відкрили понад 800 таких фресок.

Упродовж восьми століть свята обитель пережила періоди розквіту й занепаду, перебудов і реставрацій.

Кирилівська церква, м. Київ

* *Фреска* – картина, написана фарбами по свіжій вогкій штукатурці.

II. Знайдіть одне речення з дієприслівниковим зворотом й одне – з дієприкметниковим. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

III. Знайдіть у тексті власні назви. Поясніть, як ці назви виникли.

321 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Уявіть, що ви намагаєтесь умовити друга / подругу позичити вам підручник (енциклопедію, велосипед), але при цьому учасник / учасниця діалогу намагається ввічливо вам відмовити, наводячи переконливі аргументи. Складіть і запишіть діалог (5–8 реплік), можливий у цій ситуації. Використайте щонайменше два дієприслівники.

Варіант Б. Складіть і запишіть діалог (7–10 реплік) з елементами зауважень чи пропозицій із використанням дієприкметників (наприклад: *перевірений, не розв'язані вчасно, не виконані належно, не звірені за словником* тощо).

Варіант В. Напишіть есе (6–8 речень) на одну із запропонованих тем: «Мій вихідний», «Мої домашні обов'язки», «Мій день народження». Використайте щонайменше два дієприслівники та два дієприкметники.

322 Виконайте завдання.

- Пасивними є обидва дієприкметники в рядку
А перебитий, усвідомлений **В** розбитий, змарнілий
Б посивілий, змоклий **Г** замусолений, навислий
- Орфографічну помилку допущено в рядку
А Відійшов, не здужавши підняти штангу.
Б Недобачаючи в темряві, спіткнувся.
В Говорив завжди правду, не на́видячи брехню.
Г Програли, недооцінивши сили суперника.
- Окремо треба писати **не** з дієприкметником у рядку
А не/дописана картина відомого художника
Б не/з'ясовані вчасно важливі питання
В не/прочитаний допис у соцмережі
Г не/дооцінений талант молодого артиста
- НЕ ТРЕБА відокремлювати комою (комами) дієприслівник у реченні
А Хлопці відпочивши побігли далі.
Б Попрацювавши можна й відпочити.
В Могутній ліс стоїть замислившись.
Г Вітер утомившись ліг спочити.
- Пунктуаційну помилку допущено в реченні
А Говорячи щирі слова, будеш безсмертний.
Б І сонце, дійшовши зеніту до землі хилиться.
В Здобувши освіту, побачиш більше світу.
Г Каштан зацвів, піднявши до сонця свої свічки.
- Дієприкметниковий зворот потрібно відокремити комою в усіх реченнях, ОКРІМ
А Стоять квітки окроплені росюю (*Д. Загуб.*).
Б Усім любе слово сказане до речі (*З Біблії*).
В Ще раз зима прийшла снігами вбрана (*І. Франко*).
Г Добру віщують погоду скупані в сонці хмарки (*М. Луків*).
- Потрібно відредагувати всі речення, ОКРІМ
А Визирнувши у вікно, на вулиці йшов сильний дощ.
Б Хвилі тихо шелестіли, котячись на піщаний берег.
В Зустрінемося біля старого дуба, порослого мохом.
Г У зоопарку ми побачили говорячого папугу.

8. Граматично правильне продовження речення «Купуючи мобільний телефон, ...» наведено в рядку

- А мені надійшло повідомлення.
- Б він мені дуже сподобався.
- В у магазині діяли знижки.
- Г я уточнив термін гарантії.

9. НЕПРАВИЛЬНО утворено речення

- А На Контрактовій площі перекрито рух.
- Б У центрі міста розпочато реконструкцію.
- В Наказ про конкурс підписано директором.
- Г Про козаків і чумаків складено багато пісень.

10. Доповніть кожне речення дієприслівниковим або дієприкметниковим зворотом.

1. Зможемо здобути перемогу.
2. Таксі приїхало на 15 хвилин пізніше.
3. На фестивалі презентували фільм.

Проект

Об'єднайтеся в групи й виконайте одне із запропонованих завдань.

1. Придумайте 12 запитань на тему «Дієприслівник. Дієприкметник» і проведіть гру «Так – ні» для своїх однокласників / однокласниць.

2. Укладіть словничок фразеологізмів, прислів'їв, приказок, до складу яких входять дієприслівники.

3. Підготуйте текст рекламного ролика про один із ваших шкільних підручників, використавши 1–2 дієприслівники та 1–2 дієприкметники.

4. Укладіть музичну добірку фрагментів сучасних українськомовних пісень, у текстах яких є дієприслівники чи дієприкметники.

5. Підготуйте виступ із презентацією дизайну кімнати, будинку, парку, магазину тощо. Використайте 3–5 дієприкметників.

Культура мовлення

Як краще?

В українській мові часто використовуємо дієприслівники, коли потрібно замінити віддієслівні іменники з прийменниками *по, при, після*. **ПОРІВНЯЙМО:**

Вдало побудовані речення	Невдало побудовані речення
1. Читаючи вголос, треба правильно наголошувати слова. 2. Написавши текст, я перевіряю його ще раз.	1. При читанні вголос треба правильно наголошувати слова. 2. Після написання тексту я перевіряю його ще раз.

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
сяючи від радості намагаючись не заважати добираючи слово натиснувши на кнопку	сія від радості стараясь не заважати добирая слово нажавши кнопку

У світі фразеологізмів

Робити з мухи слона – надмірно перебільшувати.

Між двох вогнів – безвихідне становище.

Каламутити воду – вносити розлад, неспокій у що-небудь.

Авгіві стайні – надзвичайно забруднене місце, безлад.

Аж вуха в'януть – неприємно слухати що-небудь.

Гратися з вогнем – поводитися необережно.

Мов у воду опущений – дуже похмурий, засмучений.

Поринути з головою – повністю захопитися чимсь.

Розрізняймо

Правильно	НЕправильно
Працювали, незважаючи на дощ. Переміг завдяки підтримці друзів.	Працювали, не дивлячись на дощ. Переміг, дякуючи підтримці друзів.

Цікаво знати

ПРИГОДИ ЗВИЧАЙНОЇ КАРТОПЛІ

Деякі рослини, що ростуть на наших городах, примандрували з далеких заморських країв. А з рослинами мандрували і їхні найменування. Візьмімо, наприклад, картоплю.

Індіанці Південної Америки використовують цей овоч понад 14 тисяч років, а європейці вперше зіткнулися з ним у середині XVI століття. Першими покуштували картоплю іспанські моряки. Потім вона потрапила до Італії, а згодом – до інших країн Європи. Хоча не скрізь картоплю використовували за призначенням. У XVIII столітті у Франції квітами картоплі прикрашали волосся або робили з них букети. У Німеччині картоплю можна було побачити на клумбах перед палацами. У середині XVIII століття вона з'явилась і в Україні.

Проте прийшла до нас картопля не з індіанським, а з європейським найменуванням. Індіанці називали рослину – *potata*. Італійці найменували її по-своєму – *tartufo*. Німці запозичили назву в італійців, спочатку дещо видозмінивши її: *tartuffel*, а далі перетворили на *kartoffel*. В українській мові найменування зазнало фонематичних змін і стало словом *картопля* (За І. Вихованцем).

Усміхнімося

– Чому ти так часто двійки почав одержувати з української мови? – проглянувши Славкові зошити, дивується мама.

– Та мене від Вітька Гурова до Мишка пересадили. А який із нього знавець мови? – відповідає Славко.

Б. Кречотін

Учитель запитав Андрійка:

– Ти дома розповів про двійку?

Андрійко похилив чоло:

– Аякже... Все, як наказали!

– І що батьки тобі сказали?

– На жаль, їх дома не було!

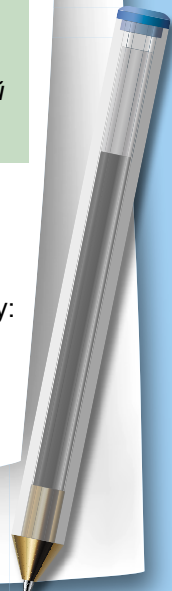
М. Білецький

На дозвіллі

ЗНАЙДІТЬ БУКВУ

Замість крапок уставте букви й прочитайте скоромовки. Зверніть увагу: для кожної скоромовки вам потрібно віднайти лише одну букву.

- ✓ Завірю..а, ..урделиця й ві..ола на ..марині ї..али.
- ✓ ..азан, ..азанка й ..азанятко з жира..ом роблять ..іззарядку.
- ✓ ..і.. пі.. ..убом си..ів та й у ..у..ку ..у..ів.
- ✓ Че..ез г..ядку г..іб тхі.. ямку.

ПРИСЛІВНИК

36. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль прислівників та їхні розряди за значенням

ПРИГАДАЙМО. Які слова називаємо незмінними?

323 А. Поставте питання до виділених прислівників.

приїхати **зда́леку**

прийти **опі́вночі**

говорити **пóшепки**

Б. Який із прислівників виражає напрямок дії, який – час, а який – спосіб дії?

В. Зробіть висновок, що можуть виражати прислівники та на які питання відповідати.

Загальне значення

Прислівник – це самостійна незмінна частина мови, що виражає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки та відповідає на питання як? де? куди? коли? чому? навіщо? тощо. **НАПРИКЛАД:** *затишно, навкруги, зранку, зопалу, навмисне.*

повернути **ліворуч**

ознака дії

будинок **праворуч**

ознака предмета

дуже високий

ознака ознаки

Морфологічні ознаки й синтаксична роль

Прислівник **не змінюємо**. Як незмінна частина мови, він не має закінчення. **НАПРИКЛАД:** *високо́, зда́леку́, круго́м.*

У реченні прислівник найчастіше є **обставиною**, рідше – **присудком, означенням**. **НАПРИКЛАД:** 1. *Навшпиньки виглядають жоржини через тин (Л. Костенко).* 2. *І радісно, і сумно мені (М. Луків).* 3. *Карлос вибрав шлях направо (Леся Українка).*

Означенням прислівник є тоді, коли залежить від іменника. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. *Будинки стояли (де?) навпроти, через вулицю.* 2. *Пробивається світло з дверей (як и х?) навпроти.*

Зверніть увагу!

Деякі прислівники можуть виступати в ролі вставних слів (*очевидно, можливо, напевне, безперечно, безсумнівно, по-моєму та ін.*). Вставні слова не є членами речення, на письмі їх відокремлюємо комою (комами). **НАПРИКЛАД:** 1. *Можливо, уночі буде гроза.* 2. *Безумовно, випускники складуть іспити.*

324 Прочитайте фразеологізми. Поміркуйте, що вони означають. Доберіть до кожного з них один із поданих прислівників-синонімів.

Аж вікна дрижать; ні за цапову душу; як грім із ясного неба; аж іскри летять; до сьомого поту; до нових віників; ні гаряче ні зимно; шапкою докинути; як мокре горить.

прислівники

Даремно, виснажливо, надовго, несподівано, енергійно, повільно, гучно, байдуже, близько.

325 I. Розгляньте картину М. Глуценка «Свіжий вітер». Поясніть, чому вона має таку назву. Чи можемо ми відчувати вітер, дивлячись на зображення? А як би ви намалювали вітер?

М. Глуценко. Свіжий вітер

II. Продовжте усно кожне речення 1–2 прислівниками, які, на вашу думку, допомагають найточніше описати зображене. Скористайтеся поданими прислівниками або доберіть свої.

1. Море шумить ... (*тихо, лагідно, утаємничено*).
2. Хвиля накочується ... (*повільно, неквапом, поволеньки*).
3. Скелі нависають ... (*грізно, важко, дивовижно, загадково*).
4. Хвиля пестить каміння ... (*грайливо, пустотливо, жартوما*).
5. Одна скеля височить ... (*самотньо, наодинці, осторонь*).
6. Вітер може налетіти ... (*зненацька, опівночі, ввечері*).
7. На душі стає ... (*спокійно, тривожно, радісно, щемливо*).

III. Опишіть усно зображене на картині М. Глуценка, використавши дібрані прислівники.

Розряди прислівників за значенням

Розряд	Питання	Приклади
Означальні (утворені від прикметників)	як?	<i>спокійно, сумно, радісно, сонячно, швидко</i>
Способу дії	як? яким способом?	<i>гуртом, вкупі, поодінці, вроздріб, вєрхи, пішки, уголос, напам'ять, стрілою, вовком</i>

Міри і ступеня дії	скільки? наскільки? якою мірою? як багато?	<i>дуже, трохи, занадто, надмірно, двічі, натроє, забагато</i>
Місця дії	де? куди? звідки?	<i>удома, усюди, навколо, неподалік, скраю, додому, праворуч, знизу</i>
Часу дії	коли? відколи? до якого часу? допоки?	<i>восени, увечері, давно, віддавна, донині, допізна, довіку</i>
Причини дії	чому? з якої причини?	<i>згáрячу, спересéрдя, спросоння, зóпалу</i>
Метя дії	з якою метою? для чого? навіщо?	<i>навмісне, на злó, напока́з</i>

326 І. Спишіть словосполучення. Поставте питання до прислівника й зазначте в дужках розряд кожного прислівника за значенням.

ЗРАЗОК. *Розповідав (як?) цікаво (означальний).*

Співали голосно, сиділи поодинці, дивилися вовком, гарячий занадто, наполегливий надміру, полетіли вгору, повернулися здалеку, відлітають восени, пам'ятатимуть довіку, сказали зозла, покинули спересердя, зробили на зло, не шукали навмисне.

II. Складіть і запишіть одне речення з прислівником часу дії та одне – з прислівником способу дії. Підкресліть прислівники як члени речення.

327 І. **Гра «Добери синонім».** Прочитайте вірш. Доберіть якнайбільше синонімів до виділених слів. Перевірте за словником.

* * *

Непóспіхом, наспівуючи Баха,
Кудись **чимчикувала** черепаха.
А десь у справах біг сусідський кіт,
Мугикаючи супермодний хіт.
А там назустріч рухалась гадюка –
Вона повзла й насвистувала Глюка.
А у навушник – не попсу, не джаз –
Народну пісню слухав дикобраз.
Я теж кудись ішов, хоч не співав,
Я слухав тишу і розкошував.

Хоч не в усіх однакові смаки,
Я з усіма дружив би залюбки.
А ти?

Г. Фалькович

II. Знайдіть у тексті й зачитайте прислівники. Визначте, до якого розряду за значенням належить кожен із них і на яке питання відповідає.

328 I. Доберіть до кожного дієслова прислівник, який відповідав би на подане в дужках питання. Запишіть утворені словосполучення.

ЗРАЗОК. *Спритний (якою мірою?) – спритний надзвичайно.*

Розмовляли (*як?*), розповідали (*яким способом?*), прошепотіла (*з якої причини?*), працювати (*допоки?*), захищати (*яким способом?*), на душі (*як?*), прокинувшись (*коли?*), посадивши (*де?*), співати (*з якою метою?*), веселий (*якою мірою?*), засмажений (*якою мірою?*), поглянувши (*куди?*).

II. Визначте усно розряд кожного прислівника за значенням.

329 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви побували на цирковій виставі, а потім хочете поділитися враженнями з другом / подругою в соціальній мережі. Складіть усно відповідний текст (4–5 речень), використавши якнайбільше прислівників.

✓ неймовірно	✓ зненацька
✓ неперевершено	✓ зумисно
✓ весело	✓ щосили
✓ красиво	✓ вёрхи
✓ цікаво	✓ навколо
✓ впевнено	✓ вгорі
✓ спочатку	✓ внизу

330 I. Розгляньте ілюстрації. Якою темою їх об'єднано? Доберіть до кожної ілюстрації 3–5 прислівників указанного розряду.

*Прислівники
місяця дії*

*Прислівники
часу дії*

*Означальні
прислівники*

II. Складіть усно речення за однією з ілюстрацій, використавши кілька дібраних прислівників.

331 Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/twOk83qf> або скориставшись QR-кодом, розв'яжіть кросворд і запишіть у зошит слова-відгадки.

332 I. Спишіть текст, добираючи з дужок найдоцільніші, на ваш погляд, прислівники. Напишіть продовження тексту (3–5 речень), використавши кілька прислівників.

Це було (взимку, влітку, восени, навесні). Якось (увечері, вдень, вранці, вночі) з вулиці долинув (дуже, надзвичайно, трохи) дивний звук. Я (тихо, повільно, швидко, боязко) підійшов / підійшла до вікна...

II. Підкресліть прислівники як члени речення. Надпишіть скорочено над кожним із них розряд за значенням.

37. ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Про те, як утворюємо прислівники та як відрізнити їх від співзвучних слів інших частин мови

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є способи творення слів? 2. Яке слово називають похідним?

333 А. Поясніть, що означає кожен поданий прислівник.

обабіч

горілиць

втридóрога

Б. Визначте, як утворено кожен прислівник. Від слів яких частин мови?

В. Поміркуйте, чому науковці твердять, що більшість прислівників сучасної української мови мають завдячувати іншим частинам мови.

Творення прислівників

Більшість прислівників сучасної української мови є похідними. Їх утворено різними способами.

Способи творення прислівників

Спосіб творення	Приклади
Префіксальний	<i>весело</i> → <i>невесело</i> <i>багато</i> → <i>забагато</i>
Суфіксальний	<i>глибокий</i> → <i>глибоко</i> <i>гарно</i> → <i>гарнісінько</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>один</i> → <i>поодинці</i> <i>український</i> → <i>по-українськи</i>
Складання слів або їхніх основ	<i>мимоволі, ліворуч, босóніж, повсякчас, тишком-нишком</i>

Перехід слів інших частин мови в прислівники

поранити *стрілою* → летіти *стрілою*

іменник

прислівник

замолоду

красиво

334 I. Прочитайте прислівники, правильно їх наголошуючи. Поясніть, як утворено кожен із них.

Нещодавно, начетверо, дотепер, востаннє, **холодно**, байдуже, **вєрхи**, попереду, здалеку, **посередіні**, розгублено, високо-високо, вряді-годї, навпóмацки, допізна, нáчисто, сідьма*.

* *Сідьма* (розм.) – те саме, що сидячи; у сидячому положенні.

II. Розберіть за будовою виділені слова.

335 I. Прочитайте вірш. Знайдіть похідні прислівники й визначте, від яких слів їх утворено.

ЗРАЗОК. *Високий* → *високо*^.

Як гарно, коли просто іде сніг
Й парує чашка липового чаю.
Секунди скачуть присмерку до ніг,
Й старий годинник з боєм їх вінчає.
Як добре, коли тихо йде сніжок
І світ легенько білим розмиває,
Коли копійку дід домовичок
У вузлику під лампою ховає.

Й ніхто на те не зойкне: «Дивина!..»

І кіт, згасивши очі, засинає...

Як хóроше, коли іде зима

Й долоні чашка з літом зігриває.

О. Радушинська

II. Поясніть, як ви розумієте сказане в останньому рядку.

III. Складіть усно речення про пори року, використавши прислівник.

336 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чим, на вашу думку, приваблива кожна пора року?

337 I. Спишіть, утворюючи прислівники від поданих у дужках слів. Підкресліть прислівники як члени речення. Визначте усно розряд за значенням.

1. (**Легкий**) й (радісний) зітхнув густий хутірський парк із столітніми дубами... (*С. Васильченко*). 2. Стало (тихий). Навіть чуть було, як ліхтар (**сполоханий**) задіхав (*І. Жиленко*). 3. (Флегма-

тичний*) зима тротуаром поскрипує, фантастичні **плете** казки (В. Симоненко). 4. Йде сон на озёрне плéсо, я (мовчати) іду за ним (О. Радущинська). 5. (На, в, коло) усе спочиває, а пісня не хоче спочити (В. Сосюра). 6. Як (на, весна) починає крига розтавати, збираються русалоньки до моря гуляти (Леся Українка). 7. Далі ми йшли (босі ноги) під **мерехтінням** зірок... (О. Бердник).

* *Флегматичний* – повільний, урівноважений, без надмірних емоцій.

II. Обґрунтуйте орфограми у виділених словах.

338 I. Спишіть речення, замінюючи вжиті в них прислівники на протилежні за значенням.

ЗРАЗОК. *Кімнату замкнено зсередини.* – *Кімнату замкнено ззовні.*

1. Зробіть два кроки вперед. 2. Ліворуч ріс кущ калини. 3. Заторохтіли позаду вози. 4. Усередині чути людські голоси. 5. Попросили вибачення вперше.

II. Визначте спосіб творення кожного прислівника в записаних реченнях.

339 I. Знайдіть у кожному реченні прислівник. Прочитайте речення вголос, замінюючи прислівники синонімами. За потреби скористайтеся поданими прислівниками.

крадькома́

на́зирцем

заздалегі́дь

збоку

напоготові́

напередодні́

некваплі́во

1. Учора йшов дощ. 2. Говорив повільно, обдумуючи кожне слово. 3. Завчасно готуйтеся до поїздки. 4. Яка краса: узбіч ростуть чорнобривці. 5. Батальйони в бойовій готовності, насторожі. 6. Відпустивши руку дóньки, тато йшов слідом. 7. Діти нишком вийшли з кімнати.

II. Визначте розряд за значенням кожного поданого прислівника та поясніть, як утворено це слово.

340 I. Розгляньте світлини. Поміркуйте, що між ними спільного. Яку одну назву ви дібрали б до обох зображень?

II. **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою світлини. Доберіть за образною світлиною 4–6 прислівників і запишіть. Зіставте свої записи. Чи є у вас однакові прислівники?

III. Складіть усно речення за одним із зображень, використавши кілька дібраних прислівників.

Прислівники й співзвучні слова інших частин мови

Прислівники й співзвучні (омонімічні) слова інших частин мови розпізнаємо в контексті (за лексичним значенням, морфологічними ознаками, синтаксичною роллю). **ПОРІВНЯЙМО:**

добр ^е (прислівник)	Усім жилося <u>добре</u> , радісно. ↓ як?
добр ^е (прикметник)	<u>Добре</u> слово кожному приємне. ↓ яке?
ранк ^{ом} (прислівник)	<u>Ранком</u> дуже холодно. ↓ коли?
ранк ^{ом} (іменник)	Привітати з добрим <u>ранком</u> . ↓ із чим?

341 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, до якої частини мови належить кожне виділене слово. Розберіть ці слова за будовою.

1. **Вечорами** корисно бігати, щоб бути в гарній фізичній формі (*З довідника*). 2. Я сумую за нашими затишними **вечорами**, за вашими посмішками (*З довідника*). 3. **Добре** слово й кішці приємне (*Нар. творчість*). 4. У гостях **добре**, а дома краще (*Нар. творчість*). 5. Слідом за **літом** і за весною я тебе покличу за собою! (*А. Щапов*). 6. Хто **літом** спеки боїться, той зимою не має, чим гріться (*Нар. творчість*).

342 КОЛО ДУМОК. Коли слова *вечором* і *ранком* мають закінчення, а коли – ні? Відповідь обґрунтуйте.

343 I. Прочитайте речення. Знайдіть авторські неологізми. Що автори / авторки хотіли передати цими словами? Визначте, якими частинами мови є ці слова та як їх утворено.

1. Було нам важко і було нам зле. І західно, і східно. Було безвихідно. Але нам не було негідно (*Л. Костенко*). 2. Не дивися так

привітно, яблуновоцвітно (П. Тичина). 3. День догоряв хризантемно, айстрово (І. Коваленко). 4. Життя проходить безподійно, так заметільно, сніговійно (І. Коваленко). 5. І джмелино, і бджолино урочисто хор співа, і якась мала пташина промовля святі слова (І. Коваленко). 6. А веселка проста і велична сонцебарвно із хмар вироста (П. Перебийніс).

II. Спишіть останнє речення. Підкресліть члени речення.

III. Спробуйте утворити нові прислівники від наявних у мові слів. Складіть з одним із цих прислівників речення або віршовані рядки.

344 I. Спишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Вінсент ван Гог.
Зоряна ніч

ЗОРЯНА НІЧ

Село зачароване зоряним небом хóроше синіе ро(з,с)киданими хатками. Біля тих хаток пильно дивляться на схід пот(е,и)мнілі соняшники. Дорожн(и,і)м пилом і садами пахне ніч. Спросоння заскр(е,и)пить журавель гупне біля якогось похил(е,и)ного тину росисте яблуко про(ль,лл)ється шипучим соком на траву...

Угорі загадково гнеться (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях і між його зорями тр(е,и)мтить й осипається на край землі срібний пилок... (За М. Стельмахом).

II. Підкресліть прислівники як члени речення. Чи всі ці прислівники є похідними?

III. Що спільного й відмінного в тексті та зображеному на картині? Складіть усно за картиною одне речення, використавши похідний прислівник.

38. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Про вищий і найвищий ступені порівняння прислівників

ПРИГАДАЙМО. Які є ступені порівняння прикметників?

345 А. Прочитайте текст. До якої частини мови належать виділені слова?

Швидко плывуть кораблі морями, ще **швидше** летять літаки попід небесами, та **найшвидше** летить материне серце... Летить воно ластівкою за синами, шукаючи, виглядаючи їх... (І. Багрянний).

Б. Який із виділених прислівників указує на вищий ступінь порівняння, а який – на найвищий?

В. Зробіть висновок, навіщо в мові використовують прислівники вищого чи найвищого ступеня порівняння.

Творення ступенів порівняння

Від означальних прислівників на *-о*, *-е* можна утворити вищий і найвищий ступені порівняння. **НАПРИКЛАД:** *швидко* – *швидше*, *більш швидко*, *найшвидше*, *найбільш швидко*.

Вищий і найвищий ступені порівняння прислівників мають *просту* й *складену* форми.

Творення ступенів порівняння

	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
Проста форма	Використовуємо суфікси <i>-ш-</i> , <i>-іш-</i> : <i>дешево</i> → <i>дешевше</i> <i>весело</i> → <i>веселіше</i>	Префікс <i>най-</i> + проста форма вищого ступеня: <i>найдешевше</i> <i>найвеселіше</i>
Складена форма	Додаємо слова <i>більш</i> , <i>менш</i> до звичайної форми прислівника: <i>більш дешево</i> <i>менш весело</i>	Додаємо слова <i>найбільш</i> , <i>найменш</i> до звичайної форми прислівника: <i>найбільш дешево</i> <i>найменш весело</i>

Суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ик-* під час творення форм ступенів порівняння випадають. **НАПРИКЛАД:** *швидко* – *швидше*, *глибоко* – *глибше*.

Значення найвищого ступеня порівняння можна посилити префіксами *як-*, *що-* або словами *значно*, *набагато*, *ще*, *трохи*. **НАПРИКЛАД:** *якнайглибше*, *щонайшвидше*, *значно тепліше*, *трохи вище*.

Від деяких прислівників вищий ступінь порівняння утворюють від інших основ. **НАПРИКЛАД:** *погано* – *гірше*, *добре* – *краще*, *багато* – *більше*.

Зверніть увагу!

Не від усіх прислівників на *-о*, *-е* можна утворити ступені порівняння. **НАПРИКЛАД,** не можуть мати ступенів порівняння прислівники з префіксами *пре-*, *над-*, *за-*, *супер-* (*превисоко*, *забагато*) та із суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-езн-*, *-енн-*, *-уват-* (*тихесенько*, *холоднуватого*).

346 I. Прочитайте речення. Визначте ступінь порівняння (вищий / найвищий) і форму (проста / складена) виділених прислівників. Поясніть, як утворено ці форми.

1. Тут регіт залунав **гучніш** од грому (*Д. Павличко*). 2. Скоро напишу тобі **більш детально** про своє життя (*М. Коцюбинський*). 3. Бо на світі той наймудріший, хто **найдужче** любить життя (*В. Симоненко*). 4. **Найбільш легко** люди вірять у те, до чого прагнуть (*Вольтер*). 5. **Найбільше** люблю кирпатих. **Якось вони веселіше** за інших дивляться на світ (*М. Стельмах*).

II. Визначте розряд за значенням виділених прислівників.

347 I. **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ**. Розподіліть між собою групи прислівників. Утворіть від прислівників своєї групи форми ступенів порівняння та запишіть. Перевірте одне в одного правильність виконання.

ЗРАЗОК. *Тактовно – тактовніше, більш тактовно, найтактовніше, найбільш тактовно.*

1. Гостро, глибоко, низько. 2. Хитро, широко, близько.

II. У яких словах відбулися чергування приголосних звуків?

348 I. Спишіть словосполучення, утворюючи від прислівників просту форму вищого ступеня порівняння.

ЗРАЗОК. *Підійшли близько – підійшли ближче.*

Заходили швидко, прокинулися рано, росла низько, приїхав пізно, купили дорого, копали глибоко, заспівали погано, летить високо.

*дорого – дорожче
близько – ближче
низько – нижче
високо – вище*

II. Складіть і запишіть речення з одним утвореним словосполученням (на вибір).

349 I. Відновіть усно прислів'я, уставляючи замість крапок один із поданих прислівників. Поясніть, як ви розумієте зміст кожного прислів'я.

найменше

найлегше

найголосніше

найболючіше

1. Злодій той, хто ... кричить.
2. ... того бити, хто не борониться.
3. Дерево з глибоким корінням ... боїться вітру.
4. Свій пес ... кусає.

II. Визначте ступінь порівняння поданих прислівників. Спробуйте замість них ужити в кожному прислів'ї прислівник вищого ступеня порівняння. Чи рівноцінною буде така заміна?

350 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте прислів'я *Порожній посуд найголосніше дзвенить?*

Культура мовлення

Утворюючи ступені порівняння прислівників, потрібно зважати на такі **норми**:

- 1) слово *са́ме* з прислівниками не вживаємо;
- 2) не можна поєднувати слова *більш*, *менш* (*найбільш*, *найменш*) із прислівниками простої форми вищого ступеня.

Правильно	НЕправильно
найдешевше найшвидше	са́ме дешево са́ме швидше
більш голосно найбільш точно	більш голосніше найбільш точніше

351 Відредагуйте усно речення. Поясніть суть допущених помилок.

1. Їхати ранковим рейсом найбільш зручніше. 2. Сьогодні я одягнувся більш тепліше. 3. Мишко намагався ступати якнай-тихесенько. 4. Сергій більш відповідальніше ставиться до навчання. 5. Тарас прочитав вірш саме краще. 6. Ірина поганіше почала ставитися до мене.

352 Запишіть речення, замінюючи прислівник або простою формою вищого ступеня, або складеною.

ЗРАЗОК. *Діти відповідали впевнено. – Діти відповідали впевненіше. Діти відповідали більш впевнено.*

1. У спеку в приміщенні, обладнаному кондиціонером, комфортно. 2. У другому таймі команда грала злагоджено. 3. Вибач, завтра розповім усе докладно. 4. Радимо поводити себе тактовно. 5. Наступного разу я працюватиму обережно. 6. Дикі звірі, коли голодні, поведуться агресивно. 7. Нові однокласники, я впевнений, мене зустрінуть приязно.

Зверніть увагу!

прислівник

як?

Олесь стрибає найвище.
Залежить від дієслова.

прикметник

яке?

Олесь виліз на найвище дерево.
Залежить від іменника.

353 I. Прочитайте речення. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова.

1. Озеро Світязь **глибше**, ніж Синевир. 2. Що **більші** зубки часнику, то **глибше** їх садять. 3. Приїхавши **раніше** на водойму, ви оберете **найкраще** місце для риболовлі. 4. **Найкраще** ловити рибу зі світанку й до десятої години ранку.

II. Складіть і запишіть два речення зі словом *найбільше* так, щоб у першому реченні це слово було прислівником, а в другому – прикметником.

354 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви вболіваєте за улюблену команду на спортивному майданчику. Придумайте 5–6 мотивувальних гасел для привернення уваги, заклику до певних дій учасників змагань чи вболівальників. Використайте прислівники вищого та найвищого ступенів порівняння. За потреби скористайтеся поданими словами-підказками.

✓ біжи (швидко)	✓ пасуй (точно)	✓ тримайтеся (міцно)
✓ кидай (далеко)	✓ стрибай (високо)	✓ уболіваймо (голосно)
✓ бий (сильно)	✓ цілься (уважно)	✓ аплодуймо (гучно)

355 I. Спишіть прислів'я, утворюючи від поданих у дужках прислівників форми вищого ступеня порівняння. Позначте суфікси в утворених формах.

1. Що (багато) диму, то (мало) тепла. 2. (Гарно) орати – (багато) хліба мати. 3. Діла говорять (голосно), ніж слова. 4. Чека-ти погано, а доганяти ще (погано). 5. Риба шукає, де (глибоко), а людина – де (гарно). 6. У рідному краю і сонце (ясно) світить. 7. За морем (тепло), та вдома (мило) (Нар. творчість).

II. Оберіть два прислівники, записані в дужках. Утворіть від них просту й складену форми найвищого ступеня порівняння.

III. Опишіть усно життєву ситуацію, за якої можна було б використати одне з поданих прислів'їв.

39. БУКВИ *Н* ТА *НН* У ПРИСЛІВНИКАХ

Про те, як написання прикметників і дієприкметників впливає на написання прислівників

ПРИГАДАЙМО. 1. Коли в прикметниках пишемо *нн*? 2. Скільки букв *н* пишемо в суфіксах дієприкметників?

356 А. Зіставте написання прикметників та утворених від них прислівників.

слухня**ний** → слухня**но**

щоден**ний** → щоден**но**

Б. Зіставте написання дієприкметників та утворених від них прислівників.

здивова**ний** → здивова**но**

замисле**ний** → замисле**но**

В. Зробіть висновок, від чого залежить написання букв *н* чи *нн* у прислівниках.

У суфіксі прислівника пишемо

Н

якщо прислівник утворено від прикметника з **н** або від дієприкметника
зляканий – *зляка**но***
поважний – *поваж**но***

НН

якщо прислівник утворено від прикметника з **нн**
законний – *закон**но***
невблаганний – *невблаган**но***

З **нн** пишемо також такі прислівники: *зр**ан**ня*, *навман**ня***, *спросон**ня***, *попідвікон**ню***, *попідт**ін**ню*, *востан**н**є*.

ОРФОГРАМА

Букви *н* і *нн* у прислівниках

357 І. Утворіть прислівники від поданих прикметників і запишіть. Обґрунтуйте написання букв *н* та *нн* у прикметниках і прислівниках.

Туманний, сумлінний, несподіваний, самовідданий, бездоганний, екстрений, шалений, непримиренний, невблаганний, божественний*, блаженний**.

* *Божественний* – тут: надзвичайно гарний, чудесний, прекрасний.

** *Блаженний* – дуже щасливий.

ІІ. Складіть і запишіть речення зі вставним словом, використавши один з утворених прислівників.

358 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, як написати виділене слово в поданому реченні: з *н* чи з *нн* на місці пропуску. За потреби скористайтеся довідкою.

Море було **несказа..о** красиве (*Ю. Збанацький*).

ДОВІДКА. 1. *Несказáнний* – незвичайний; якого не можна передати словами. 2. *Нескáзаний* – не виражений словами; невисловлений.

359 I. Спишіть речення, утворюючи від поданих у дужках слів прислівники. Обґрунтуйте написання. Підкресліть усі прислівники як члени речення.

1. Навесні табір «Синевирське озеро» (гостинний) відчинив двері для дітей. 2. У медіапросторі (щоденний) розміщують фейкову інформацію. 3. Молодих гравців (несподіваний) запросили у європейський футбольний клуб. 4. Час летить (**невблаганний**) й змінює все довкола. 5. Було приємно спостерігати, як (**захоплений**) й (**замріяний**) працював художник.

II. Поясніть лексичні значення виділених слів. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

360 I. Запишіть подані слова у дві колонки: 1) з буквою *н* на місці крапок; 2) з буквами *нн* на місці крапок.

Зако..о, втомле..о, синхро..о, позмі..о, безпричи..о, заквітча..о, попідвіко..ю, **добросовіс..о**, навма..я, **безтурбот..о**, нежда..о, зра..я, стара..о, нескінчє..о, напруже..о, легковаж..о, блаже..о.

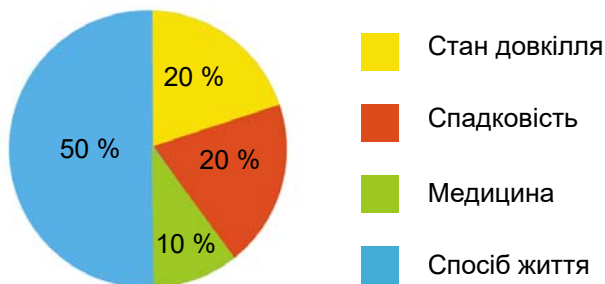
шалено
неждано
скажено
старáнно
сумлiнно

II. Розберіть виділені прислівники за будовою. Знайдіть серед поданих слів синонім до кожного з виділених слів.

361 I. Розгляньте діаграму. Про що вона інформує? Чи співзвучні ця діаграма й твердження, розміщене поряд із нею? Поясніть свою відповідь.

Чинники, що впливають на здоров'я людини

Хворобі легше запобігти, ніж її лікувати.

II. Складіть за діаграмою висловлення (4–5 речень) про здоровий спосіб життя (усно). Використайте кілька прислівників із довідки.

ДОВІДКА. Старанно, сумлінно, щоденно, зрання, активно, бажано, легковажно, обережно, несподівано, навмання, спросоння.

362 I. Спишіть словосполучення, уставляючи на місці крапок, де потрібно, букву *н*.

Повторюю востан..є, пишу старан..о, сидить замріян..о, ідуть навман..я, спитала невпевнен..о, вештається попідтін..ю, сказав доречн..о, зробив необдуман..о, сказав спросон..я, змінився невпізнан..о, говорить безперестан..о, знаю бездоган..о, тренуються **щоден..о**.

II. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією.

363 I. Спишіть речення, уставляючи на місці крапок, де потрібно, букву *н*.

1. Ти чуєш, як пісен..о мовлять люди? (*Г. Світлична*). 2. А я заворожен..о слухаю музику фортепіанну (*В. Ковалівська*). 3. Музика грала безупин..о (*М. Трублаїні*). 4. Попідтін..ю просту, сліпу кобзарську **пісню** чуть (*І. Муратов*). 5. Чудово! Боже-ствен..о: у кімнаті музика – це співає **тиша...** (*М. Хвильовий*). 6. Доц надів нейлоновий плащ і кудись навман..я побрів (*Г. Гордасевич*). 7. Полин..о пахне **ніч**, пов'явши в небосхилах (*А. Малишко*).

II. Поясніть уживання розділових знаків в останньому реченні. Підкресліть у ньому члени речення.

III. Запишіть виділені слова в кличному відмінку.

40. БУКВИ *И* ТА *І* В КІНЦІ ПРИСЛІВНИКІВ

Про те, які букви пишемо в кінці прислівників після г, к, х, ч, ж

364 А. У яких двох словосполученнях виділені слова є незмінними? До якої частини мови вони належать?

кава **по-львівськи** **український** борщ котлета **по-кїївськи**

Б. Побудуйте друге словосполучення за зразком інших двох, використавши префікс *по-*.

В. Зробіть висновок про те, яку букву – *и* чи *і* – потрібно писати в кінці прислівників із префіксом *по-*.

У кінці прислівників відповідно до вимови можемо писати букву *u* або *i*.

Букву *И* в кінці прислівників пишемо:

• після букв <i>г, к, х</i>	<i>навкрузи, пішки, навпочіпки</i>
• у словах із префіксом <i>по-</i> , які пишемо з дефісом	<i>по-українськи, по-панськи, по-заячи</i>
• у словах <i>восени, почáсти*</i> , <i>бéзвісти</i>	

Букву *І* в кінці прислівників пишемо:

• після букв <i>ж, ч</i> (окрім прислівників із префіксом <i>по-</i> , які пишемо з дефісом)	<i>насторбжі, двічі, поночі</i>
• після букв на позначення м'яких приголосних	<i>навесні, вранці</i>

позáочі^î

після *ч* пишемо *і*,
а не *и*

по-вовчí^î

після префікса *по-* є дефіс,
тому пишемо *и*, а не *і*

* *Почáсти* – не повністю, частково.

ОРФОГРАМА

Букви *u, i* в кінці прислівників

365 I. Прочитайте вголос подані слова, правильно їх наголошуючи. Обґрунтуйте написання букв *u* та *i* в кінці прислівників.

Навсі́дячки, навлéжачки, завдóвжки, гóпки, невтямкі́, по́тайки, неперéливки, по-украї́нськи, опівночі́, по́ночі, позáочі́, на́разі*, пооді́нці.

по-украї́нськи
по-украї́нському

* *На́разі* – поки що, зараз.

II. Складіть усно речення з виділеними словами.

366 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропусків запропоновані прислівники. Кожен прислівник можна використати лише один раз.

заввішки

навпрошкі

невтямкі

залюбки

назірці

1. Я ... відповім на твоє запитання. 2. Тополя сягає сорока метрів 3. Щоб скоротити шлях, туристи пішли 4. Марині навіть ... , як можна дістатися вершини. 5. Тарас відчув, що за ним ... хтось іде.

II. Поясніть лексичне значення виділеного прислівника. За потреби скористайтеся словником.

367 I. Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Прочитайте вголос, правильно наголошучи прислівники.

Юшка по-закарпатськ(и,і), блукати поноч(и,і), з'ясувати почаст(и,і), пропасти безвіст(и,і), стверджувати навпак(и,і), триматися насторбж(и,і), писати по-англійськ(и,і), говорити позаоч(и,і), задрімати навсідячк(и,і), загорнути поодінц(и,і), шукати навпомацк(и,і).

II. Складіть усно речення з дієприслівниковим зворотом, використавши одне із словосполучень (на вибір).

368 I. Доберіть до кожного зображення прислівник із кінцевою буквою *и*. За потреби скористайтеся довідкою. Складіть усно речення з кожним прислівником.

ДОВІДКА. 1. Присівши, викидати то одну, то другу ногу (у танці). 2. Сидіти на коні, звисивши ноги по його боках. 3. На кінчиках пальців.

II. Поясніть, що означають фразеологізми *ходити навшпіньки* та *через тин навпрісядки*. За потреби скористайтеся словником.

369 Запишіть послідовно прислівники у дві колонки: 1) з буквою *і* на місці пропуску; 2) з буквою *и* на місці пропуску.

Укуп..., залюбк..., насторбж..., бэзвіст..., трич..., навшпіньк..., опівноч..., насправд..., по-ведмеж..., утрич..., по́тайк..., мимовол... .

КЛЮЧ. У кожному слові першої колонки підкресліть другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву гір.

370 І. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки та букву *и* або *і*.

1. А парубки узявшись в боки навприсідк.. пішли (Т. Шевченко). 2. Я входжу в ліс – трава стає навшпиньк.. кошлатий морок лапу подає (Л. Костенко). 3. Дружба подвоює радість і вдвіч.. зменшує горе (Ф. Бекон). 4. Шляху достеменно не знаю навпомацк.. йду блукаю (Н. Бондарчук). 5. Коли повітря ставало по-материнськ.. м'яким та лагідним, то барвінок зацвітав (Є. Гуцало). 6. Певно на щастя доробгу дощ перейшов **уповн..** (П. Сингаївський).

II. Знайдіть речення з дієприслівниковим зворотом. Визначте, до яких частин мови належать ужиті в реченні слова.

III. Поясніть лексичне значення виділеного слова. Поміркуйте, що спільного між останнім реченням і зображенням на полотні М. Пимоненка. Про яку народну прикмету йдеться в реченні?

М. Пимоненко.
Дівчина з відрами

41. НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ

Про те, як пишемо складні прислівники та як відрізнити їх від співзвучних сполучень

371 А. Зіставте написання виділених слів. Чи співзвучні вони? Як утворено прислівник *поволі*?

прийменник з іменником

Добрий козак усе **по волі** ходить.

прислівник

Щука-риба у воді **поволі** гуляє.

Б. Поміркуйте, яке з виділених слів (сполучень слів) можна замінити синонімом *повільно*.

В. Зробіть висновок, як пишемо іменник із прийменником, а як – співзвучний із ними прислівник.

Прислівники пишемо разом, окремо або з дефісом.

РАЗОМ пишемо прислівники, які утворено:

• за допомогою прийменника (чи кількох прийменників) і слова будь-якої частини мови	<i>уперше</i> (у + перше), <i>надвечір</i> (над + вечір), <i>навколо</i> (на + в + коло), <i>влітку, вгору, навесні</i>
• з кількох основ	<i>праворуч, босоніж, стрімголов, чимдуж</i>
• за допомогою часток <i>аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-</i>	<i>абікуди, анітріхи, деколи, чимало, якраз</i>

З ДЕФІСОМ пишемо прислівники, які утворено:

• за допомогою префікса <i>по-</i> та суфіксів <i>-ому, -ему (-єму), -и, -е (-є)</i> (а також прислівник <i>по-латині</i>)	<i>по-доброму, по-своєму, по-братерськи, по-перше</i>
• за допомогою часток <i>будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, -то</i>	<i>будь-куді, куді-будь, де-небудь, казна-колі, десь-то</i>
• складанням однакових, близьких чи протилежних за значенням слів	<i>близько-близько, зроду-віку, сяк-так, більш-менш</i>

Потрібно **запам'ятати** написання таких слів: *не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давніх, пліч-о-пліч, віч-на-віч, усього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, як-не-як, десь-не-десь, колі-не-колі.*

ОРФОГРАМА

Написання прислівників разом і з дефісом

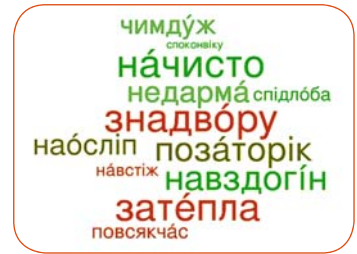
372 І. Прочитайте вголос прислівники, правильно їх наголошуючи. Обґрунтуйте написання.

Навіки, на́вхрест, на́рівно, на́сухо, посере́дині, босоні́ж, водно́час, запанібра́та, по-лю́дськи, по-лю́дському, по-заячи, хтозна-колі́, як-не́будь, ча́сто-гу́сто, давні́м-давно́, не сьогодні-завтра, з діда-прадіда, усього-на-всього, будь-що-будь, де-не-де́.

II. Спробуйте запам'ятати якнайбільше поданих прислівників. Згорніть підручник і напишіть ці прислівники з пам'яті. Написане уважно звірте з надрукованим.

373 I. Спишіть словосполучення, замінюючи виділені слова (сполучення слів) близькими за значенням прислівниками з поданої «хмари» слів.

Зустрічалися **позаминулого року**; гук-
нув **услід**; подивився **недоброзичливо**;
переписав **без виправлень**; розмахнувся
щосили; повернувся **не без причини**; по-
фарбували **ззовні**; посіяли **до холодів**;
відчинили **повністю**; згадували **постій-**
но; вибирали, **не бачачи нічого**.

II. Прочитайте записані словосполучення вголос, правильно наголошуючи прислівники.

374 I. Запишіть подані сполучення слів за зразком.

ЗРАЗОК. *Галушкі, як на Полтавщині – галушки по-полтавськи (по-полтавському).*

Кава, як у Львові; котлета за київським рецептом; м'ясо за французьким рецептом; куліш, як у козаків; піца, як в італійців; жити за звичаєм християн; піти за звичаєм англійців.

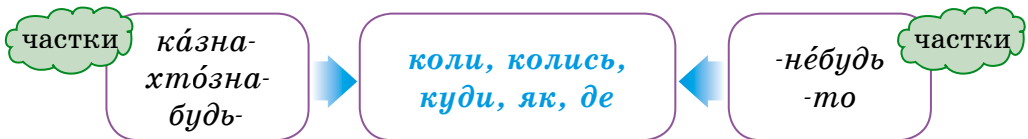
II. Поясніть, як ви розумієте значення останнього записаного словосполучення.

III. Складіть усно діалог (4–5 реплік), можливий між вами й офіціантом / офіціанткою в закладі громадського харчування. Використайте кілька записаних словосполучень.

375 I. Утворіть і запишіть вісім прислівників, поєднуючи довільно подані прислівники й частки. Визначте розряд за значенням кожного утвореного прислівника.

ЗРАЗОК. *Куди, небудь – куди-небудь.*

II. Оберіть два прислівники й складіть усно з кожним із них речення.

376 Спишіть прислівники, знімаючи ризики. Обґрунтуйте орфограму «Написання прислівників разом і з дефісом».

1. Від/учора, на/швидко́, що/вечора, на/четверо, в/нічию, на/в/кб́ло, у/до/світа, по/господарськи, по/латині, горі/ліць*, ані/чичирк, абі/коли.

2. Високо/превисоко, видимо/невидимо, врешті/решт, більш/менш, часто/густо, з діда/прадіда, без кінця/краю, з давніх/

давен, де/не́будь, колись/то, хтозна/коли, будь/що/бу́дь, пліч/о́/пліч, коли/не/коли.

* *Горілиць* – обличчям догори.

377 I. Спишіть прислів'я, знімаючи риси.

1. Якщо в/літку не ходив по малину, то в/зимку вже пізно. 2. Не хвали день з/ранку, а хвали в/вечері. 3. Сова в/день мовчить, а в/ночі кричить. 4. Восени – багач, а на/весні – прохач.

уночі
поночі
опівночі
запівніч

увечері
звечора

уранці
удосвіта
засвітла
зранку

удень
опівдні
ополудні

II. Складіть усно діалог (3–5 реплік), використавши звертання та щонайменше два прислівники з поданого зображення.

Співзвучні слова

Потрібно розрізнити прислівники та співзвучні сполучення прийменників зі словами різних частин мови (їх пишемо окремо). **ПОРІВНЯЙМО:**

Прислівники	Сполучення прийменників зі словами різних частин мови
надворі <i>Надворі швидко стемніло.</i>	на дворі (прийм. + ім.) <i>Дрова лежали на дворі бабусиної хати.</i>
вдень <i>Закінчили роботу вдень.</i>	в день (прийм. + ім.) <i>Побачилися в день зустрічі.</i>
напам'ять <i>Вивчив віри напам'ять.</i>	на пам'ять (прийм. + ім.) <i>Бабуся скаржиться на пам'ять.</i>
поволі <i>Річка тече поволі, стіха.</i>	по волі (прийм. + ім.) <i>Чи по волі своїй, чи по неволі?</i>
удвох <i>Удвох зробили швидше.</i>	у двох (прийм. + числ.) <i>Жили у двох кімнатах.</i>
по-новому <i>Тепер живемо по-новому.</i>	по новому (прийм. + прикм.) <i>Туристи пішли по новому мосту.</i>
по-перше <i>По-перше, вивчи віри.</i>	по перше (прийм. + числ.) <i>Працювали по перше число.</i>

378 I. Поміркуйте, для чого створено подане вище зображення. Про що воно інформує?

II. Прочитайте речення. Поясніть написання виділених слів (разом, окремо).

1. Шхуну зносило **вбік**. 2. Боксер ударив суперника **в бік**. 3. **Спочатку** було слово. 4. **З початку** розмови ми зрозуміли основну думку. 5. **Усередині** раптом щось заболіло. 6. Правило написано **в середині** розділу. 7. Я почув це **вперше**. 8. Заїдемо **в перше** село. 9. Працювали **забагато**. 10. Навчився **за багато** років.

379 Спишіть, знімаючи риси. Обґрунтуйте написання прислівників і підкресліть їх як члени речення.

1. Вони дружили так, ніби змалку росли **в/купі**. 2. **У/купі** піску гралися діти. 3. Хвиля зносить човна **в/бік**. 4. **У/бік** легковика врізалася вантажівка. 5. Прочитай вірш **на/пам'ять**. 6. **На/пам'ять** мені подарували книжку. 7. Зробив зауваження **в/останнє**. 8. Ми постукали **в/останнє** вікно. 9. «Лелеки прилетіли!» – сповістив Петро, **по/полтавському** м'яко вимовляючи букву **л**. 10. Лелеки ходили **по/батьківському** полю.

380 I. **КОЛО ДУМОК**. Поміркуйте, у яких прислів'ях виділені слова є прислівниками і їх потрібно писати разом, а в яких – сполученням прийменника з іменником (пишемо окремо).

1. Не дери ніс **до/гори**, бо перечепишся і впадеш.
2. Говори **до/гори**, а гора – горою.
3. Повний колос до землі гнеться, а порожній **у/гору** пнеться.
4. З гори й сани біжать, а **на/гору** й віз не їде.

II. Поясніть, як ви розумієте значення поданих прислів'їв.

381 Знайдіть у кожній парі речень одне з прислівником. Поясніть, як ви це визначили.

1. Працювати вдень і вночі.	– Приїхати в день народження.
2. Виднітися вдалечині.	– Удивлятися в далечину.
3. Назустріч піднімалися хвилі.	– Прийти на зустріч із колегою.
4. Жити в трьох кімнатах.	– Мандрувати втрьох.

382 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою пари слів. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним словом (сполученням слів) своєї пари. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Спочатку – з початку. 2. Надв́орі – на дворі́.

383 Запишіть послідовно прислівники у дві колонки залежно від написання: 1) з дефісом; 2) разом.

Чим/дуж, аби/куди, зроду/віку, по/одинці, повік/віків, на/вздогін, в/голос, всього/на/всього, що/години, казна/коли, що/хвилини.

КЛЮЧ. У словах першої колонки підкресліть другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву природного явища.

384 I. Прочитайте текст. Визначте, до якої частини мови належать виділені слова, і поясніть, як їх потрібно писати.

З КИЄВА ДО ЄГИПТУ

Річка Ніл тече з півдня на північ, по карті – з/низу в/гору. А Дніпро тече з півночі на південь, по карті – з/гори до/низу. Отже, і Дніпро, і Ніл течуть на/зустріч. Їх розділяють два моря – Чорне й Середземне. Дніпро впадає в Чорне море, а Ніл – у Середземне. Виходить, що можна водним шляхом дістатися з Києва до Єгипту (*З підручника*).

II. Чи згодні ви з твердженням, висловленим в останньому реченні? Поясніть свою відповідь.

III. Складіть за поданим зображенням одне речення з прислівником (прислівниками) й запишіть.

385 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. До яких країн (міст) ви хотіли б помандрувати водним шляхом? Чому?

386 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Підкресліть прислівники як члени речення.

1. І, лишивши теплу чужину, журавлі до/дому прилетіли (*М. Луків*). 2. Затихає по/волі місто, спалахує вогнями ліхтарів (*І. Цюпа*). 3. Кожен по/своєму залишає після себе пам'ять (*В. Скуратівський*). 4. Чорногуз повертав на́/бік голову й злився на дітей (*Ю. Яновський*). 5. Чи щастя мого не/стрічали де/

небудь по луках? (Олександр Олесь). 6. Зелен-клени у діброві по/кленовому шумлять (О. Забужко). 7. Проблеми вічні на/в/круги, їм ні/кінця ні/краю (М. Луків). 8. Спустився вечір низько/низько, крилом черкає дерева (М. Тягун).

II. Поясніть розділові знаки в першому реченні.

III. Складіть і запишіть по одному реченню із сполученням *до дому* й словом *додому*.

42. НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКОВИХ СПОЛУК

*Про сполуку прийменника з іменником,
яку сприймаємо як прислівник*

387 А. Утворіть усно за першим зображенням прислівники, які складаються з двох однакових слів і частки *не* між ними.

з дефісом		окремо	
хоч-	НЕ	-хоч	день
як-		-як	раз
де-		-де	рік
коли-		-коли	один
			з краю
			У
			день
			раз
			рік
			один
			В
			край

Б. Утворіть усно за другим зображенням прислівникові сполуки, які складаються з двох однакових слів і прийменника *у* (в) між ними.

В. Зробіть висновок про відмінності в написанні прислівників із першого зображення та прислівникових сполук із другого зображення.

Прислівникова сполука

Сполуку іменника з прийменником, яка відповідає на питання прислівника, називають прислівниковою сполукою. **НАПРИКЛАД:** *без сумніву, на радість, по закону, з розгону, на світанку.*

У такій сполуці між прийменником та іменником часто можна поставити прикметник або займенник. **НАПРИКЛАД:** *на жаль – на превеликий жаль; без відома – без мого відома.*

Зрідка прислівникова сполука складається з двох іменників (займенників, числівників) й одного або двох прийменників. **НАПРИКЛАД:** *час від часу, сам на сам, один в один.*

Написання

Прислівникові сполуки пишемо **окремо**. Написання таких сполук варто перевіряти за словником.

Найуживаніші прислівникові сполуки

✓ Без відома, без жа́лю, без сума́ннєву, без упину́, до вподо́би, до завтра, до ладу́, до лица́, до речі, до смаку́, до сьогодні, за кордон, за кордоном, з болю, з переляку, з розгону, на бігу́, на вє́сну (*але навесні*), на відмінно, на дозвіллі, на жаль, на зло, на льоту́, на мить, на радість, на сором, на світанку, на смі́х, на совість, на ходу́, на щастя, по правді, по суті, по черзі, уві сні, у стокра́т, через силу.

✓ Від ра́нку до вє́чора, день у де́нь, з дня на де́нь, одін в одін, раз у ра́з, рік у рік, час від ча́су, з краю в край, з бо́ку на бі́к, з кінця в кінець, сам на сам.

Зверніть увагу!

Прислівникові сполуки часто називають прислівниками.

388 I. Прочитайте фразеологізми й поясніть їхнє значення. Назвіть ужити в кожному з них прислівникову сполуку й питання, на яке вона відповідає.

Припасти до смаку́, робити на совість, ловити на ходу, привести́ до ладу́, трапляється раз на віку́, піднімати на смі́х, жити по правді, припасти до вподо́би.

II. Складіть і запишіть речення з однією прислівниковою сполукою (на вибір).

389 I. Доберіть усно прислівникові сполуки, які були б синонімами до поданих прислівників. За потреби скористайтеся довідкою.

ЗРАЗОК. *Інколи – час від часу.*

Безперервно, до смаку, навмисно, правдиво, послідовно, щодня, щоразу.

ДОВІДКА. На зло, по правді, день у день, без упину, раз по раз, до вподоби, по черзі.

II. Складіть і запишіть словосполучення з кожною прислівниковою сполукою.

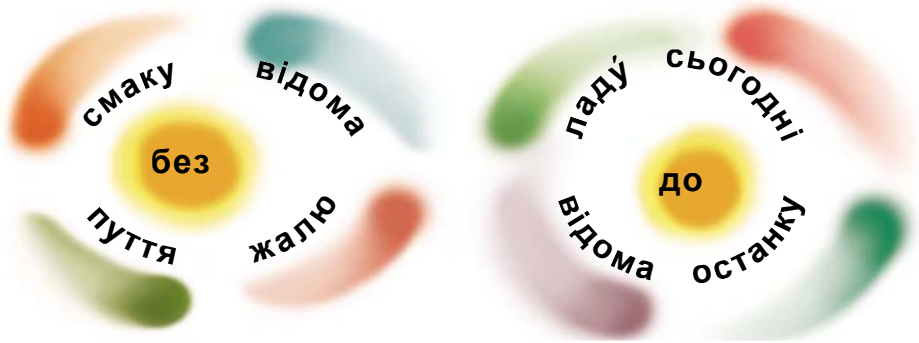
390 I. Спишіть, знімаючи ризики. Перевірте правильність написання за переліком найуживаніших прислівникових сполук.

На/вє́сну, на/весні́, на/ходу, на/віку́, рік/у/рік, на/жаль, без/відома, з/краю/в/край, на/смі́х, на/відмінно, під/силу,

з/переляку, з/боку/на/бік, на/світанку, один/в/один, сам/на сам, на/радість, до/кріхти.

II. Яким частинам мови мають завдячувати прислівники? Поясніть відповідь, наводячи приклади із цієї вправи.

391 I. Запишіть прислівникові сполуки, які зашифровано на поданих малюнках. Якими словами ви могли б доповнити кожен малюнок?

II. Складіть і запишіть одне речення з прислівниковою сполукою з першого або другого малюнка (на вибір).

III. Створіть власне зображення про прислівникові сполуки з прийменником **на** (у формі квітки, гілки з листям тощо).

392 I. Спишіть речення, уписуючи на місцях пропусків подані прислівникові сполуки.

на радість

на щастя

на жаль

без с'умніву

1. Ранок, ... , був лагідним, сонячним.
2. Ранок, ... , буде дощовим і вітряним.
3. Ранок, ... , був похмурим і прохолодним.
4. Ранок, ... , був ясним і теплим.

II. Поясніть, чому в поданих реченнях прислівникові сполуки виділено комами. Складіть речення з прислівником **на жаль** у ролі вставного слова (сполучення слів).

393 I. Запишіть прислівники у дві колонки залежно від написання: 1) з дефісом (дефісами); 2) окремо. Доповніть кожну колонку прислівниками з поданої «хмари» слів.

З дня/на/день, раз/у/раз, де/не/де, пліч/о/пліч, без/упину, до/вподоби, по/доброму, на/відмінно, на/льо-

ту, з давніх/давен, зроду/віку, до/завтра, уві/сні, на/прощання, казна/коли, з діда/прадіда, по/можливості, по/козацьки.

II. Складіть усно речення з одним словом кожної колонки (на вибір).

394 СИТУАЦІЯ. Складіть усно оголошення (4–5 речень), мотивуючи однолітків узяти участь у благодійній акції, концертній програмі, спортивній естафеті чи прибиранні берега річки тощо. Використайте звертання та прислівникові сполуки.

Недостатньо лише хотіти – треба діяти!

Від ваших рішень залежить ваш добробут

Без сумніву, до сьогодні, до ладу, під силу, на жаль, на совість, на радість, день у день, на самоті, по можливості, час від часу.

395 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Перевірте правильність написання прислівникових сполук за словником.

1. А тим/часом добігає кінця **чергова** історія (*С. Жадан*).
2. Осліплені на/мить, ми врізались в п'їтьму (*Л. Костенко*).
3. Дай, Боже, вік по/правді прожити (*Нар. творчість*).
4. На/жаль, не все збувається, але я не тужу (*В. Крищенко*).
5. Я був самотній, сам/на/сам зі своєю самотою (*Ю. Рибчинський*).
6. Сичі в гаю перекликались, та ясен **раз/у/раз** скрипів (*Т. Шевченко*).
7. Чи не краще **провести** розмову сам/на/сам? (*М. Чабанівський*).
8. Цвіте з/ранку/до/вечора волошково-маковий рай у дворі (*З. Якубова*).

II. Поставте наголоси у виділених словах. Правильність виконання перевірте за словником.

396 Створіть «хмару» слів із 8–10 найуживаніших, на вашу думку, прислівникових сполук або відеопам'ятку про написання таких сполук. Презентуйте результати своєї роботи одноліткам.

43. НАПИСАННЯ НЕ ТА НІ З ПРИСЛІВНИКАМИ

*Про те, коли не з прислівниками пишемо разом,
а коли – окремо*

ПРИГАДАЙМО. Коли не з іменником пишемо окремо?

397 А. Доберіть до виділених у лівій колонці прислівників близькі за значенням слова без *не*.

1. Я **ненавмисне** розлив молока.
2. Ми **непогано** відпочили в лісі.

1. Я **не дуже** люблю молоко.
2. Ми **не вперше** їздили в ліс.

Б. Чи можна до виділених у правій колонці прислівників із *не* дібрати близькі за значенням слова без *не*?

В. Зробіть висновок, коли *не* з прислівником пишемо разом.

Не з прислівниками пишемо разом або окремо.

НЕ з прислівником пишемо **РАЗОМ**, якщо:

• слово без <i>не</i> не вживане	<i>нещодавно, невпинно</i>
• <i>не</i> з прислівником означають єдине поняття (прислівник з <i>не</i> можна замінити близьким за значенням словом без <i>не</i>)	<i>недалеко (близько) невисоко (низько)</i>

НЕ з прислівником пишемо **ОКРЕМО**, якщо:

• <i>не</i> є лише запереченням і не становить із прислівником єдиного поняття. Заперечення можуть підсилювати слова <i>нітрохи, ніколи, зовсім, майже</i>	<i>У кімнаті не холодно. Ялінка росла зовсім не далеко. Мені нітрохи не страшно.</i>
• є протиставлення до прислівника	<i>Співали не весело, а сумно. Написано не давно, а вчора.</i>
• прислівник пишемо з дефісом	<i>не по-нашому</i>

Потрібно запам'ятати написання таких слів: *не дуже, не зовсім, не цілком, не можна, не треба.*

ОРФОГРАМА

Не з прислівником

398 I. Прочитайте речення. Обґрунтуйте написання *не* з прислівниками.

1. Актори **невтомно** працювали над новими ролями. 2. **Недалеко** від міста побудували санаторій. 3. Досвідчений кутюр'є знає, як **недорого** й стильно одягтися. 4. Курити й уживати алкоголь – це **не модно**, дорого коштує і створює проблеми в житті. 5. Виступати перед аудиторією зовсім **не страшно**. 6. Магазин звідси **не далеко**, а близько.

II. Доберіть синоніми до перших трьох виділених прислівників. За потреби скористайтеся словником.

399 I. Знайдіть сім прислівників, які без **не** не вживаємо. Складіть і запишіть із цими прислівниками словосполучення.

Невдóвзі, некрасиво, недолу́го, невпíнно, невисоко, незаба́ром, непору́шно, негусто, непохитно, несмі́ливо, немарно, несамові́то.

II. Зачитайте словосполучення вголос, правильно наголошуючи прислівники.

не до лица
не до смаку
не до вподóби
недолу́го
невгамовно
несказáнно

400 Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання *не* з прислівниками.

1. Криниця в зимових полях **не/схибно** дивиться на шлях (*І. Драч*). 2. **Не/вперше** ж звикли горе тамувати, яке постійно нас випереджає (*А. Молнар*). 3. Літак **не/помітно** знижувався (*В. Козаченко*). 4. Спів **не/сподівано** урвався (*З. Тулуб*). 5. Я знаю, нам **не/до/лица** з мечем в руках і з блискавками гніву (*О. Теліга*).

Зверніть увагу!

У багатьох випадках написання *не* з прислівниками залежить від змісту речення. Якщо часткою *не* щось заперечуємо, то її пишемо окремо.

Басейн збудовано **не** далеко.

заперечуємо

(*Ні, не далеко, а близько*)

Недалеко збудовано басейн.

одне поняття – *близько*

401 I. Спишіть прислів'я, уписуючи на місці крапок один із поданих прислівників. Поясніть, чому в цих реченнях *не* з прислівниками пишемо окремо.

ХОЛОДНО

ДОСТАТНЬО

СИТНО

СТРАШНО

СМАЧНО

1. Не ... дитині в батьковій свитині.
2. Без солі не ..., без хліба не
3. Одному не ..., але двом веселіше.
4. Однієї руки для оплесків не

II. Складіть і запишіть речення із прислівниками *нехолодно*, *небагато*.

402 Перебудуйте усно речення так, щоб у них було протиставлення до прислівників. Як це вплинуло на написання?

ЗРАЗОК. У салат потрібно додати *небагато* солі. – У салат потрібно додати *не багато*, а дрібочку солі.

1. Недорого купили замеський будинок.
2. Невисоко летіли гуси, повертаючись із вирію.
3. Неголосно жебонить струмок.
4. Довелося немало попотіти, щоб написати твір.

403 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання *не* з прислівниками.

1. Сухе гілля граки збирали *не/далеко* від осокура (Г. Демченко).
2. Ніч *не/рухомо* тишею блищить (Є. Маланюк).
3. *Не/тепер* по гриби ходити, а восени, коли будуть родити (Нар. творчість).
4. *Не/подалік* радісно й велично літали журавлі... (К. Мотрич).
5. Його слова звучали *не/вирізно*, а заплутано (Є. Гуцало).
6. В'юн лежить *не/порушно* на дні замуленої річки... (М. Бровко).
7. На вулицях, нагрітих за день, було *не/холодно* (Ю. Яновський).

II. Перебудуйте усно перше речення так, щоб *не* з прислівником писали окремо.

III. Поясніть уживання розділових знаків в останньому реченні.

Ні з прислівниками

Ні з прислівниками пишемо зазвичай **разом**. **НАПРИКЛАД:** *ніколи, нізвідки, нітрохи, нікуди*.

Частку *ні*, переважно повторювану, у складі деяких фразеологізмів пишемо **окремо**. **НАПРИКЛАД:** *ні сюди ні туди, ні так ні сяк*.

404 I. Прочитайте речення. Поясніть написання *ні* з прислівниками.

1. І вже каштанам **ніколи** дрімати... (В. Симоненко). 2. Шукайте посмішку Джоконди, вона **ніко́ли** не мине (Л. Костенко). 3. Не приймав я підлості нітрохи (А. Малишко). 4. Роби добре, або ніяк (Нар. творчість). 5. Ні взад ні вперед (Нар. творчість). 6. Ні холодно ні жарко (Нар. творчість).

II. Зіставте наголошування двох виділених прислівників. Поясніть відмінність у лексичному значенні цих слів. За потреби скористайтеся словником.

405 Напишіть відповіді-заперечення на подані запитання, використовуючи прислівники з *ні*.

ЗРАЗОК. *Звідки ти чекаєш відповідь? – Я нізвідки не чекаю відповіді.*

1. Куди ви підете після уроків? 2. Де ти відпочиватимеш на вихідних? 3. Чи були ви колись у Карпатах? 4. Як ти святкуватимеш? 5. Звідки ти набиратимеш воду?

406 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. I. Розподіліть між собою групи прислівників. Складіть і запишіть речення зі словами своєї групи. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Нікуди, не до смаку, не зовсім.
2. Нітрохи, не вперше, не дуже.

II. Оберіть по два прислів'я та запишіть їх, уставляючи на місцях пропусків прислівники з довідки. Поясніть правопис прислівників.

1. Кожен вітер ... дме. 2. Хто нічого не робить, той ... не має часу. 3. ... і дорога коротша. 4. Йому ... жарко, а ... холодно.

ДОВІДКА. У/двох, по/своєму, в/зимку, в/літку, ні/коли.

407 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Поясніть написання *не* та *ні* з прислівниками.

1. Не/легко на землі святі діла вершити, та сил для справ **благих** ні/коли не жалій (М. Луків). 2. Виглядай мене в віконечко, не/забаром я прийду (Олександр Олесь). 3. Козаки йшли не/боязко, не/понуро, а з якоюсь тихою гордістю (М. Гоголь). 4. Хоч на/дворі лютує завірюха, у будинку не/холодно (В. Кучер). 5. Яблуко від яблуні не/далеко падає (Нар. творчість). 6. У/ночі не/помітно підкрався приморозок до сонного дерева (І. Цюпа). 7. Дуби ростуть по/волі, не/квапливо (М. Рильський).

II. Підкресліть прислівники як члени речення.

III. Що означає виділене слово? Однозначним чи багатозначним воно є? За потреби скористайтеся словником.

44. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ПРИСЛІВНИК»

408 I. Прочитайте текст. Як ви розумієте висловлене в останньому реченні?

ЧИМ УНІКАЛЬНА УКРАЇНА

Фото з відкритих джерел

Гопак – український народний танець, що й донині не втратив своєї популярності, хоч і походить ще з козацьких часів.

У ньому хлопці демонструють спритність, мужність, шляхетність, а дівчата – витонченість і красу.

Цей танець до вподоби глядачам. Перехоплює дух, коли дивишся, як танцюрист енер-

гійно робить шпагат на льоту або ж навприсядки, спираючись ззаду на руки, викидає ноги вперед і переміщується по сцені. Щоб зробити подібні акробатичні трюки, потрібно заздалегідь добряче потренуватись у спортзалі.

Гопак поєднав у собі фізичну підготовку й лицарське мистецтво, яке гідно конкурує з багатьма східними єдиноборствами. Він, без сумаїну, відображає всю широту української душі.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть окремо прислівники й прислівникові сполуки. Визначте розряд за значенням прислівників.

2. Утворіть від виділеного прислівника форми вищого й найвищого ступенів порівняння та запишіть.

3. Оберіть три прислівники й виконайте письмово розбір їх як частини мови. Скористайтесь поданим нижче зразком.

4. Підтвердьте, покликаючись на текст, твердження про те, що гопак – це багато більше, ніж просто розвага.

5. З'ясуйте, скориставшись довідковими джерелами, походження назви танцю гопак. Чому його називають бойовим?

409 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чим, на вашу думку, унікальна Україна?

Розбір прислівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Розряд за значенням.
3. Ступінь порівняння (якщо є).
4. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

З моря все частіше налітали теплі вітри (*І. Цюпа*).

Частіше – прислівник, міри і ступеня, проста форма вищого ступеня порівняння, у реченні є обставиною.

Зразок письмового розбору

Частіше – присл., міри і ступеня вияву ознаки, проста ф., вищий ступ. пор., обст.

410 I. Спишіть словосполучення, знімаючи ризики.

Запитувати коли/не/коли, іти пліч/о/пліч, дивився спід/лоба, бігти **на/випередки**, допомагати хоч/не/хоч, чекати з дня/на/день, відходити чим/далі, їсти на/ходу, повторювати раз/у/раз, розмовляти **по/українському**, іти на/впростець, на/завжди запам'ятався, зрадіти по/справжньому, розмовляє по/нашому, вивчив на/пам'ять, подарував на/пам'ять, читати в/голос.

II. Розберіть за будовою виділені прислівники.

411 I. Розгляньте світлини. Доберіть до кожної з них 3–4 прислівники, за допомогою яких можна розповісти про зображене.

Так по/волі
тягнеться час...

Час повертатися
до/дому.

З'їжджаємо всі
по/черзі!

II. Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання.

III. Поміркуйте, що може об'єднати зображене на трьох світлинах. Складіть коротку історію про зображені події, використавши прислівники. За потреби введіть до розповіді діалог.

412 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання.

1. А коли на небі сходить місяць, стара шовковиця стає на/вшпиньки, наче дівчина (*Б. Гуменюк*). 2. На/останок скажу лиш одне: боятися не/гріх, гріх – зрадити своїх! (*Т. Тополя*). 3. Біля озера у літню ніч ми були з тобою віч/на/віч (*А. Фіглюк*). 4. Знов мені наснилися зажурені лелеки і мене поклика-

ли до/дому уві/сні (Ю. Рибчинський). 5. Знов я у/гори іду, а на/зустріч потоки, мов роки (Ю. Рибчинський). 6. Ніченькою темною прийду я знову, любая, і залишусь на/завжди – залишусь (О. Пономарьов).

II. Знайдіть прислівники й підкресліть їх як члени речення.

413 Гра «Упіймай прислівник». Знайдіть в інтернеті й уважно послухайте пісні з поданого нижче переліку. Випишіть прислівники, які ви почуєте під час звучання музичного твору. За кожен правильно вписаний прислівник – 1 бал.

1. «Реве та стогне Дніпр широкий» (слова Т. Шевченка, музика Д. Крижанівського).

2. «Знов я у гори іду» (слова Ю. Рибчинського, музика М. Мозгового).

3. «Цей сон» («Біля озера у літню ніч...») (слова А. Фіглюка, музика С. Гіги).

414 I. Виконайте тестові завдання.

1. Прислівник є в кожному реченні, ОКРІМ

А Час – мов вода: усе йде вперед.

Б Що влітку вродиться, то взимку згодиться.

В У ніч найтемнішу про сонце пам'ятай.

Г Уночі всі коти чорні, а корови сірі.

2. Установіть відповідність (один приклад є зайвим).

Розряд

Приклад

1 способу дії

А згарячу

2 місця дії

Б голосно

3 часу дії

В завжди

4 причини дії

Г додолу

Д навприсідки

3. Помилку в утворенні ступеня порівняння прислівника допущено в рядку

А дорого – дорожче

В швидко – більш швидко

Б далеко – саме дальше

Г високо – більш вище

4. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Велосипед можна взяти напрокат.

Б Назустріч котилися широкі степи.

В Хлопчик почав говорити все спочатку.

Г Мандрівники повернулися на базу о півночі.

5. Букву **и** треба писати на місці всіх пропусків у рядку

- А** поноч.., навскос.., усюд..
- Б** мовчк.., по-київськ.., опівноч..
- В** анітрох.., удвіч.., навкруг..
- Г** безвіст.., по-вовч.., заввишк..

6. РАЗОМ треба писати **не** з наступним словом у реченні

- А** У міському парку зовсім не/затишно.
- Б** Не/далеко від хати росла ялинка.
- В** Цю пісню вона чула не/вперше.
- Г** Не/дуже хотілося розповідати про літо.

7. З дефісом треба писати всі прислівники в рядку

- А** до/сьогодні, навік/віки, любо/дорого
- Б** по/літньому, як/не/як, з дня/на/день
- В** раз/у/раз, з давніх/давен, де/не/де
- Г** по/сусідськи, хтозна/коли, пліч/о/пліч

8. Перший склад наголошений в усіх словах, ОКРІМ

- А** пошепки **Б** потайки **В** запівніч **Г** разом

II. Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/6wOk4Qbp> або скориставшись QR-кодом, виконайте додаткові тестові завдання з теми «Прислівник».

Проект

Об'єднайтеся в групи по 3–5 учнів / учениць. Кожна група має розробити **мовознавчу гру** на тему «Правопис прислівників». Підготуйтеся до захисту проекту (5–10 хвилин) за поданим планом.

План захисту проекту

1. Назва гри, її мета, на кого орієнтована.
 2. Загальні правила гри (тривалість, види конкурсних завдань, система підрахунку результатів тощо).
 3. Демонстрація фрагментів гри.
 4. Відповіді на запитання інших груп.
- Оберіть один із сценаріїв і проведіть за ним гру.

Культура мовлення

Розрізняймо

Одночасно – що здійснюється, відбувається водночас із чим-небудь іншим. *Одночасно пройти неможливо.*

Одноразово – що здійснюється, відбувається один раз. *Допомогу нададуть одноразово.*

* * *

Тепер – у наш час; останнім часом; нині, сьогодні. *Тепер я живу в Києві.*

Зараз – у цей самий момент; негайно; у момент розмови. *Зараз я вчу уроки. Я мушу зараз іти.*

* * *

Уперто – робити по-своєму, наполягати на своєму; непоступливо. *Тарас уперто вимагав свого.*

Наполégливо – завзято, стійко, непохитно. *Робітники наполегливо працювали, щоб вчасно виконати замовлення.*

Корисно знати

Правильно	НЕправильно
щиро запрошуюю	милості прошу
мені байдуже	мені все рівно
невдовзі	у скорому часі
тут затишно	тут уютно
написав правильно	написав вірно
прибути вчасно	прибути ввремя
щоразу	усякий раз
нарешті, зрештою	в кінці кінців
насамперед, передусім	першим ділом
прийшов увечері	прийшов вечером

Наголошуємо правильно

абіколи	допізна	зда́леку	оді́н в оді́н
абі́як	зави́дна	зо́всім	поза́торік
босо́ніж	за́ново	зо́зла	по-но́вому
віч-на́-віч	зате́пла	на́трбе	попе́реду
всього́-на́-всього	зда́вна	на́чисто	посере́дині

Цікаво знати

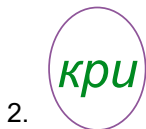
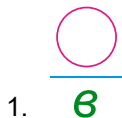
ЗВІДКИ РОДОМ ПРИСЛІВНИКИ

Прислівники формувалися протягом багатьох віків і продовжують формуватися нині. Найбільше їх утворено від прикметників та іменників (*високо, здалека, зранку, вёрхи*). Значно менше – від числівників, займенників, дієслів (*утрьох, по-друге; передусім, нізащо; досхочу, жартома*). Але найзагадковішими є прислівники, утворені від слів, яких немає в сучасній мові (*вщент, набакір*). Слова *куди, тут, завжди* й подібні з'явилися так давно, що в них важко встановити первісну форму.

На дозвіллі

РЕБУСИ

Які прислівники «заховалися» в ребусах?

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Виконайте завдання, використовуючи прислівники.

1. Назвіть 5 днів тижня, не згадавши при цьому ні числа, ні назв днів.
2. Коли відбуваються події, яких не було вчора й не буде завтра?
3. Як буде в лісі, коли зайде сонце?
4. Як буде в лісі, коли піде дощ?

Відгадай слова

Прочитайте 5 прислівників, з'єднуючи частини карток.

право	будь-	мимо	від	повсяк
нині	волі	руч	час	коли

Скоромовка

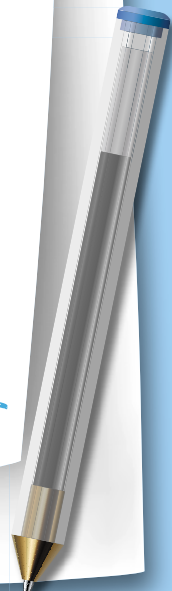
Ніч не спали сиченята, полягали ранком спати.

– На добраніч! – каже сич, бо в сичів же день – це ніч. (Г. Бойко)

Усміхнімося

– Чи розмовляєте ви англійською мовою?

– Лише зі словником. З людьми поки що соромлюся.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

СЛУЖБОВІ СЛОВА

І хто це придумав, який розумака,
і звідки ці дивні дива:
службова особа, службова собака
і раптом... службові слова!

Прийменники різні, **сполучники**, **частки**,
не й ні тут, і над є, і під...
Не знатимеш твердо – вони наче пастки;
засвоїш – все піде, як слід.

Своя в цих словечках краса і оздоба,
а тонкощі – вже й поготів.
Тож навіть якщо ви службова особа,
службових не плутайте слів!

Д. Білоус

Службові частини мови

Прийменник

*на, в, до, над,
із-за, через,
поміж*

Сполучник

*та, і, але, якби,
якщо,
тому що*

Частка

*ледве, майже,
невже, тільки,
не*

Службові частини мови:

- ✓ **не мають лексичного значення**, тобто не називають предметів, ознак, дій, кількості;
- ✓ **не змінюються за родами, числами, відмінками, особами тощо**, тобто не мають морфологічних ознак;
- ✓ **не бувають членами речення**, тобто самостійно не виконують ніякої синтаксичної ролі.

45. ПРИЙМЕННИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

*Про роль прийменників у мові, їхню будову,
а також про розрізнення співзвучних слів*

ПРИГАДАЙМО. Які є самостійні частини мови?

415 А. Прочитайте вірш Д. Білоуса (с. 180). Які три частини мови згадано у творі?

Б. Розгляньте таблицю «Частини мови» на форзаці та назвіть частину мови, яка не належить ні до самостійних, ні до службових.

В. Скориставшись таблицею «Частини мови», зробіть висновок, чим службові частини мови відрізняються від самостійних.

Особливості прийменника

Прийменник – це службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні й реченні. **НАПРИКЛАД:** *від, в, про, за, під.*

Прийменник зв'язує іменник (займенник, числівник) із дієсловом у словосполученні й реченні. **ПОРІВНЯЙМО:**

- 1) *мріяти ... відпочинок* – *мріяти **про** відпочинок*;
- 2) *стояти ... каси* – *стояти **біля** каси*;
- 3) *квіти ... саду* – *квіти **із** саду*.

Прийменник не буває членом речення, але може входити до складу другорядного члена речення разом з іменником, займенником або числівником, якого стосується. **НАПРИКЛАД:**
1. ***Без роботи** день роком стає.* 2. *Язик **до** Києва доведе* (Нар. творчість).

Види прийменників за будовою

Прості

(пишемо одним словом і не можемо розділити на окремі прийменники)

у (в), біля, над, за, на, між, крім

Складні

(пишемо одним словом, але можемо розділити на окремі прийменники)

пóпри, за́для, помі́ж, по́над, з-під, окрі́м

Складені

(пишемо двома й більше словами)

під час, залежно від, у зв'язку з, відповідно до, поряд з

416 I. Прочитайте словосполучення. Запишіть виділені прийменники у три колонки: 1) прості; 2) складні; 3) складені.

Росли **попід** кущами, посіяли **між** гарбузами, зустрілися **під час** відпочинку, дивитися **поперед** себе, змінюється **залежно від** погоди, прийти **пóпри** заборону, стояти **під** сонцем, діяти **відповідно до** наказу, боротися **зідля** перемоги, пакет **з-під** молока, міст **через** річку, сидіти **поруч зі** мною, загрибати **навкóло** хати.

II. Прочитайте вголос прийменники другої колонки, правильно їх наголошуючи.

III. Складіть і запишіть спонукальне речення, використавши один виписаний складний прийменник (на вибір).

417 I. Розгляньте зображення. Складіть усно п'ять словосполучень «дієслово + прийменник + іменник *будинок*». Форму іменника *будинок* можна змінювати.

ЗРАЗОК. Відпочивали біля будинку.

II. Знайдіть на зображенні складні прийменники. Обґрунтуйте свою відповідь.

 III. Знайдіть на зображенні прийменники, які можуть бути синонімічними або антонімічними.

418 I. Спишіть прислів'я, уписуючи на місцях пропусків відповідні прийменники з довідки. Яка роль прийменників у цих реченнях?

1. Розумна людина схожа ... джерело. 2. Шила ... мішку не сховаєш. 3. Нема диму ... вогню. 4. З миру ... нитці – голому сорочка. 5. Робота сама ... себе скаже. 6. ... роботи плачучи, а ... танців, скачучи. 7. Тікав ... диму, а впав ... вогонь (*Нар. творчість*).

ДОВІДКА. До, за, від, по, без, в, у, на.

II. Пригадайте два прислів'я, у яких є прийменники.

419 Прочитайте уривки з віршів. Знайдіть прийменники. Зачитайте словосполучення з прийменниками.

1. Вітер в небі за хмарами гониться
І про тебе складає пісні,
Почалася у сонця безсонниця –
І подовшали раптом дні.

В. Симоненко

2. Хмарезні хмари йдуть через Дніпро
і на воді, як гусоньки, сідають.
Я так не хочу, щоб це стало сном.
Я навіть їх додому завертаю.

Г. Кирпа

420 I. Розгляньте комікс. Про що розповів художник?

II. Складіть усно розповідь за коміксом (3–5 речень), використавши якнайбільше прийменників.

Прийменники й співзвучні слова інших частин мови

В українській мові є слова, які перейшли з прислівників чи іменників у прийменники. **НАПРИКЛАД:** довкола, кругом, навкругі, навпроти, неподалік, обабіч, край, коло та ін.

Прийменники й співзвучні (омонімічні) слова інших частин мови розпізнаємо в контексті. **ПОРІВНЯЙМО:**

НАВКО́ЛО	↙	прийменник	Посадили сад навколо будинку.
	↘	прислівник	Діти стояли навколо .
ПОПÉРЕДУ	↙	прийменник	Ішли попереду батька.
	↘	прислівник	Ішли попереду .
КРАЙ	↙	прийменник	Росли край дороги.
	↘	іменник	Люблю рідний край .

Зверніть увагу!

Прийменник уживаємо разом з іменником, займенником або числівником.

421 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в колонці ліворуч виділені слова є прийменниками, а в колонці праворуч – прислівниками.

прийменник	прислівник
Поблизу́ села було джерело.	Поблизу́ було джерело.
Зустрілися напередодні свята.	Зустрілися напередодні .

422 I. Прочитайте речення. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова. Обґрунтуйте свою думку.

1. Забіліли сніги **навколо** Києва, загуляли хуртовини (*О. Довженко*). 2. Знову ледве мріють лебеді у полі, а **навколо** білий холод і зима (*Є. Гуцало*). 3. Я завжди буду поруч, щоби ти посміхалась (*О. Порядинський*). 4. Захотілося Якову, щоб **поруч** нього була мати (*А. Шиян*). 5. Коли до тебе прилечу, засяє в сонці все **навкруг** (*Д. Павличко*). 6. Хо сидить серед галяви, а **навкруги** його панує мертва, прикра тиша (*М. Коцюбинський*). 7. Не сиди весь день **коло** печі, гріючи плечі (*Нар. творчість*).

II. Знайдіть і випишіть словосполучення «дієслово + прийменник + іменник».

III. Складіть і запишіть одне речення з прийменником *неподалік* і одне – з прислівником *неподалік*.

423 I. Спишіть речення. Знайдіть прийменники й підкресліть їх однією лінією. Яким за будовою є кожен прийменник?

1. Прилітають до нашого поля із далеких країв журавлі (*М. Сингаївський*). 2. Щовечора лягає спати ніч під мокрими кущами горобини (*Г. Курпа*). 3. А десь через дощі, вітри і зливи лелека міряє доріженьку знайому (*Г. Курпа*). 4. До нас прийшов лелека з косою на плечі, води напився з глека та й сів на спориші (*М. Вінграновський*). 5. Пісню ту візьму собі на спомин, пісня буде **поміж** нас (*В. Івасюк*). 6. Посеред ночі дощ пішов, зашелестів, як збіжжя, в полі (*Д. Павличко*). 7. **Край** води лелека по намуді бродить (*М. Самійленко*). 8. Я намалюю на папері рідну Україну без горя, без печалі, без смерті, без біди (*Д. Волканов*).

II. Доберіть до виділених слів синоніми.

III. Надпишіть скорочено над словами перших двох речень частини мови.

46. НАПИСАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Про те, коли прийменники пишемо *ра́зом*, коли – *окремо*, а коли – *з дефісом*

424 А. Визначте, як утворено подані прийменники.

з-за, з-під, з-поміж, з-попід

поперёд, поміж, задля

Б. Порівняйте написання поданих груп прийменників.

В. Зробіть висновок, коли прийменники пишемо з дефісом.

Особливості написання

• **З ДЕФІСОМ** пишемо складні прийменники, утворені сполученням прийменника **з (із)** з іншим прийменником

з-за (із-за), з-під (із-під), з-посеред, з-над

• Інші складні прийменники пишемо **РА́ЗОМ**

впродóбвж, навздогін, навколо, окрім, поперёд, навкрýг

• **ОКРЕМО** пишемо складені прийменники: *у ра́зі, під кінець, під час, поряд з, згідно з, відповідно до, залежно від* і подібні.

Зерніть увагу!

Прийменники з різними частинами мови пишемо окремо.

НАПРИКЛАД: *зі мною, наді мною, піді мною, переді мною.*

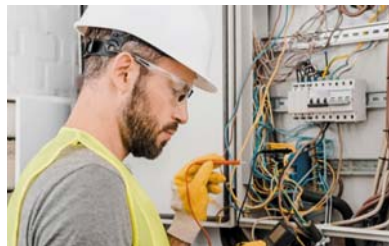
ОРФОГРАМА

Написання прийменників *ра́зом*, *окремо* та *з дефісом*

425 І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Які поради безпечної поведінки сформульовано в тексті? Яку пораду ви можете сформулювати самостійно за поданим зображенням?

БЕЗПЕЧНА ЕЛЕКТРИКА

Електричний струм – помічник у побуті, але він може стати небезпечним **унаслідок** порушення правил безпеки. Струм, проходячи **через** тіло людини, спричиняє опіки внутрішніх

органів. У зв'язку із цим може зупинитися серце, дихання. Тому ніколи не торкайтесь оголених чи погано ізольованих дротів.

Щоб уникнути пожежі, не залишайте праски й обігрівача ввімкненими **протягом** тривалого часу. Не ставте електроприлади **поряд** із легкозаймистими предметами. У разі пожежі телефонуйте 101 (За матеріалами інтернету).

II. Обґрунтуйте написання виділених прийменників. Які з них є складеними?

426 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви користуєтесь електроприладами, щоб уникнути небезпеки? Наведіть конкретні приклади.

427 I. Запишіть послідовно сполучення слів у дві колонки залежно від написання прийменників: 1) разом; 2) з дефісом.

По/між квітів, з/під носа, на/вкб́ло озера, по/серед міста, з/понад океану, по/перед автобуса, з/посеред сусідів, у/продовж року, з/поміж очеретів, на/передодні іспитів, із/за кущів, о/після виступу.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному іменнику першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте продовження прислів'я «Зимою деньок, як ...».

II. Складіть і запишіть речення з одним сполученням слів (на вибір).

428 I. Спишіть словосполучення, знімаючи ризики. Підкресліть прийменники.

Їхали по/над Бугом, показалися з/за воріт, вийшли під/кінець вистави, видно з/під хустки, домовилися на/передодні поїздки, пролітали наді/мною, аплодували під/час концерту, зупинилися на/впроти будинку, повернувся на/прикінці року, пишть у/разі потреби, жили по/близу лісу, виднілося з/поміж листочків, помчали на/вздогін катеру.

у (в) ра́зі
під час
навпроти
з-посеред
з-поміж

II. Наведіть із вправи приклади складних прийменників.

III. Складіть усно речення із звертанням, використавши одне з поданих словосполучень (на вибір).

РОЗРІЗНЯЙМО:

Прийменник + іменник (пишемо окремо)	Прийменник (пишемо разом)	Прислівник (пишемо разом)
Уміщено в середині розділу. (Не на початку чи в кінці)	Всередині атомів діють свої закони. (Не зовні, а у внутрішній частині)	Верба товста, та всередині пуста. (Не зовні, а у внутрішній частині)

429 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою групи слів. Складіть і запишіть зі словами своєї групи речення так, щоб ці слова були прийменниками. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Група А. Наперекір, навкóло.

Група Б. Напередодні, попереду.

430 Складіть по одному реченню з кожним словом (сполученням). Поясніть, як ви розрізняєте омонімічні слова різних частин мови.

1. Назустріч (*прийменник*). 2. Назустріч (*прислівник*). 3. Назустріч (*прийменник з іменником*).

431 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви – бібліотекар / бібліотекарка. Вам потрібно розповісти молодшим учням / ученицям про місце, де «живуть» книги. Складіть висловлення (3–4 речення), використавши якнайбільше поданих сполучень слів із прийменниками.

- ✓ вздовж стіни
- ✓ з-поміж книг
- ✓ неподалік словників
- ✓ посередині кімнати
- ✓ упродовж десятиліть
- ✓ напередодні вихідних
- ✓ під час канікул
- ✓ назустріч пригодам

432 Спишіть сполучення з прийменниками, знімаючи ризик. Правильність написання перевірте за словником.

По/біля саду, по/під вікнами, з/поміж квітів, під/час роботи, залежно/від обставин, за/для спокою, на/зустріч вітру, по/між деревами, з/під коліс, по/серед горóду, на/впроти гір, із/за дерева, на/перекір негоді, з/попід воріт, відповідно/до указу, по/за містом, з/над кручі.

433 I. Поміркуйте, чи може шкільне подвір'я стати місцем для проведення ранкових зустрічей, уроків просто неба, спортивних заходів, шкільних свят, флешмобів, квестів, цікавих перерв. Пам'ятайте, що простір має бути комфортним і безпечним.

II. Розкажіть коротко, як би ви хотіли по-сучасному облаштувати подвір'я вашого закладу освіти. Запишіть кілька складних чи складених прийменників, які вам знадобляться під час розповіді.

434 I. Спишіть речення, знімаючи ризик. Підкресліть прийменники однією лінією.

1. Вже місяць виглядає з/поміж хмар, до/долу **тихо** сутінки спадають (*Л. Гук*). 2. По/над хмарами зорі парами розсипаються,

розсипаються (О. Положинський). 3. З/за обрію, дзвінка і промениста, по/райдузі весна в село ішла (Л. Завіщана). 4. Пише мати, що на/в/коло хати наш садок вишневий забілів (В. Симоненко). 5. Лише з/над хмар часом прилине прощання з літом журавлине (П. Тичина). 6. Залюблений у книг нових і давніх стоси, він слухав голоси з низин і з/по/над хмар (М. Рильський). 7. Вийшов місяць із/за бору, в/гору йде та в/гору (М. Сингаївський).

II. Утворіть від виділеного прислівника та запишіть форми ступенів порівняння.

47. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Про типові помилки у вживанні прийменників та про милозвучність української мови

ПРИГАДАЙМО. Чому українську мову називають милозвучною?

435 А. Розгляньте малюнки. Про що розповів художник?

Ходити **по** гриби.

Ходити **за** грибами.

Б. Зіставте два речення. Поміркуйте, чи вплинули виділені прийменники на зміст речень.

В. Зробіть висновок щодо особливостей розрізнення прийменників **по** та **за**.

Приклади вживання прийменників

ЗА	за власним бажанням, за дорученням, за наказом, за вказівкою, за будь-якої погоди, складати за схемою
З	контрольна з фізики, підручник з алгебри, з вини пішохода
НА	на замовлення, на вимогу, на прохання

В (У)	у вихідні, в усіх напрямках, у справах, в Україні
ПО	орієнтуватися по зірках, іти по хліб, бити по воротах, читати по складах, відповідати по черзі, звертатися по допомогу, по обіді

Правильно	НЕправильно
враження від вистави йти по гриби пливти за течією пропустити через хворобу о десятій годині завдання з географії автобус на замовлення	враження про виставу йти за грибами пливти по течії пропустити із-за хвороби в десять годин завдання по географії автобус по замовленню

436 I. Прочитайте словосполучення. Поясніть суть допущених помилок.

По вині водія, пішов по справах, піти за журналом, зошит по географії, автобус по замовленню, відповідати за чергою, орієнтуватися за зірками, складати по малюнку, працює по вихідних, по технічним причинам, самостійна по історії.

II. Оберіть два відредагованих словосполучення (на вибір). Складіть і запишіть із кожним із них речення.

437 Спишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібний прийменник і вживаючи залежні слова у відповідній формі. Скористайтеся інформацією на сторінці «Культура мовлення» (с. 193).

Розпочнеться (о, в) десять годин; пропустити (через, із-за) хвороба; ліки (проти, від) застуда; (відповідно до, відповідно з) план роботи; працювати (по, за) контракт; діяти (згідно з, згідно до) наказ; поділитися враженнями (про, від) вистава; три метри (в, на) секунда; виконаю (при, за) одна умова; знатися (на, в) футбол; (при, за) будь-яких обставин.

438 I. **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.** Прочитайте діалог у соцмережі між Назаром і Дмитром. Хтось із вас має знайти помилки, яких припустився Назар, а хтось – яких припустився Дмитро.

Привіт, Назаре! Ти виконав завдання по географії? 😊

Вітаю, Дмитре! Ще ні. Ми з татом їздили на риболовлю з ночівлею.

Ви ризикнули, хоча по прогнозу мав бути дощ.

Тато сказав, що поїдемо при будь-якій погоді.

А які в тебе враження про поїздку?

Чудові! Адже я навчився по інструкції розставляти намет. Потім сам ходив за дровами.

Круто! А мене дідусь увечері вчив орієнтуватися за зірками. А ви роздивлялися зорі?

Небо було похмуре. Милувалися краєвидами на світанку. 😊

Краєвиди на Україні неймовірні. До зустрічі!

До завтра! 😊

II. Зачитайте діалог уголос, уникаючи помилок.

Прийменник з та його варіанти

Для досягнення милозвучності замість прийменника **з** можемо використовувати його варіанти **із**, **зі** (**зо**).

ІЗ уживаємо:
1) перед [з], [с], [ц], [ч], [ш], [ж];
2) між приголосними

*виготовлено **із** золота
приїхав **із** Харкова*

ЗІ вживаємо
перед сполученням кількох приголосних, якщо першим приголосним є [з], [с], [ц], [ш], а також деякі інші

*забрали **зі** стенда
ідемо **зі** школи
приїхав **зі** Львова*

ЗО вживаємо
із числівниками *два*, *три*

***зо** дві години
зо три сотні*

Перед деякими сполученнями приголосних варіанти **із** та **зі** можуть бути взаємозамінними. **ПОРІВНЯЙМО:** *разом **із** сходом сонця; разом **зі** сходом сонця.*

439 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в реченнях лівої колонки вживаємо прийменник *з*, а правої – *зі* або *із*?

Візьміть книжку **з** полиці.
Одягніть сукню **з** льону.

Візьміть книжку **зі** столá.
Одягніть сукню **із** шовку.

440 I. Спишіть словосполучення, уставляючи на місцях пропусків прийменник *з*, *зі*, *із* або *зо*. Чи вдалося вам досягти милозвучності?

Вийшли ... школи, брат ... сестрою, вітаю ... святом, зійшов ... дороги, квіти ... лісу, разів ... два, вийшли ... оранжереї, вийшов ... зоопарку, прибрав ... столу, дивитися ... берега, приїхав ... села, серветка ... бавовни, сукня ... шовку, пироги ... капостою, пироги ... сиром.

II. Складіть і запишіть речення з дієприкметниковим зворотом, використавши одне з поданих словосполучень (на вибір).

Прийменник *у* (*в*)

Уживаємо прийменник <i>У</i> :	Уживаємо прийменник <i>В</i> :
між приголосними: <i>зустріч у кав'ярні</i>	між голосними: <i>риба в озері</i>
на початку речення перед двома чи трьома приголосними: <i>У примірку літа.</i>	на початку речення перед голосним: <i>В Одесі тепло.</i>
перед <i>в, ф, зв, св, дв, тв, хв, гв, льв</i> і под.: <i>сидимо у вагоні; живе у Львові</i>	після голосного перед приголосним (крім <i>в, ф, зв, св, дв, тв, хв, гв, льв</i> і под.): <i>пішли в зоопарк</i>
після паузи (на письмі позначаємо розділовим знаком) перед приголосним: <i>світ, у якому живемо</i>	після приголосного (у тому числі <i>в</i>) перед голосним: <i>човен в очереті</i>

На початку речення перед одним приголосним переважно вживаємо *у*: *У саду багато квітів*. Проте можна вживати також *в*, якщо це не суперечить іншим нормам: *В саду багато квітів*.

Зверніть увагу!

У художньому тексті трапляються відхилення від правил уживання *у*, *в*, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора / авторки.

441 I. **СИТУАЦІЯ.** Уявіть, що ви з друзями ділитесь досвідом підготовки до туристичного походу. Перебудуйте усно подані **жартівливі** поради на спонукальні речення, розкриваючи дужки.

1. (У, в) похід потрібно брати найнеобхідніше. Не варто брати телевизор (з, із) ігровою приставкою.

2. Взуття для походу потрібно добирати таке, щоб (у, в) ньому було зручно спати.

3. Не можна розпалювати багаття (у, в) наметах, адже буде спекотно спати.

4. Не зайве (у, в)зяти (з, із) собою гарний настрій, упакувати його (в, у) торбинку (й, і) відкрити тоді, коли друзі занепадуть духом (*За матеріалами з інтернету*).

II. Складіть усно два речення за поданою світлиною, використавши прийменники.

442 I. Спишіть словосполучення, уставляючи на місцях пропусків прийменник у або в. Обґрунтуйте свій вибір.

Прибрали ... кімнаті, відпочили ... аквапарку, поклали ... шафу, подалися ... мандри, вибігли ... сад, працюють ... школі, прибуде ... травні, зустрілись ... Львові, зустрілися ... Черкасах, повені ... Європі, служити ... війську, постукали ... двері, ходили ... ліс, зупинка ... Вінниці, оплески ... залі.

II. Складіть усно речення з одним із поданих словосполучень (на вибір).

443 Оберіть усно правильний варіант продовження речення. За потреби скористайтеся інформацією на сторінці «Культура мовлення» (с. 193).

1. Трасу перекрито ... завдяки снігопаду.
через снігопад.

2. Команда перемогла ... завдяки підтримці вболівальників.
через підтримку вболівальників.

3. Тато поїхав ... за продуктами.
по продукти.

444 **Гра «Прийменник».** Складіть і запишіть гумористичну розповідь (4–5 речень) або діалог (5–6 реплік), використавши подані сполучення слів із прийменниками. Хто використав найбільше сполучень?

У вихідні, о десятій годині, через негоду, на замовлення, по морозиво, на смак, по черзі, від застуди, на прізвище, за схемою, на прохання, за бажанням.

Розрізняймо

ЗАВДЯКИ чи ЧЕРЕЗ

Прийменник **завдяки** містить вказівку на причину, яка **сприяє** здійсненню чогось (*завдяки допомозі друзів, завдяки наполегливості*).

Прийменник **через** вказує на причину, що **заважає** здійсненню чогось (*через неухважність, через хворобу*).

ЗАЙТИ ЗА КНИЖКОЮ чи ПО КНИЖКУ?

Прийменник **за** вживаємо, коли треба передати послідовність дій або порядок пересування. **НАПРИКЛАД:** *Батько зайшов за сином* (спочатку зайшов син, а слідом за ним – батько). Але коли йдеться про мету дії, то вживаємо прийменник **по**. **НАПРИКЛАД:** *Батько зайшов по сина, щоб забрати його із собою*. Отже, правильно: *Зайти в бібліотеку по книжку*.

Говорімо правильно

Правильно	НЕправильно
в Україні	на Україні
іти по воду	іти за водою
назвати на прізвище	назвати по прізвищу
з вашої вини	по вашій вині
у вихідні (вихідними)	по вихідних
у (на) свята (святами)	по святах
у справах	по справах
чемпіон із тенісу	чемпіон по тенісу
підручник з алгебри	підручник по алгебрі
великий за обсягом	великий по обсягу
на смак	по смаку
за наказом	по наказу
на замовлення	по замовленню
оплатити проїзд	оплатити за проїзд
зробив за умови	зробив при умові
згідно з наказом	згідно наказу
відповідно до наказу	відповідно наказу
о десятій годині	в десять годин
узяти за приклад	узяти в приклад
ліки проти застуди	ліки від застуди
наступного дня	на наступний день
українською мовою	на українській мові

48. СПОЛУЧНИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Про роль сполучників у мові, їхню будову,
а також про особливості вживання

ПРИГАДАЙМО. Яке речення називаємо складним?

445 А. З'ясуйте, що поєднує в першому реченні виділений сполучник: однорідні члени речення чи частини складного речення.

1

Розлога верба шумить і стогне.

2

Шумить верба, і річка гомонить.

Б. З'ясуйте, що поєднує виділений сполучник у другому реченні: однорідні члени речення чи частини складного речення.

В. Зробіть висновок про те, для чого потрібні сполучники.

Особливості сполучників

Сполучник – це службова частина мови, що поєднує (сполучає) однорідні члени речення або частини складного речення. **НАПРИКЛАД:** 1. Наука **й** труд добрі плоди дають. 2. Очам страшно, **та** руки зроблять (Нар. творчість).

Сполучник не має лексичного значення. Він не буває членом речення.

Види сполучників за будовою

Прості

(пишемо одним словом і не можемо розділити на окремі слова)

і, а, та, бо, коли, чи... чи

Складні

(пишемо одним словом, але можемо розділити на окремі слова)

зате, начебто, мовби

Складені

(пишемо двома й більше словами)

через те що, для того щоб, тому що

За **вживанням** сполучники бувають:

- 1) **одиничні:** *і, й, чи, але, якщо;*
- 2) **повторювані:** *і... і, ні... ні, або... або, чи то... чи то;*
- 3) **парні:** *не тільки... а й; що... то; як... так і; хоч... але; не так... як; доки... доти.*

ПОРІВНЯЙМО:

яблуко й груша

або яблуко, або груша

не тільки яблуко, а й груша

446 I. Прочитайте текст. Доведіть, що виділені слова – сполучники. Визначте, що поєднує (сполучає) кожен із них. Який сполучник повторюваний?

НА МІСЯЦІ

На Місяці люди вважають ушестеро менше, **бо** сам Місяць і легший, і менший за Землю. Там хлопець **чи** дівчина матимуть вагу півторарічної дитини.

Вага зменшиться, **а** сила м'язів залишиться «земною». Отже, на Місяці можна стати гарним легкоатлетом **або** футболістом. Наприклад, ви могли б стрибнути у висоту на 10 метрів. А м'яч у ворота можна було б забити навіть із відстані 100–120 метрів. Щоправда, контролювати своє тіло в умовах низької гравітації досить складно (*За матеріалами інтернету*).

II. Знайдіть у тексті відповідь на запитання: «Чому на Місяці можна легко стати гарним атлетом?».

III. Наведіть приклад одного прийменника з тексту й визначте, що він поєднує.

447 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Уявіть, що вам запропонували стати учасником туристичної подорожі на Місяць. Чи погодилися б ви? Розкажіть, чим би ви займалися під час подорожі.

448 I. Запишіть подані сполучники в три колонки залежно від будови: 1) прості; 2) складні; 3) складені.

Та, проте, тому що, але, коли, нібито, що, якщо, дарма що, як, поки, якби, перед тим як.

II. Оберіть один сполучник із кожної колонки. Складіть усно з кожним із них речення.

449 I. Спишіть прислів'я, уписуючи на місцях пропусків подані сполучники. Які із цих сполучників є парними?

наче

хоч... але

коли

а

і

що... то

1. Розумний мовчить, ... дурень бурчить. 2. Від науки міцніють розум ... руки. 3. Ноги

носять, ... руки годують. 4. Добре діло робиться, ... казка мовиться. 5. ... більше дров, ... більший вогонь. 6. ... ягнята скачуть, ... матір бачать.

II. Розгадайте зашифровану на малюнку загадку. Укажіть у загадці парний сполучник.
III. Пригадайте й назвіть два прислів'я, у яких є сполучники.

450 Прочитайте речення, замінюючи виділені сполучники синонімічними. За потреби скористайтеся довідкою.

1. Погнав пасти телят, **та** пригнав гусят. 2. Ми переможемо, **бо** боремося за справедливість. 3. **Коли** хочеш чути слова ввічливості, не забувай і сам їх уживати. 4. Над нічним містом спалахнула блискавка, **ніби** в одну мить засвітилися сотні ліхтарів. 5. **Щоб** добро мати, треба працювати.

ДОВІДКА. Синонімічні сполучники: 1) але, та, зате, проте, однак, одначе; 2) бо, тому що, через те що; 3) коли, якщо, як; 4) ніби, наче, неначе, як, мов, мовби, немов; 5) щоб, для того щоб, з тим щоб.

451 I. Прочитайте речення. Запишіть виділені сполучники в три колонки залежно від вживання: 1) одиничні; 2) повторювані; 3) парні.

1. Не доведи, **щоб** розум задрімав (*К. Басистий*). 2. **Ні** людей, **ні** хат не було, **але** смужечка синього диму снувалася поміж деревами (*Б. Лепкий*). 3. **Хоч** слів тих ніхто на щиті не носив, **та** в серці носив до загину (*Леся Українка*). 4. Місяць дивиться на дівчину і **не то** хмуриться, **не то** посміхається їй (*М. Стельмах*). 5. На травах тремтіла зерниста роса, **ніби** хто на ніч понанизував кришталеве намисто (*Г. Цюпа*). 6. Бої точилися **не тільки** за кожний будинок, **але й** за кожний поверх, кімнату (*Олесь Гончар*). 7. Держімося землі, **бо** земля держить нас (*Нар. творчість*).

II. Складіть і запишіть речення з одним повторюваним сполучником (на вибір).

Зверніть увагу!

Частини парних сполучників мають стояти безпосередньо перед однорідними членами речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	Неправильно
Прийшли як дорослі, так і діти.	Як прийшли дорослі, так і діти.
Достигли не тільки яблука, а й груші.	Не тільки достигли яблука, а й груші.

452 I. Відредагуйте усно речення.

1. Треба бути як однаково чесним у великому, так і в малому. 2. Не тільки природу любимо, а й оберігаємо. 3. У гідропарку діти відпочивали не лише біля річки, але й каталися на каруселях.

II. Складіть і запишіть речення з парним сполучником *не тільки ... але й*.

453 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. В осі(н,нн)ім небі журавлі курличуть, і голос їхній ледве чуть з імли (*Є. Летюк*). 2. З добра й любові пр(е,и)ходить щас(т,тт)я (*А. Мойсеєнко*). 3. Нахиляються верби, щоб (з,із) річки напити(ся,сь) води (*В. Раєвський*). 4. Чи то батько обіймав дерево, чи то дерево обіймало батька (*Є. Гуцало*). 5. О земле щедра, то лагідна, то грозяна, твої шляхи **обміряти** судило(ся,сь) мені (*М. Сингаївський*). 6. На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає (*Т. Шевченко*). 7. Лиш борись, а щастя (не)втече (*Л. Костенко*).

II. Підкресліть сполучники однією лінією або виділіть кольоровим олівцем. У яких реченнях сполучники поєднують однорідні члени, а в яких – частини складного речення?

III. Розберіть за будовою виділене слово. Яка це форма дієслова?

49. СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ ТА ПІДРЯДНОСТІ

Про групи сполучників за значенням та особливості їхнього вживання

ПРИГАДАЙМО. Коли між однорідними членами речення коми не ставимо?

454 А. Прочитайте речення. Для чого в них використано виділені сполучники?

Додаємо у воду цукор, і він поступово розчиняється. Додаємо у воду цукор, **щоб** він поступово розчинився.

Б. У якому з речень від першої частини до другої можна поставити питання *для чого?*

В. Зробіть висновок про те, чи може в складному реченні одна частина залежати від іншої.

Розрізняють сполучники сурядності й підрядності.

Сполучник **сурядності** поєднує **однорідні члени** речення або **рівноправні частини** складного речення. **НАПРИКЛАД:** *У долинах співали струмки, і кожен із них мав свій голос (М. Стельмах).*

Сполучник **підрядності** поєднує **головну й залежну частини** складного речення. Головною є частина, від якої можна поставити питання до залежної. **НАПРИКЛАД:**

для чого?

Треба нахилитися,

щоб із криниці води напиться.

головна частина

залежна частина

Групи сполучників сурядності за значенням

Єднальні	<i>і (й), та (у значенні і), і... і, ні... ні, ані... ані, як... так і, не тільки... але й</i>
Протиставні	<i>а, але, та (у значенні але), зате, проте, однак</i>
Розділові	<i>або, чи, або... або, чи... чи, хоч... хоч, то... то, не то... не то, чи то... чи то</i>
Зіставний	<i>а (його не можна замінити протиставним але)</i>

Зверніть увагу!

Між частинами складного речення зазвичай ставимо **ко́му**. Між однорідними членами речення, поєднаними **одиничним** сполучником **чи, або, та (=і), і (й)**, **ко́ми** не ставимо.

455 I. Прочитайте речення. Випишіть сполучники сурядності в три колонки: 1) єднальні, 2) протиставні, 3) розділові. Сполучник із якого речення ви не будете вписувати? Чому?

1. Бліді на небі гасли зорі, і вітер плутався в мережах верховіть... (М. Рильський). 2. І хліб, і першу радість життя, і сльозу ми порівну, **по-братньому** ділили (Д. Луценко). 3. Доц на світанку стих, але за мить він перейшов у вариво **огненне** (В. Герасим'юк). 4. Усяк правду знає, та не всяк про неї **дбає** (Нар. творчість). 5. Чи це він чув таке про соняшники, чи сам придумав? (М. Стельмах). 6. Чи то сум, чи то сміх на вустах твоїх? (М. Луків). 7. Хай зачекає втома на порозі, а ти побудь, побудь на самоті (М. Ткач).

II. Визначте, до якої частини мови належить виділене слово, й поясніть написання.

456 Доповніть і запишіть подані речення. Назвіть сполучники сурядності й визначте групу за значенням.

1. Як водії, так і пішоходи 2. Не тільки в Києві, але й у Львові 3. Ні я, ні мої батьки 4. Тренувалися недовго, зате 5. Чи то соловейко розсипає трелі, чи то

457 Перебудуйте усно речення, використовуючи поданий поруч сполучник сурядності. Визначте групу сполучника за значенням.

1. Про здоров'я треба дбати й коли хворий, і коли почувашся добре.
2. Удень і вночі дощу не було.
3. Минулого тижня пройшов дощ, а грибів чомусь не було.
4. Захисник біг до середини поля й повертався знову до воріт.

- не тільки... але й
- ані... ані
- проте
- то... то

Групи сполучників підрядності за значенням

Причинові	<i>бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки, адже</i>
Часові	<i>коли, як, щойно, ледве, як тільки, поки, аж поки, доки, відколи</i>
Умовні	<i>якщо, якби, коли, коли б, як</i>
Меті	<i>щоб, аби, для того щоб</i>
Допустові	<i>хоч (хоча), хоч... але, незважаючи на те що, дарма що, хай... але</i>
Порівняльні	<i>як, мов, мовби, немов, немовби, наче, неначе, начебто, ніби, нібито</i>
З'ясувальні	<i>що, щоб, як</i>
Наслідковий	<i>так що</i>

458 1. Прочитайте складні речення. Поставте усно питання від однієї частини речення до іншої.

1. Земля прекрасна, **тому що** на ній живуть дзвінкоголосі малюки (*Ю. Бедзик*). 2. Горнись до тебе, Україно, **щоб** нас ніхто не роз'єднав (*М. Бакай*). 3. Як пишно в кульбаб золотилися вії, **коли** на лугах проростала трава (*Д. Луценко*). 4. Упав додолу

перший лист, хоч гай ще диха молодо (Д. Луценко). 5. Хліб пахне солодко, як пахнуть меду соти (Л. Забашта). 6. Ми спроможні зрушити гори, якщо всі силами зберемось (В. Климентовська). 7. Я б так хотів, щоб ти була щаслива (М. Луків).

II. Визначте групу кожного виділеного сполучника підрядності за значенням.

459 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам пропонують на вихідних покататися на велосипедах. Ви ж знаєте, що буде дощ, тому хочете обрати інший вид дозвілля. Складіть усно висловлення (3–4 речення), можливе в цій ситуації. Використайте кілька поданих сполучників.

✓ тому що	✓ якби
✓ для того щоб	✓ якщо
✓ як тільки	✓ так що
✓ хоч... але	✓ оскільки
✓ або... або	✓ однак

460 I. Відновіть прислів'я, поєднуючи частини поданих складних речень, і запишіть. Поставте розділові знаки.

Ніхто не тужить ...
 Треба працювати ...
 Усяк правду знає ...
 Зустрічай сонце в полі ...
 Добре вперед дивитися ...
 Не рий другому ями ...

щоб кукурудзи було доволі.
 аби шматок хліба мати.
 та не всяк про неї дбає.
 доки йому здоров'я служить.
 бо сам у неї впадеш.
 але треба й назад оглядатися.

II. Знайдіть сполучники підрядності й сурядності. Визначте вид кожного з них за значенням.

III. Створіть усно невеликий роздум, підтримавши думку, висловлену в одному з прислів'їв. Наведіть доказ, підкріпіть прикладом із життя або з художнього твору.

461 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою подані схеми. Складіть і запишіть за своїми схемами складні речення, використовуючи відповідні сполучники підрядності. Перевірте одне в одного правильність виконання.

коли?
 1. , .

за якої умови?

3. , .

чому?
 2. , .

з якою метою?

4. , .

462 1. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть сполучники однією лінією або виділіть кольоровим олівцем.

1. Щойно червень, а пахне від лип, ніби в липні (Ю. Андрухович). 2. За вікнами шуміло море, наче дихав під скелями якийсь вел(и,е)тенський звір (З. Тулуб). 3. Човен то здіймався високо, то спускався ни(з,с)ько (Леся Українка). 4. У селі було тихо, похмуро, дарма що сонце вже встало (Григор Тютюнник). 5. Якщо будемо (в,у)сіх повчати, (не)лишиться часу на самоосвіту (Ірина Вільде). 6. (Не)брудни криниці, бо ще (з,с)хочеш водиці напитись (Нар. творчість). 7. Хоч мороз припікає, зате комарів (не) має (Нар. творчість).

II. Визначте усно групу за значенням кожного сполучника.

III. Складіть і запишіть речення із сполучником *якщо*.

50. НАПИСАННЯ СПОЛУЧНИКІВ

Про те, які сполучники пишемо разом, а які – окремо, а також про розрізнення сполучників і слів інших частин мови

463 А. Чи співзвучними є виділені в прислів'ях слова? Які із цих слів можна замінити сполучником *але*?

Хоч і коня загнав, **зате** зайця піймав.
Осінь хвастлива, **зате** весна справедлива.

Що роблю, **за те** й відповідаю.
За що купив, **за те** й продав.

Б. Поміркуйте, у яких реченнях виділені слова – сполучники, а у яких – сполучення применників із займенниками.

В. Зробіть висновок, чи обидва варіанти написання виділених слів є правильними.

Особливості написання

РАЗОМ пишемо складні сполучники	<i>щоб, якби́, тобто, аніж, протé, зате, ніби, нібито, мовби, немов, немовби, немовбито, ненáче, начебто, ненáчебто</i>
ОКРЕМО пишемо складені сполучники	<i>тому що, через те що, для того щоб, після того як, з тим щоб, у зв'язку з тим що, дарма́ що</i>

Зверніть увагу!

Використовуючи складені сполучники *тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, замість того щоб, кóму ставимо один раз:* або перед усім

сполучником, або перед *що, щоб, як*. Це залежить від змісту речення та інтонації.

ОРФОГРАМА

Написання сполучників разом та окремо

464 I. Прочитайте прислів'я вголос, правильно наголошуючи слова. Поясніть, як ви розумієте ці прислів'я.

1. Більше вір своїм очам, **аніж** чужим речам. 2. **Дарма** що малий, а й старого навчить. 3. Так робить, **мóвби** мокре горить. 4. Важко знання добувати, **зате** легко носити. 5. Треба рано встати, **для того щоб** рибку піймати. 6. На те й лихо, **щоб** із ним боротись. 7. Віз сам піде в піч, **якщó** перестане возити дрóва.

II. Визначте види сполучників за будовою. Обґрунтуйте орфограму «Написання сполучників разом та окремо».

465 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Підкресліть сполучники однією лінією та обґрунтуйте написання.

1. Темінь упала на місто раптово, начеб/то хто спустив завісу (*В. Шевчук*). 2. У/ночі **навкру́т** червоно, не/мов від далеких пожеж (*І. Цюпа*). 3. Ліпше десять приятелів, а/ніж один ворог (*Нар. творчість*). 4. Листя тріпотіло на деревах у/здовж шляху, дарма/що стояло тихе, сонячне безвітря (*Ю. Смолич*). 5. «Зараз, зараз, сватоньку», – скрикнула Лисичка, немов/би/то її кликано (*І. Франко*). 6. Снилось мені з п'ятниці на суботу, ні/бито я вечерею з королем... (*Ю. Андрухович*).

мóвби
немóвби
немовбито
ненáчебто
нібито

II. Поясніть, яке з виділених слів є прислівником, а яке – прийменником. Складіть усно речення з прийменником *навкóло*.

III. Назвіть частину мови кожного слова в останньому реченні.

466 Продовжте і запишіть речення. Поясніть, де ви поставите ко́му: перед усім виділеним сполучником чи перед *що, щоб*.

1. Сучасний світ потребує знавців комп'ютерних технологій **тому що**

2. Потрібно дбати про збереження довкілля **через те що**

Співзвучні слова

Потрібно розрізняти сполучники й співзвучні сполучення слів різних частин мови (їх пишемо окремо). **ПОРІВНЯЙМО:**

Сполучники	Сполучення слів різних частин мови
<p>проте, зате <i>Було важко, проте всі мовчали.</i> <i>(проте = але)</i></p>	<p>про те, за те (прийменник + займенник) <i>Розповів про те, як збирати гриби.</i></p>
<p>щоб <i>Попросив, щоб заспівали.</i> <i>(щоб = аби)</i></p>	<p>що б (займенник + частка) <i>Дунав, що б тобі подарувати</i> (частка б утворює дієслово умовного способу: подарувати б)</p>
<p>якби <i>Приїхав би, якби не дощ.</i> <i>(якби = коли б)</i></p>	<p>як би (прислівник + частка) <i>Як би зробити краще?</i> (частка б утворює дієслово умовного способу: зробити б)</p>

Зверніть увагу!

Сумнівний сполучник можна замінити синонімічним.

467 I. Спишіть речення, знімаючи ризики. Підкресліть сполучники однією лінією. Знайдіть три дієслова умовного способу й одне наказового.

1. Я вдячний за/те, що для мене зробили. 2. Сергій був у лісі недовго, про/те грибів приніс багато. 3. Що/б не сталося, зберігайте спокій. 4. Попросив, що/б усі приїхали на зустріч. 5. Як/би тренувалися, то перемогли б. 6. Тюльпани розцвіли б, як/би не морози. 7. Ніхто не допоможе, як/би не просив.

II. Складіть і запишіть два речення із словами *зате, за те*.

468 I. Розгляньте картину Оксани Оснач «Одвічна гармонія», яку херсонська художниця написала у 2022 році, перебуваючи в тимчасово окупованому російськими військами місті. Поміркуйте, які думки, почуття намагалася передати авторка. Як ви розумієте назву полотна?

II. Напишіть есе (5–6 речень) на одну з поданих тем: «Переможе любов», «Я на своїй землі», «Сила рідної землі». Використайте різні сполучники.

О. Оснач.
Одвічна гармонія

469 І. Продовжте усно речення. Назвіть використані в реченнях сполучники.

Я уважно слухаю розповідь, проте

Я уважно слухаю розповідь про те,

Я не запізнився б на урок, якби

Треба доробити вправу, щоб

470 І. Спишіть речення, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання.

1. Моря перелетиш і не/впадеш, до/поки буде в серці рідна мова (*Д. Павличко*). 2. Бринить космічна музика струмка, не/наче ним усесвіт обізвався до себе (*В. Стус*). 3. Друзів у житті не так багато, дбай, що/б у житті їх зберегти (*Д. Луценко*). 4. Настя водила мене колись тут за руку, не/мов дитину до школи... (*І. Андрусяк*). 5. Ніч колихала так ласкаво, про/те не/спалося ні/як (*М. Рильський*). 6. Місяць, підводячись у/гору, пірнає в загустілу хмару, так/що видніється лише срібний край (*М. Стельмах*). 7. У липні на/дворі пусто, за/те на полі густо (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть сполучники однією лінією або виділіть кольоровим олівцем. Визначте групу кожного з них за значенням.

III. Знайдіть речення з дієприслівниковим зворотом. Підкресліть члени речення.

51. ЧАСТКА ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Про роль часток у мові та їхні розряди за значенням і вживанням

471 А. Зіставте речення, подане в центрі, з реченнями, розміщеними навколо.

Тільки Андрій відповів.

Невже Андрій відповів?

Так, Андрій відповів!

Андрій відповів.

Андрій **же** відповів?

Хай би Андрій відповів.

Навіть Андрій відповів.

Б. Поміркуйте, якого додаткового відтінку значення надає кожному реченню виділена частка.

В. Зробіть висновок, для чого використовують частки.

Особливості частки

Частка – це службова частина мови, що надає слову чи реченню додаткових відтінків значення або слугує для утворення нових слів і форм слів. **НАПРИКЛАД:** 1. Зайди **хоч** на годину! 2. Уранці **таки** задощило. 3. **Хай** веселяться діти!

Частка не має лексичного значення та не є членом речення.

Розряди часток за значенням і вживанням

Модальні

Словотворчі

Формотворчі

Модальні частки

Модальні частки надають слову чи реченню додаткових відтінків значення.

Групи модальних часток

Стверджувальні	<i>так, авжеж, атож, аякже, справді, еге ж</i>	Так , озеро красиве.
Заперечні	<i>не, ні, ані</i>	Ні , ми поїдемо завтра.
Питальні	<i>чи, хіба, невже</i>	Невже забув код доступу?
Спонукальні	<i>бодай, -бо, -но</i>	Підійди- но сюди!
Вказівні (вказівка на когось або на щось)	<i>це, оце, ось, осьде, то, ото, от, он</i>	Оце хліб святий так пахне. Пісня – то землі окраса.
Обмежувально-видільні (обмеження чогось або виділення певного слова)	<i>тільки, лише, лиш, хоч, хоча, хоч би, саме, хіба тільки</i>	Води лишилося тільки на дні. Лише вітер свище.
Підсилювальні (підсилення висловленого)	<i>і, й, та, а, аж, адже́, же (ж), таки, так, як, навіть, тільки, просто, ну, що за</i>	Я таки вмію малювати. Дома й стіни допомагають.
Власне модальні (вираження сумніву, непевності)	<i>мов, наче, ніби, мовби, ледве чи, чи не</i>	У хаті стало ніби видніше.

Формотворчі частки

утворюють форми дієслів умовного й наказового способів, а також найвищий ступінь порівняння прикметників і прислівників

би (б), хай, нехай, як-, най-, що-

*читав **би**
хай читає
найбільший
якнайбільший*

Зверніть увагу!

Частки не є членами речення, але заперечні частки *не, ні, ані* та формотворчі *би (б), хай, нехай* можуть входити до складу члена речення разом зі словом, якого стосуються. **НАПРИКЛАД:**
1. Прочитав **би** ти мені листа. 2. Я **не** прочитаю тобі листа.

475 I. Прочитайте словосполучення. Визначте, за допомогою яких часток утворено виділені слова чи форми слів.

Наведіть **будь-який** приклад, послухати **яку-небудь** пісню, **нічого** не забути, **нехай** почекає до вівторка, **поїхав би** на відпочинок, **хай** думають про змагання, виростив **найяскравіші** квіти, повертайся **якнайшвидше**, **хотів би** заспівати, **недостиглі** яблука.

II. Розберіть за будовою два перші виділені слова.

476 I. Утворіть від кожного слова, використовуючи формотворчі частки, дієслова умовного та наказового способів і запишіть.

Читати, дивитися, відпочивати, розповідати.

II. Складіть усно речення з однією утвореною формою слова.

477 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам потрібно звернутися до однокласника / однокласниці з проханням. Доберіть усно до поданого речення 3–4 варіанти, використовуючи частки.

БРАЗОК. *Принеси мені книжку.*

*Принеси **ж** мені книжку. Чи принесеш ти мені книжку? Принеси **й** мені книжку. Принеси мені **лише** книжку. **Таки** принеси мені книжку. **Ну** принеси мені книжку. Принеси мені **саме** книжку.*

Допоможи мені зробити завдання з географії.

478 Розкажіть на основі виконаних вправ і поданого нижче зображення про «силу» часток. Наведіть приклади.

Сила часток

Запізнюється!
Не запізнюється!
Нехай не запізнюється!

ТІЛЬКИ НЕХАЙ НЕ ЗАПІЗНЮЄТЬСЯ!

↓ ↓ ↓
підсилення творення заперечення

479 КОЛО ДУМОК. Поясніть, чому в реченнях першої колонки виділені слова – частки, а в реченнях другої – сполучники й прислівник.

Частки

От уже **й** вечір!

Навколо **просто** краса!

Сполучник

Добре видно зорі **й** місяць.

Прислівник

Одягнені чисто **й просто**.

480 I. Спишіть речення. Знайдіть і підкресліть частки. Визначте, які з них надають реченню додаткових відтінків значення, а які – утворюють нові слова чи форми слів.

1. Як пахнуть влітку квітами простори! (Д. Луценко).
2. Що за страшний був той дядько! Що за лихий! (І. Нечуй-Левицький).
3. Нехай ні жар, ні холод не спинить вас (І. Франко).
4. Невже ти думаєш, їм легко помирати за те, щоб інші мали новий день? (Г. Оनाцька).
5. Як тебе не любити, Києве мій! (Д. Луценко).
6. Хіба ви тільки сюди, до джерела, дорогу будете? (Олесь Гончар).
7. А ходи-но, мед будемо брати (Ю. Збанацький).

II. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

481 I. Спишіть речення. Знайдіть і підкресліть частки однією лінією.

1. Я захотів залишитися в бабці аж до осені (Н. Малетич).
2. Хороша, вродлива, тільки біда, що сварлива (Нар. творчість).
3. Розповідай же, синку, де ти був усі ці літа (В. Рутківський).
4. Лише трава, лише трава замислено шепоче (П. Перебийніс).
5. **Гучно** грай, музико, хай чують всі міста (О. Чемеров).
6. А вже вночі навшпиньки ходить осінь (Л. Костенко).
7. Тільки кінський тупіт видавав пересування запорожців (О. Зубченко).
8. То був **дужий** гірський орел (О. Іваненко).

II. Утворіть і запишіть форми вищого й найвищого ступенів порівняння виділених слів. Які це частини мови?

III. Назвіть частину мови кожного слова в першому реченні.

52. НАПИСАННЯ ЧАСТОК

Про частки, які стали частинами інших слів, та про написання цих слів разом або з дефісом

ПРИГАДАЙМО. Як пишемо частку *би* (*б*) з дієсловами?

482 А. Порівняйте написання слів у колонках.

прийшов-**таки**
все-**таки**

таки прийшов
все ж **таки**

Б. Визначте місце частки *таки* – перед чи після слова, якого вона стосується. Чи відділено її іншою часткою?

В. Зробіть висновок про написання частки *таки* окремо та з дефісом.

Написання окремо, разом і з дефісом

Частки зі словами різних частин мови пишемо зазвичай **ОКРЕМО**. **НАПРИКЛАД:** *зайшов би, написала б, заспівай же, говори ж, хай розповість, нехай працює, хоч на годину, ось такий, он який.*

Частки, що стали частинами інших слів, пишемо **разом** або з дефісом.

Пишемо РАЗОМ

частки *аби-, де-, -сь (-ся), ні-, ані-, як-, чи-, чим-, що-* в складі слів різних частин мови

абіхто, деколи, хтось, ніхто́, аніскільки, якнайліпше, щонайкраще
АЛЕ: *поки що, тому що, навряд чи*

Пишемо З ДЕФІСОМ:

частки *ка́зна-, хт́бзна-, бозна-, будь-, -будь, -небудь* із займенниками й прислівниками

хт́бзна-коли, будь-хто́, який-небудь

частки *-бо, -но, -то, -от, -такі́,* які стоять безпосередньо після слова, якого стосуються

іди́-бо, чекай-но, тім-то, сказав-такі́, все́-такі́

Зверніть увагу!

1. Якщо між названими вище частками й словом, якого вони стосуються, ужито прийменник або іншу частку, то всі три слова пишемо **окремо**. **ПОРІВНЯЙМО:** *абикого – аби в кого; будь-кого – будь у кого; ходи-но – ходи ж но; якби-то – якби ж то, усе-таки – усе ж таки.*

2. Частку **таки** пишемо окремо від того слова, якого вона стосується, якщо вона стоїть перед ним. **ПОРІВНЯЙМО:** *таки написав – написав-таки*.

ОРФОГРАМА

Написання часток разом, окремо і з дефісом

483 Прочитайте речення. Поясніть написання виділених слів (сполучень слів) окремо, разом або з дефісом.

1. **Хай плещуть** хвилями пісень мої слова! (*Олександр Олесь*).
2. А **деколи** дім здатен уміститися до розмірів валізи (*І. Цілик*).
3. **Отак-бо**, друже мій великий, усе минуле ожива (*А. Малишко*).
4. Сонце **тільки-но** сіло десь за лісовими хащами (*М. Коцюбинський*).
5. Музика кличе: **ходи ж бо** сюди! (*М. Петренко*).
6. Без ворогів можна в світі **як-небудь** прожити (*Т. Шевченко*).
7. **Добре-таки**, що ми поїхали сюди (*О. Гончар*).
8. І, на жаль, людської доброти часом у житті **таки замало** (*Д. Луценко*).

484 I. Утворіть і запишіть шість слів, поєднуючи на вибір подані слова.

Частки

ка́зна-, хтóзна-, бозна-,
будь-, -будь, -небудь,
аби-, де-, ні-, ані-

Займенники

хто, кому, чому, який, якого, чий

Прислівники

де, куди, звідки, коли, відколи

II. Складіть усно речення з одним утвореним словом.

485 I. **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.** Спишіть слова, знімаючи риси. Перевірте одне в одного написання. За потреби скористайтеся допомогою вчителя / вчительки. Хто з вас припустився менше помилок?

Прочитав/таки оповідання, заспівав/же/таки пісню, важкий/таки чемодан, підійди/но до мене, зачекай/но хвилину, скільки/ж/то написано, отака/то відповідь, так/от як ти вчинив, усе/ж/таки домовилися, якби/ж/то знаття, відповіли казна/

що, поїхали аби/куди, думав казна/про/що, сказано ні/до/чого, прийшов/би на зустріч, прочитали чи/мало, напиши/ж мені.

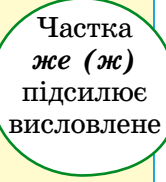
II. Складіть і запишіть речення з однорідними членами, використавши одне з поданих сполучень слів (на вибір).

Частки *би (б), то, же (ж)*

Частки *би (б), то* пишемо разом у складі сполучників *немовби, ніби, щоб, якби, немовбито, нібито*.

Частку *же (ж)* пишемо разом у складі стверджувальних часток *авжеж, аякже, атож*.

Частки *же (ж), то*, що підсилюють висловлене, пишемо окремо від іншого слова. **ПОРІВНЯЙТЕ:**

	Що б мені сказати? (частка б утворює дієслово умовного способу: <i>сказати б</i>)	Поїду, щоб побачити. (сполучник <i>щоб</i> можна замінити на <i>для того щоб</i>)
	А вже ж літо! (частка ж)	Авжеж , сьогодні буде тепло. (частка <i>авжеж</i> , можна замінити на <i>так</i>)

486 Прочитайте речення. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова. Поясніть їхнє написання.

1. **Авжеж**, інші квіти відцвітають і в'януть, а зозуліні черевички завжди літають разом із зозулями (*Є. Гуцало*). 2. **А вже ж** весна, а вже **ж** красна (*Нар. творчість*). 3. Народна пісня – **то ж** вона усій землі окраса (*М. Рильський*). 4. **Атож**, хіба кому доводилось тягати таких щук, як дідові! (*О. Донченко*).

487 I. Спишіть діалог, знімаючи риси. Обґрунтуйте написання часток.

- Я хотів/би тобі щось сказати.
- Що/б ти хотів мені сказати? Що/то за секрет?
- Ну, як/би тобі про це сказати, що/б не засмутити?
- Нащо/то стільки слів? Говори/ж уже.
- Авже/ж! Сказав/би, як/бі не на вулиці. Ти/ж розумієш?
- Гаразд. Ходи/ж зі мною до кімнати.

Підсилювальні частки

що то за
що то
чи то

II. Напишіть продовження діалогу (2–4 репліки), використавши частку *таки*.

488 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть вибір частки.

Зрозуміли (би, б), упізнала (би, б), хто (би, б), захопився (би, б), знов (же, ж), знову (же, ж), порадьмося (же, ж), ходімо (же, ж), побудь (же, ж), слухайте (же, ж), переконаймося (же, ж).

II. Складіть із частками *би, б, же, ж* по одному словосполученню та запишіть.

489 І. Запишіть слова, знімаючи ризики, у дві колонки залежно від написання: 1) разом; 2) з дефісом. Доповніть кожну колонку одним власним прикладом.

Ані/скільки, виправляй/но, ані/трохи, розповідай/но, де/коли, чий/бо, отакий/то, усе/таки, немов/би, казна/скільки, немов/би/то, сильний/таки, ніби/то, авже/ж, аяк/же, дістав/таки, бозна/який, ні/який, отож/бо, ні/скільки, чий/небудь, аби/який.

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним словом із кожної колонки (на вибір).

490 Відгадайте зашифровані в ребусах частки. Розкажіть про роль кожної з них у мовленні. Наведіть приклади використання цих часток у складі слів інших частин мови чи в складі речення.

491 Виконайте тестові завдання.

1. Орфографічну помилку допущено в реченні.

А Авжеж! Обов'язково прийду.

В Скільки ж то написано?

Б Якбиж то хтось підказав.

Г Усе ж таки ми приїхали.

2. З дефісом треба писати обидва слова в рядку

А таки/приїхали, розкажи/но

Б ні/скільки, відгадав/таки

В отакий/то, хтозна/коли

Г прочитав/же, упізнав/таки

492 Складіть висловлення (5–6 речень) на тему «Чи хотів би / хотіла б я щось у собі змінити». Використайте кілька з поданих часток.

Би (б), же (ж), таки, хіба, хіба ж, авжеж, аякже, лише, нехай, будь.

493 І. Спишіть речення, знімаючи ризики. Поясніть написання слів разом, окремо чи з дефісом.

1. І все/таки не/легко бути собою (*М. Людкевич*). 2. І все/ж/таки в селі я бачу безліч квітів (*Є. Гуцало*). 3. Чогось/от **серце** тремтить од того співу (*Олена Пчілка*). 4. Гбри! Які/ж/бо ви високі! (*В. Касіян*). 5. Отож/бо й є, нема чого балакать (*Л. Костенко*). 6. Які/ж провалля по/між них страшні (*Б. Олійник*). 7. Почекай/но, **дівчино**, ще/й для тебе **троянди** восени розцві-

туть (В. Сосюра). 8. Якби/то ці **гори** плугами зорати – родив/би рясний виноград (Д. Луценко).

II. Знайдіть і підкресліть модальні частки. Визначте роль кожної з них у реченні.

III. Утворіть від виділених слів прикметники й запишіть.

53. НАПИСАННЯ НЕ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Про те, коли не з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками й дієсловами пишемо разом, а коли – окремо

494 А. Прочитайте гумореску. Яка частка є «найулюбленішою» для Панаса?

В класі в нас є Панас, –
Маєм з ним мороку:
Без шпаргалки-виручалки
Він не ступить кроку.

Він без «НЕ» НЕ дихне, –
Тільки й чуть від нього:
Я НЕ знаю, я НЕ вмю,
Я НЕ чув такого...

Г. Бойко

Б. Зі словом якої частини мови вжито в гуморесці частку *не*?

В. Розкажіть, з якою метою вживаємо в мові частку *не*. Як її можемо писати зі словами – разом чи окремо?

Частку **НЕ** пишемо **РАЗОМ**:

• якщо слово не вживане без **не**

негода, непохитний, неволити

• у складі префікса **недо-**, що вказує на неповний вияв дії, стану або якості

недобачати, недописаний, недосяжність.
АЛЕ: не дочитав
(не вдалося дочитати)

• з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають єдине поняття

неспокій (тривога),
немалий (великий),
невисоко (низько)

• з дієприкметником, якщо він є означенням і не має своїх залежних слів

нез'ясовані питання, незакінчена праця

• у заперечному слові **немає** (можна замінити формою **нема**)

У нього немає олівця.
АЛЕ: Він не має олівця.

Частку **НЕ** пишемо **ОКРЕМО**:

<ul style="list-style-type: none">з дієприкметником, що виконує функцію присудка	<i>Підлога <u>не вимита</u>.</i>
<ul style="list-style-type: none">з дієприкметником, якщо він має залежні слова	<i>не засаджена квітами площа</i>
<ul style="list-style-type: none">зі словом, з яким вона не становить єдиного поняття, а є лише запереченням, або якщо до слова є протиставлення. Заперечення можуть підсилювати слова: <i>нітрохи, ніколи, зовсім, майже, аж ніяк</i> і под.	<i>То не глибока річка кле- коче, то шумить ліс. Літає не високо, а низько. Зовсім не важке завдан- ня. Мені аж ніяк не страшно.</i>
<ul style="list-style-type: none">з прикметником у функції присудка, якщо частка не заперечує ознаку, виражену цим прикметником	<i>Ця річка <u>не широка</u> (за- перечення). АЛЕ: Ця <u>неширока</u> річка впадає в Дніпро.</i>
<ul style="list-style-type: none">з дієсловами, дієприслівниками, дієслівними формами на <i>-но, -то</i>	<i>не бачити, не підходячи, не закінчено АЛЕ: неславити (ганьби- ти) і не славити (не про- славляти) тощо</i>
<ul style="list-style-type: none">із числівниками, займенниками, прислівниками (займенникового походження)	<i>не третій, не наш, не інакше</i>
<ul style="list-style-type: none">зі словами, які пишемо з дефісом	<i>розмовляють не по-нашому</i>
<ul style="list-style-type: none">з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами	<i>не дуже, не зовсім, не можна, не треба</i>

 Зверніть увагу!

У багатьох випадках написання *не* з прикметником і прислівником залежить від змісту речення. Якщо часткою *не* щось заперечуємо, то її пишемо окремо. **ПОРІВНЯЙМО:**

Цей будинок **не старий**.

заперечуємо
(Ні, не є старий)

Цей будинок **нестарий**.

одне поняття – новий
(є нестарий; недавно збудований)

ОРФОГРАМА

Не з різними частинами мови

495 I. Прочитайте текст. Знайдіть і поясніть орфограму «**Не з різними частинами мови**».

ДНІПРОВСЬКІ ПОРОГИ

Хто не бачив дніпровських порогів, хто не пробував переправлятися **через** них, той ніколи не зможе уявити собі всього постраху й усього жа́ху, яким обдає Дніпро **навіть** найсміливішого плавця...

Особливо страшним і небезпечним був Ненаситецький поріг. Ріка, дійшовши до нього й зустрівши тут нездоланні перепони у вигляді лав, скель і мисів, з незбагненою силою вдаряється врізноїч, кидається з одного каменя на другий... Видовище й страшне, і водночас воістину могутнє, що не піддається жодному описові.

Але саме ця неприступність Дніпра, ця дикість місць, цей страх пустельного безлюддя й приваблювали низових молодців, запорозьких козаків, яких не лякало ніщо й ніхто (За Д. Яворницьким).

II. Визначте частини мови виділених слів. Поясніть їхню роль у реченнях тексту.
III. Розгляньте картину «Морський янгол». Порівняйте настрої, емоції, почуття, змальовані в тексті й на цій картині. Скористайтеся часткою *не*.

496 I. Спишіть слова, знімаючи ризик. Обґрунтуйте написання. Які з поданих слів не вживаємо без *не*?

Не/вільник, не/года, не/написавши, **не/похитно**, **не/здужати** (хворіти), не/здужати (не змогли), не/мічний, не/по-українськи, не/сказанно, не/треба, не/хтувати, не/запитати, не/мовля, не/забаром, не/такий, не/самовито, не/інакше, не/відчинено, не/зліченний, не/доїдати (голодувати), не/доїдати (залишати їжу).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

*Н. Курій-Максимів.
Морський янгол.
Живопис на склі*

497 I. Спишіть речення, знімаючи ризики й розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть і поясніть орфограму «*Не* з різними частинами мови».

1. Не/має гірше, як в не/волі про волю згадувать (Т. Шевченко). 2. Не/знаючи броду не/лізь у воду (Нар. творчість). 3. Чує серце не/доленьку, сказати не/вміє (Т. Шевченко). 4. Рідна мати моя ти ночей не/доспала (А. Малишко). 5. Мені поля задумливо шептали свої ніким не/співані пісні (В. Симоненко). 6. Не/порушно стоять дерева загорнені в сутінь... (М. Коцюбинський). 7. Не/забаром почнеться вечір швидко стемніє повітря остигне (С. Жадан).

II. Знайдіть дієприкметникові й дієприслівникові звороти. Підкресліть їх як члени речення. У якому реченні є звертання?

498 I. Прочитайте вірш. Обґрунтуйте написання *не* зі словами різних частин мови.

Незабутнє – забудеться,	Недоспівана веснами,
Неможливе – не здійсниться,	Не розгойдана соснами,
Найчистіше – забрудниться,	Не розплескана веслами,
Тільки пісня – залишиться!	Не зів'ялена осінню...

Тільки пісня – мов полум'я
Серед жнивного літа!
Тільки пісня – як молодість
Над задуманим світом!

Г. Чубач

II. Складіть і запишіть по одному реченню з дієприкметником *неозвучений* і зі сполученням *не озвучений*. Форму слів можна змінювати.

III. Знайдіть у вірші частку, яку вжито трічі. До якої групи за значенням вона належить?

499 Відновіть прислів'я, поєднуючи частини з правої та лівої колонок. Запишіть відновлені вислови, знімаючи ризики.

Ученому світ, а ...
Держися за гриву, бо ...
Свій дім не/чужий, ...
Де багато господиць, ...
За дурною головою ...
Слово не/стріла, а...
Згода дім буде, а ...

ранить глибоко.
за хвіст не/вдержишся.
із нього не/виженуть.
не/вченому тьма.
не/згода руйнує.
там хата не/метена.
не/має і ногам спокою.

500 Спишіть, знімаючи ризики. Обґрунтуйте написання.

Довго не/вгавав, не/забаром прийде, не/знайшовши виходу, не/виоране поле, не/виоране восени поле, не/покоїться про бать-

ків, ще ніким не/полагоджений паркан, не/добачає в темряві, не/здужав води випити, не/коректне зауваження, не/підписавши заяви; не/пологий, а стрімкий схил.

501 Прочитайте прислів'я. Визначте граматичні основи й поясніть, чому не з наступним словом пишемо окремо.

1. Після дощу капелюх не потрібний. 2. Слово – не полова, язик – не помело. 3. Людська праця – не дурниця, розкидати не годиться. 4. Кожному свій хліб не гіркий. 5. Дружній череді вовк не страшний (*Нар. творчість*).

502 I. Спишіть речення, знімаючи ризики.

1. І якусь не/відому зажуру навіває та пісня мені (*В. Симоненко*). 2. Вересневе сонце не/помітно зайшло за потріскані не/густі хмари... (*М. Стельмах*). 3. А за березами важніли хмари, не/знаючи, куди занести дощ (*М. Стельмах*). 4. Десь обірвалася не/доспівана пісня (*В. Кучер*). 5. Не/має на світі нічого страшнішого за не/людяних людей (*І. Жиленко*). 6. Ростуть густі кущі, ніким не/засіяні, не/леліяні (*І. Цюпа*). 7. Нам не/слава потрібна, не/тучі, а ясна не/озора блакить (*А. Малишко*). 8. А десь на дні душі ворухиться не/спокій (*В. Раєвський*).

II. Підкресліть у першому реченні члени речення. Надпишіть скорочено над кожним словом, до якої частини мови воно належить.

54. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

Про слова, які допомагають виразити почуття та емоції, а також про написання таких слів

503 А. Прочитайте вигуки та зіставте їх зі смайликами. Які почуття, емоції виражають ці слова?

Овва!

Отакої!

Ги!

Лелечко!

Ич!

Б. Пригадайте вигуки, якими можна передати почуття радості, захоплення.
В. Зробіть висновок про роль вигуків у мові.

Роль вигуків у мові

Вигук – це особлива частина мови, що виражає почуття, емоції, волевиявлення мовця, не називаючи їх. **НАПРИКЛАД:**

1. **Ах**, це ти? 2. **Ич**, який хитрий! 3. **Тс-с...** Там немає нікого?

Вигуки не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови. Вигуки зазвичай не бувають членами речення, крім тих випадків, коли вигук ужито в значенні самостійного слова. **НАПРИКЛАД:** *Журливе «кру-кру-кру» неслося над полями.*

Групи вигуків за значенням

Група	Значення	Приклади
Емоційні	виражають почуття, емоції (радість, розпач, здивування, страх, жаль, біль тощо)	<i>о, ой, ах, ех, ай, ого, овва, слава, ой лишенько, жах, боже мій</i>
Волевиявлення, зокрема слова <i>мовного етикету</i>	виражають наказ, спонукання; привертають увагу; кличуть або відганяють тварин	<i>геть, стоп, цить, рятуйте, нумо, ну, тс-с, агов, ей, киць-киць, гиля</i>
	виражають привітання, прощання, подяку, вибачення, божбу тощо	<i>до побачення, добридень, перепрошую, їй-богу</i>
Звуко-наслідувальні слова	відтворюють звуки природи, шуми, голоси тварин тощо	<i>тьох-тьох, ку-ку, му-у-у, дзень, кахи-кахи, шу-шу</i>

Написання вигуків

✓ Вигуки, які повторюємо або вимовляємо протяжно, пишемо з **дефісом**. **НАПРИКЛАД:** *ой-ой-ой, го-ов, ня-а-ав, ого-го.*

З дефісом пишемо й вигуки *їй-богу, їй-бо, їй-право.*

✓ Слова *бог* і *господи* у вигуках пишемо з малої букви: *боже, господи, ой боже, дай боже, їй-богу, боронь боже.*

Відокремлення вигуків

В усному мовленні вигуки виділяємо за допомогою **інтонації**.

На письмі після вигуків, які стоять на початку речення, ставимо **кому** або **знак оклику**. **НАПРИКЛАД:** 1. *О, розмотай шляхи мені, богине!* (Л. Костенко). 2. *Ой! Що се за сопілка? Чари!* (Леся Українка).

У середині речення вигук відокремлюємо з обох боків **комами** або, якщо після вигука є знак оклику, **тире**. **НАПРИКЛАД:** 1. А кавуни вродили, **о**, солодкі. 2. А кавуни вродили – **ого!** – величезні.

Не відокремлюємо вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання. **НАПРИКЛАД:** **Ой ти, дівчино, з горіха зерня** (І. Франко).

Зверніть увагу!

У середині вигуку коми не ставимо: *ой лишенько; боже мій*.

504 I. Прочитайте виразно речення. Доведіть, що виділені слова – вигуки. З'ясуйте, до якої групи за значенням вони належать.

1. **Ох**, чого моя зіронька плаче! (*Леся Українка*). 2. **Боже**, як багато у світі краси! (*О. Довженко*). 3. **Ого-го!** Та тут, мабуть, на одну підводу не забереш! (*О. Донченко*). 4. І раптом він – **о леле!** – у стіні побачив двері ще якісь чудні (*М. Бажан*). 5. **Агей!** Неси-но, молодице, на стіл з калиною пиріг (*М. Стельмах*). 6. **Буль-буль!** «Все! – майнуло в Марусика. – Пішли годувати раків» (*В. Нестайко*). 7. Пугач не втерпів, витріщив свої банькаті очі: «**Пугу! Пу-гу-у!**» (*Ю. Ярмаш*).

II. Обґрунтуйте написання вигуків із дефісом та розділові знаки біля вигуків.

III. Складіть усно речення з вигуком, який є в першому або третьому реченні.

505 I. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки та знімаючи ризики. Підкресліть вигуки однією лінією. Які з них емоційні?

1. Агов Де ви? Агов/гов/гов (*Остан Вишня*). 2. Боже мій та де ж вона та дорóга? Ой лишенько Збився Івашко з дороги (*Олена Пчілка*). 3. Летімо друзі **вдалеч навмання**. Ану подайте білого коня! (*П. Перебийніс*). 4. Ай Як тут гарно (*М. Коцюбинський*). 5. Ой ви, очі волошкові, мов троянди пелюстки-вуста (*А. Драгомирецький*). 6. Весно ох довго ж на тебе чекати (*І. Франко*).

II. Визначте частини мови й поясніть написання виділених слів.

III. Хто швидше й правильно визначить, у яких реченнях є звертання?

506 **ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ПАРАХ.** Розгляньте ілюстрацію. Про які нові вигуки ви дізналися з неї? Складіть і розіграйте за особами діалог (4–5 реплік), використавши подані вигуки (на вибір).

Вигукуймо українською!

<p>ВАВ (wow)</p> <p>УПС (oops)</p>		<p>овва йой еге-ге отакої ич анумо</p>	<p>ось тобі й маєш гай-гай (співчуття) цур (заборона) ґвалт (рятуйте) ой лишенько ой лелечко / леле</p>
--	---	--	---

Зверніть увагу!

Одні й ті самі вигуки, залежно від інтонації, можуть виражати різні почуття. **НАПРИКЛАД:** *Ой, рятуйте!* (страх) – *Ой, весело ж як!* (радість).

507 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви проводите вільний час на природі. Прочитайте кожне речення **двічі** так, щоб за допомогою інтонації передати різні **емоції** (на вибір): радість, здивування, задоволення, невдоволення, осуд, обурення, жаль, захоплення, переляк тощо.

1. Ой, сніг пішов. 2. О, уже й вечір. 3. У-у-у, яка юшка.

508 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть усно речення, у яких вигук **о** виражав би: а) захоплення, б) переляк, в) здивування, г) обурення, ґ) насмішку. Розкажіть про роль вигуків у мові.

Варіант Б. Знайдіть в інтернеті відео про природу, про звірів, птахів й уважно перегляньте його. Які звуки природи, голоси тварин ви почули? Напишіть ці звуки й голоси, використавши вигуки.

509 Спишіть речення, доповнюючи їх різними емоційними вигуками. Прочитайте речення вголос з відповідною інтонацією.

1. ... , які гарні квіти. 2. ... , пустіть мене, пустіть! 3. ... , як я хочу до моря. 4. ... , магазин уже зачинили. 5. ... , на морі знялася буря. 6. ... , не треба так дивитися.

510 **ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ.** Складіть і запишіть діалог (5–6 реплік), використовуючи всі подані вигуки. Розіграйте діалог за особами.

до побачення
на добраніч

На добраніч, вибач, отакої, овва, до побачення, будь ласка, перепрошую.

Співзвучні слова

Слова **о, ой, ох, ах, ну**, якщо після них у вимові немає паузи і їх ужито в значенні підсилювальних **часток**, комою **не відокремлюємо**. **НАПРИКЛАД:** 1. **О** рідне слово, хто без тебе я? (Д. Павличко). 2. **Ой** у лузі червона калина похилилася (Нар. творчість). 3. **Ну** що б, здавалося, слова... (Т. Шевченко). 4. **Ох** і чудний ти! 5. **Ах** ось де він!

511 I. Прочитайте виразно речення. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова. Поясніть наявність чи відсутність коми після цих слів.

1. **Ой**, що се? Світло згасло? Ніч настала? (Леся Українка).
2. **Ой** біжи, біжи, досадо, не вертай до хати, не пущу тебе коліску синові гойдати (В. Симоненко). 3. **О** незгасная зоре, о Києва кручі! **О** рідна земле, о гомін Дніпра! (П. Усенко). 4. **О**, якби-то я міг повернути неповторную юність мою (В. Сосюра). 5. **Ну** й смачні вареники з медком! – прицмокнув дідусь (Б. Комар). 6. **Ну**, не плач же, квіточко! (М. Коцюбинський).

II. Складіть і запишіть два речення зі словом **ой** так, щоб у першому реченні це слово було вигуком, а в другому – часткою. Прочитайте речення з відповідною інтонацією.

512 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й знімаючи риски. Підкресліть вигуки.

1. Ой/ой/ой Такої гарної дівчини й на світі не/ма (І. Нечуй-Левицький). 2. Цить Хай говорить серце (Леся Українка). 3. На/добраніч весела діброво, тихі трави, зелені сади (А. Камінчук). 4. Ой боже То це він у вас так нехрещений і живе? (Григор Тютюнник). 5. О дякую, що ти **прийшла**/таки (М. Старицький). 6. Жайворонки **прилетіли!**.. Йй/богу вже й трава на вигоні от-от зазеленіє! (М. Рильський). 7. Дивний жук на цятку схожий **підвестись** ніяк не/може й плаче гірко: «Жу/жу/жу» (Л. Медик-Яремчук).

II. Прочитайте виразно речення вголос.

III. Доберіть до виділених дієслів форми наказового способу першої особи множини й запишіть.

55. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК»

513 I. Прочитайте текст. Визначте його стиль і тип мовлення.

ТИХИЙ ДОЩ

Аж ось наближається рівний і тихий дощ.

Отак сидиш у хаті, мати одчинила вікно, і знадвору повіває свіжістю, а ти лише слухаєш... Десь далеко, у невідомому світі, зачинається шум... І то ще не шум, а шепотіння землі, шерхіт сухої трави, шелест пожовклого листя. Ти прислухаєшся. Не вже багато спав і тобі шумить у голові? Ні, це вже садом іде неквапливий шум, іде до вікна й шумить у стіну – рівно, густо, заспокійливо, і пахне тихим дощем і тихими снами...

Ти сидиш, заколисаний. А слух гострий – чуєш, як скрипить мокре дерево. Стихло муркотіння під вікном. Шум одійшов за хату...

Стріпнувся, глянув у вікно: немає вже дощу. І сонця немає, десь за хмарами. Але небо, димчасто-сіре, просвічується, воно підрожевлене захмарним вогнем, воно розсіває кремове світло. Від того світла аж блищать краплини дощу на мокрих стеблах (За В. Близнецем).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть і зачитайте 5–6 словосполучень із прийменниками.
2. Поясніть написання *не* зі словами різних частин мови.
3. Спишіть останнє речення. Підкресліть у ньому члени речення. Напишіть скорочено над кожним словом його частину мови.
4. Випишіть модальні частки, зазначте в дужках групу кожної з них. Для чого ці частки використано в тексті? Чи можна було обійтися без них?
5. Випишіть однорідні члени речення, з'єднані сполучниками.
6. Складіть і запишіть речення за ілюстрацією, використавши прийменник, сполучник, частку.

514 I. Складіть і запишіть прислів'я з кожної групи слів. Поясніть, що вони означають.

світ / не / повернешся / пройдеш / брехнею / та / назад

від / солодких / і / гірко / слів / буває

краще / добре / слово / за / цукор / і / мед

хоч / ламає / річка / й / береги / невеличка / а

II. Підкресліть у кожному прислів'ї слова службових частин мови й поясніть їхню роль у висловленні.

Зверніть увагу!

Потрібно розрізнати співзвучні слова різних частин мови.

ПОРІВНЯЙМО:

Сіли поруч із мамою. <i>прийменник</i>	Діти сіли поруч . <i>прислівник</i>
Як швидко літо пробігло! <i>частка</i>	Поле широке, як море. <i>сполучник</i>
Чи любиш ти читати? <i>частка</i>	Щодня щось читає чи малює. <i>сполучник</i>
Точно такий подарунок. <i>частка</i>	Відстань визначено точно . <i>прислівник</i>
Тиша – це сон природи. <i>частка</i>	Це було дуже давно. <i>займенник</i>
А , і ви тут? <i>вигук</i>	А йди, Денисе! <i>частка</i>
	Зараз не холодно, а тепло. <i>сполучник</i>

515 Прочитайте речення. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова.

1. **Як** гарно навкруги!
2. Щодня щось читаю **чи** малюю.
3. **Чи** любиш ти читати?
4. Дніпро – **це** головна водна артерія України.
5. **Це** було споконвіку.
6. Розкрию **і** тобі таємницю.
7. Люблю місяць **і** зорі.
8. **Хоч** трохи відпочину.
9. Прийшов, **хоч** і запізно.
10. **Це** просто непорозуміння.
11. **Це** зробити просто.

516 І. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання прийменників.

(З)над вершин, (з)поміж нас, (по)між людьми, (на)чолі з командиром, (на)зустріч щастю, (у)напрямку до площі, (на)передодні свята, (по)над хатами, (у)ві сні, (з)(по)над гір, (з)під опіки батьків, (по)під хатою, на(в)проти магазину, (на)перекір долі, (по)серед двору, на(в)круги озера, (на)передодні змагання, у(з)довж дороги, (на)прикінці тренування.

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним поданим сполученням слів (на вибір).

517 І. **Гра «Упіймай слово».** Прочитайте гуморески Грицька Бойка. Хто зможе знайти й виписати якнайбільше слів службових частин мови й вигуків?

* * *

От якби ми під вербою
Не зустрілися з тобою,
І якби ми не купались,
І якби у глибині
Не були пеньки на дні,
І якби про те ми знали,
І якби не всі «якби», –
Не набили б ми лоби!

* * *

Ми на груші – ух!
Раптом чуєм: гух!
Потім тільки гець!
Що воно за грець?
Подивились: ох!
То ми знизу вдвох.

ІІ. Поясніть написання виділеного слова. Яка це частина мови?

518 Спишіть речення, знімаючи ризики. Поясніть написання прийменників, сполучників і часток.

1. І садок, що ми колись садили, хоч старий, а все/таки цвіте (*П. Воронько*). 2. На цáрині*, не/мов/би на нараду, зібралися тополі молоді (*Д. Луценко*). 3. Отаке/то гречане тісто: ти його в піч, а воно й репається (*Нар. творчість*). 4. Десь далеко, не/досяжні окові, закричали дикі гуси, що летіли з/за моря на рідну Україну. (*Ю. Мушкетик*). 5. Не/спіши по/перед батька в пекло (*Нар. творчість*). 6. Виглядай мене в віконечко, не/забаром я прийду (*Олександр Олесь*). 7. З/за гори проміння скісне в море порина (*І. Франко*).

* Цáрина – околиця, край села; вигін.

519 Підготуйте чотири запитання для інтерв'ю на тему «Службові частини мови та вигук: їхня роль у мовленні». Проведіть інтерв'ю з учнем / ученицею вашого класу.

520 Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність.

Частина мови

- 1 прийменник
- 2 сполучник
- 3 частка
- 4 вигук

Приклади

- А але, зате, або
- Б ох, агов, цить
- В під, поміж, для
- Г вдень, вгору, вниз
- Д ж, тільки, не

2. Виділене слово є прийменником у реченні

- А Він завжди був **поруч**.
- Б Гуляли **навколо** школи.
- В Вони сиділи **навпроти**.
- Г **Попереду** йде молодець.

3. Разом треба писати всі прийменники в рядку

- А з/посеред, згідно/з, на/чолі
- Б за/ради, з/під, по/між
- В на/прикінці, по/серед, за/для
- Г в/наслідок, по/перед, у/разі

4. Граматичну помилку допущено в рядку

- А відпочиваємо по черзі
- Б називати на прізвище
- В виконати за умови
- Г змагання по плаванню

5. Сполучник поєднує частини складного речення, наведеного в рядку

- А Робота гарна, та день малий.
- Б Без роботи ані хліба, ані хати.
- В Уночі панують сови та сичі.
- Г Будь слугою власної совісті й господарем волі.

6. Разом треба писати виділене слово в реченні

- А **Що/б** не сталося, ми не розлучимось.
- Б Узимку холодно, **за/те** комарі не кусають.
- В Думаю **про/те**, що й перше думав.
- Г **Як/би** сила та відвага, поборов би долю!

7. Частка є в кожному реченні, ОКРІМ

- А Учора дощ таки пішов.
- Б Зайди хоч на хвилину.
- В Хай шумить Дніпро.
- Г Чекаю, аби хтось допоміг.

8. Емоційні вигуки наведено в рядку

- А матінко, ой, овва
- Б киць-киць, му-у-у, ку-ку
- В будь ласка, перепрошую, до побачення
- Г геть, цить, тс-с-с

Культура мовлення

Розрізняймо

БУДЬ-ЯКІЙ

Треба уникати недолугого слова *любій*. Замість нього використовуємо *будь-який*, *будь-хто*, *перший-ліпший*, *кожний*, *усякий* і под. **НАПРИКЛАД:** у будь-який час, з будь-якого місця, кожний документ. До речі, *любій* не треба плутати з милозвучним українським словом *любий* (наголос на першому складі).

ПРОТЯГОМ і НА ПРОТЯЗІ

Протяг – різкий струмінь повітря, що продуває. Тому сполучення *на протязі години* ненормативне. На протязі можна сидіти (хоча й не варто). У конструкціях на позначення часу тривання, існування чогось уживаємо слово *протягом* (або *впродовж*). Правильно: *протягом одного місяця*; *протягом години*.

Сполучення *на протязі* можна вживати також тоді, коли йдеться про відстань (*на протязі кількох кілометрів*).

У РАЗІ ПОТРЕБИ

Часто неправильно кажуть: *у випадку необхідності*, *ні в якому випадку*. Іменник *випадок* означає конкретну подію в минулому, теперішньому чи майбутньому. Тому правильно: *у разі потреби*, *якщо буде потреба*, *ні в якому разі*, *у жодному разі*.

Замість сполучення *у більшості випадків* варто вживати слово *здебільшого* або *переважно*.

Говорімо правильно

Правильно	НЕправильно
близько двох років вважати за необхідне	біля двох років вважати необхідним
двічі на місяць	двічі в місяць
завдяки підтримці	дякуючи підтримці
з деякого часу	з деяких пір
з нагоди святкування	з приводу святкування
незважаючи на труднощі	не дивлячись на труднощі
україн виснажений	до краю виснажений
через обставини	в силу обставин
як то кажуть, мовляв	як говориться
правильно пояснити	вірно пояснити
на сьогодні	на сьогоднішній день
додаткові навантаження	додаткові нагрузки

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

521 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якось один митець, створюючи казкові сюжети на мовознавчу тему, показав дієслово в образі міцного дуба, іменник – в образі стрункого парубка, прикметник – в образі грайливого струмка. А якими у вашій уяві постають прийменник і сполучник? Чому?

522 I. Прочитайте текст. Яка інформація з нього була для вас нова, а яка – уже відома?

ФЛОТ РУСИ-УКРАЇНИ

З давніх-давен у Русі-Україні процвітало кораблебудування. Київські умільці придумували нові й нові типи суден. Від перших примітивних човнів, видобаних або випалених у стовбурі дерева, флот пройшов великий шлях розвитку. З'явилися човни завдовжки до п'ятнадцяти метрів, які вміщували аж до пів сотні воїнів. Наближаючись до ворога, одні воїни гребли, затулені щитами, інші натягували луки або стискали в руках списи, готуючись до ближнього бою.

Пізніше з'явилися великі кораблі, у яких під палубою сиділи гребці, захovanі від ворожих стріл і каменів. На цих самих кораблях плавали купці до найдальших земель. Бо Київ та й інші великі міста нашої землі вели жваву торгівлю з багатьма народами (За М. Слабошпицьким).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть по два приклади слів самостійних частин мови.
2. Випишіть п'ять словосполучень із прийменниками та два сполучення слів із сполучниками.
3. Випишіть речення з двома дієприслівниковими зворотами. Підкресліть усі члени речення. Визначте частину мови кожного слова.
4. Скільки типів суден описано в тексті? Доберіть по 2–3 ключових словосполучення до кожного типу судна. Визначте, до якого речення можна використати подану ілюстрацію.

523 Спишіть речення, уникаючи помилок у вживанні дієслів.

1. На уроці вчителька привела цікаві факти. 2. Ледарів потрібно заставити працювати. 3. Обід заказали вчасно. 4. Відкрийте, будь ласка, двері. 5. У виставці приймали участь провідні художники України.

524 Відредагуйте усно речення. Поясніть суть допущених помилок.

1. Просимо відповідати за чергою. 2. Відділ по розкриттю злочинів знаходиться в сусідньому приміщенні. 3. Моя сестра старша мене на два роки. 4. Ми прийшли по їх прохання. 5. Не годиться жити на чужий рахунок. 6. Маринка допустила дві помилки по неухважності. 7. На канікулах я не поїхала до бабусі завдяки тому, що захворіла. 8. Згідно розпорядження директора завтра буде вихідний.

525 Придумайте, дотримуючись поданих критеріїв, і запишіть короткі повідомлення, які можна було б розмістити або озвучити в громадських місцях.

Повідомлення 1. Мета: нагадати перевірити гроші біля каси. *Мовні засоби:* дієприслівниковий зворот, дієслово наказового способу, звертання.

Повідомлення 2. Мета: нагадати вимкнути світло, коли виходиш із кімнати. *Мовні засоби:* дієприслівниковий зворот, дієслово наказового способу.

Повідомлення 3. Мета: інформувати про ремонт дороги й перекриття руху транспорту. *Мовні засоби:* дієслівна форма на *-но, -то*; числівники на позначення дати й часу; звертання, слова мовного етикету.

Повідомлення 4. Мета: попередити про заборону входити до глядацької зали після третього дзвінка. *Мовні засоби:* дієслівна форма на *-но, -то*; числівник, звертання.

526 I. Складіть і запишіть за кожною світлинкою одне словосполучення з дієприслівником та одне – з дієприкметником.

викопати

вимити

доглянути

показати

знайти

упіймати

II. Розберіть за будовою два подані біля зображень дієслова (на вибір) та утворіть від них дієприкметники й дієприслівники.

III. Складіть за однією із світлин невелику розповідь, використавши дієслова дійсного, умовного й наказового способів.

527 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові й дієприслівникові звороти як члени речення.

1. А зорі падають і гаснуть (не)долетівши до землі (*Б. Мозолевський*). 2. Настане день обтяж(е,и)ний плодами (*Л. Костенко*). 3. Гóри ро(с,з)лігшись під небом високим сонцю підклали паруючу спину. Вітер притомл(е,и)ний взявшись (у)боки (с,з)почити присів на стареньку ялину (*К. Мандрик*). 4. І ро(с,з)криває день свою зелену книгу друковану (в)ночі хмарами небес (*А. Малишко*). 5. Запрягши сонце до теліги (на)зустріч виїду весні (*Б.-І. Антонич*). 6. В туман загорнувшись далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму (*П. Тичина*).

II. Розберіть виділені слова за будовою. Визначте спосіб їхнього творення.

528 I. Розгляньте малюнок (мурал, м. Ужгород), розміщений на обкладинці підручника. Висловте враження від зображеного. Чи може, на вашу думку, спів пташок чи споглядання пейзажних картин покращити настрій?

II. Напишіть есе (6–7 речень) на тему «Маленькі рецепти щастя». Використайте щонайменше один дієприслівниковий зворот, один дієприкметниковий зворот, вигук, вставне слово.

529 Спишіть текст, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть вивчені орфограми й пунктограми.

Благослове(н,нн)а тиша на(в)круги. Лише зашерхоче де(сь) суха зелена ящірка пробігаючи в траві бризнуть в(різно)біч (з)під ніг коники-ковалі. Жайворонки дзюркочуть у тиші проймаючи її (в)верх і (в)низ, (не)видимі в повітрі, як струмки, що течуть і течуть, розмаїті, (джерельно)дзвінкі. Здається співає від краю до краю саме повітря, співає мар(и,е)во, що вже (с,з)хоплюється тече струмує де(не)де над ковилою (*Олесь Гончар*).

530 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Відредагуйте по черзі речення (усно).

1. Повернувшись додому, у мене розрядився телефон. 2. Скупавшись у холодній воді, у нього була ангіна. 3. Вибачаюсь, але я не зможу вам допомогти. 4. Саму більшу станцію метро розмальовано художниками. 5. Мені допоміг друг, проживаючий неподалік. 6. На стадіон прийшли хлопці, бажаючи грати у футбол.

II. Доберіть кілька прикладів неправильного вживання дієприслівників або дієприкметників у рекламних оголошеннях. Виправте помилки.

531 Спишіть прислів'я, уставляючи на місцях пропусків подані сполучники. Поясніть роль сполучників у мові.

а

щоб

як

якби

ні ... ні

та

проте

1. ... із собою брати, ... дома лишати. 2. М'яко стелить, ... твердо спати. 3. Наука в ліс не веде, ... з лісу виводить. 4. ... такий до роботи, ... до розмови. 5. ... добре жити, треба працю любити. 6. В очі любить, ... за очі гудить.

532 I. Відновіть уривок із вірша, замінюючи подані в дужках неозначені форми дієслова особовими формами умовного, наказового чи дійсного способу. Зверніть увагу, що в уривку використано дієслова всіх трьох способів.

Не (сумувати), старенькі, не треба,
Не (тримати) на серці жалі.
Я до ніг (прихилити) вам небо,
Щоб вам легше (жити) на землі.

А. Матвійчук

II. Запишіть відновлений текст. Підкресліть дієслова як члени речення.

533 Прочитайте виразно речення, доповнивши їх вигуками мовного етикету. Поясніть, якій ситуації спілкування відповідає одне з речень (на вибір).

1. Я давно хотів вас запитати. 2. Мені потрібна довідка. 3. Як спалося? 4. Передайте моє прохання Михайлові Васильовичу. 5. Проходьте. 6. Ви мені дуже допомогли. 7. Я не можу виконати ваше прохання. 8. Поклич до мене Андрія. 9. Завтра побачимося.

534 I. Розгляньте малюнок. Опишіть усно ситуацію спілкування.

II. Складіть усно висловлювання (3–4 речення) із проханням бути уважними до людей з особливими потребами. Використайте займенники та частки.

535 I. **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою світлини (с. 231). Складіть за своєю світлиною три словосполучення з прислівниками й три словосполучення з прийменниками. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Замок Паланок,
м. Мукачево

Національний природний
парк «Гуцульщина»

II. Складіть і запишіть два речення, використавши два з утворених словосполучень.

536 I. Прочитайте виразно вірш уголос. Поміркуйте, з яким почуттям потрібно вимовляти кожне дієслово, щоб передати любов до рідного краю, замилування красою рідної землі. Яку роль у творі відіграють дієслова наказового способу?

З ТОБОЮ

Послухай, як струмок дзвенить,
Як гомонить ліщина.
З тобою всюди, кожну мить
Говорить Україна.

Послухай, як трава росте,
Напоена дощами,
І як веде розмову степ
З тобою колосками.

Послухай, як вода шумить –
Дніпро до моря лине, –
З тобою всюди, кожну мить
Говорить Україна.

П. Осадчук

К. Білокур. Щастя

II. Випишіть із тексту дієслова-синоніми.

537 Напишіть лінгвістичне есе на тему «Яка частина мови найцікавіша» або створіть презентацію (8–10 слайдів) про роль кожної частини мови в процесі комунікації.

538 Перейшовши за посиланням або скориставшись QR-кодом, виконайте додаткові тестові завдання з теми «Узагальнення та систематизація вивченого».

<https://cutt.ly/rwLIMa4t>

539 Чи добре ви знаєте українську мову? Скориставшись поданим QR-кодом або перейшовши за посиланням, проведіть у класі **вікторину «Дивослово»**. За бажанням можете скласти свою вікторину й запропонувати одноліткам.

<https://cutt.ly/9w0wfGBN>

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

ТЕМА 1. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПОНЯТТЯ ПРО ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ МОВЛЕННЯ

- 540** I. Розгляньте на форзаці таблицю «Стилі мовлення». Порівняйте за нею розмовний та науковий стилі мовлення.
II. Обґрунтуйте, яким стилем мовлення ви користуєтеся, коли: 1) пояснюєте на уроці розв'язання рівняння; 2) спікуєтеся з другом на стадіоні.
III. У яких сферах життя користуються офіційно-діловим стилем мовлення?

- 541** I. Прочитайте текст публіцистичного стилю. На яких читачів / читачок розрахований цей текст? Чи спонукає він до певних дій?

МРІЯ МАЄ ЗДІЙСНИТИСЯ

У нашому класі багато учнів займається спортом. Серед них і талановитий боксер Василь Яременко.

А все почалось у десятирічному віці, коли тренер дозволив Василеві вперше ступити на ринг. І ось уже п'ятий рік хлопець чотири рази на тиждень приходить у спортзал і тренується по півтори години. За цей час він здобув перемогу в дев'яти вирішальних поєдинках, став призером чемпіонату України. У колекції його нагород – сім грамот і дві медалі. Звичайно, були й поразки, але їх значно менше.

Зараз у Василя Яременка перший дорослий розряд. Хлопець має мету – перемогти на чемпіонаті України серед юнаків. Тож побажаємо, щоб його мрія здійснилася. І, можливо, у майбутньому мій однокласник стане всесвітньо відомим спортсменом, таким, як його улюблені боксери брати Клички (*З газети*).

- II. Доведіть, що матеріал викладено доступно та в логічній послідовності.
III. Поміркуйте, завдяки чому Василь Яременко зумів досягти успіхів у спорті: природним здібностям, наполегливій праці, зусиллям тренера тощо.

Публіцистичний стиль

Публіцистичний стиль мовлення – це стиль засобів масової інформації (журналів, газет, інтернет-ресурсів, радіо-і телепередач), суспільно-політичних виступів.

Мета публіцистичного стилю – точно, доступно, яскраво інформувати про важливі події, активно впливати на читачів та на формування громадської думки, пропагувати прогресивні ідеї, спонукати до певних дій.

Основні ознаки публіцистичного стилю	Основні жанри публіцистичного стилю
інформативність, переконливість, доступність викладу, точність, логічність, образність, емоційність, суспільно-політична лексика	замітка, стаття, інтерв'ю, рецензія, репортаж, реклама, звернення, промова, виступ на зборах (конференціях)

Характерними **мовними засобами** публіцистичного стилю є суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, слова в переносному значенні, порівняння, повтори, крилаті вислови, короткі прості речення (часто питальні або окличні), заклики, звертання, влучні образні заголовки.

542 І. Прочитайте текст. Визначте в ньому ознаки публіцистичного стилю.

КНИГА НАРОДНОГО БОЛЮ

Український письменник Олександр Міщенко, мій земляк, записав свідчення тих, кому довелося пережити голод 1933 року.

Перед нами свідчення епохи, записи документальні, яким немає ціни. Як сталося, що без стихії, без засухи, без іноземного нашествия все те могло сподіятися на нашій хлібородній Україні?

Нині ми знаємо, що то було. Був голод штучно zorganizований, був масовий сталінський геноцид*, свідомо спрямований на вігублення українського народу. Цей безпрецедентний за своїм катівським розмахом злочин сталінщини завдав Україні найтяжчих утрат, коштував нації мільйони й мільйони людських життів, у тому числі й материнських, дитячих. Умирили ж цілі села не будь-як, а за стратегічним диявольським розрахунком, адже треба було підірвати саме коріння нації, зруйнувати самі основи усталеної віками народної моралі...

Та ось нарешті відкривається світові правда. І кожен факт, кожне свідчення народне має бути збережене в пам'яті поколінь (За Олесем Гончаром).

* *Геноцид* – винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами.

II. Поміркуйте, з якою метою було створено текст. Яку позицію відстоює автор?

543 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи згодні ви з таким крилатим висловом М. Рильського: «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього...»? Поясніть свою відповідь.

544 Уявіть, що вас запросили взяти участь у телепередачі або в онлайн-конференції. Підготуйте усне висловлення (5–6 речень) у формі звернення до своїх однолітків у публіцистичному стилі на одну з поданих тем.

1. Чи вмєш ти дарувати радість? 2. Пам'ятаймо про полеглих захисників і захисниць України! 3. За мир потрібно боротися. 4. Протидіяти несправедливості складно, але потрібно.

ТЕМА 2. МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

545 I. Прочитайте міркування ваших однолітків. Чи з усіма міркуваннями ви погоджуєтесь? Поясніть свою відповідь.

Волюдя: *Коли ти виявляєш добрі манери, люди зазвичай одразу це помічають і цінують.*

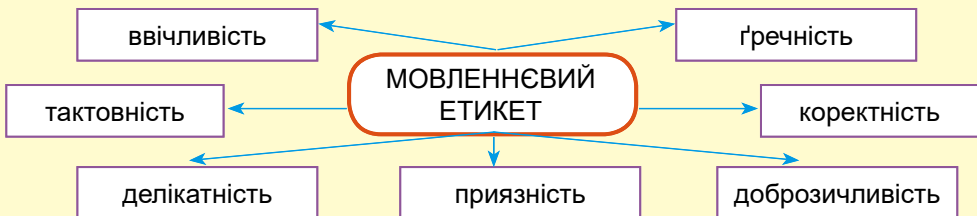
Марина: *Якщо ти тактовна в ставленні до інших, то й до тебе ставитимуться з повагою.*

Денис: *Я не зобов'язаний бути ввічливим із моїми братами й сестрами. Ми ж сім'я...*

II. Поясніть, як ви розумієте прислів'я «Щире вітання дорожче за частування».

Мовленнєвий етикет – це сукупність правил мовленнєвої поведінки, система стійких формул спілкування, прийнятих у суспільстві.

Мовленнєвий етикет ставить до учасників / учасниць спілкування певні вимоги. Розмова має бути ввічливою, пристойною, а самі учасники мають виявляти одне до одного уважність і чемність.

Люди, які володіють мовленнєвим етикетом, більш успішні й швидше досягають порозуміння з іншими. Під час спілкування можемо використовувати стійкі етикетні вислови.

Етикетні тематичні групи	Стійкі етикетні вислови (формули спілкування)
Вітання	Добрий день! Добридень! Вітаю! Привіт! Доброго здоров'я! Моє шанування! Радий(-а) тебе бачити! Здоровенькі були! Слава Україні! Героям слава!
Прощання	До побачення! До зустрічі! Прощайте! Щасливо! Щасливої дороги! Бувайте здорові! На все добре! На зв'язку! На добраніч! Хай Бог помагає!
Вибачення	Пробачте. Перепрошую. Даруйте. Прошу вибачення. Мені дуже шкода. Прийміть мої вибачення. Не гнівайтесь на мене. Вибач, будь ласка!
Вдячність	Дякую! Спасибі! Щиро дякую! Дуже вдячний! Прийміть мою щирю подяку! Уклінно дякую!
Прохання	Будьте ласкаві... Будьте люб'язні... Прошу тебе... Маю до тебе прохання... Якщо твоя ласка... Можливо, ти мені допоможеш...
Згода	Певна річ! Авжеж! Звичайно! Згоден! Домовились. Із задоволенням! Так, я не заперечую. Гарзд. Ще б пак!
Незгода	Ні, не бажаю. Нізащо! Ви помиляєтеся. На жаль, не зможу. Ні, це не так. Шкодную, але я з тобою не згоден. Ні, не бажаю. Мене це не влаштовує. Я мушу відмовитись. Аж ніяк!
Співчуття	Я відчуваю твою схвильованість (твій біль). Я тебе розумію. Це не може нікого залишити байдужим. Я теж перейнялася твоїм болем. Час усе розставити на свої місця. Не впадай у відчай. Чим я можу тобі допомогти?

Зверніть увагу!

Вибір того чи того стійкого етикетного вислову залежить від ситуації спілкування, а також від віку, соціального статусу,

статі, культурно-освітнього рівня співрозмовників / співрозмовниць, взаємин між ними.

546 I. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Український мовленнєвий етикет сформувався історично в культурних верствах нашого народу, його передають від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності й честі... (М. Стельмахович). 2. Ніщо не коштує так дешево й не цінується так дорого, як ввічливість (М. Сервантес).

Із сайту онлайн-школи комунікацій «Спільна мова»

II. Прочитайте стійкі етикетні вислови зі значенням вітання та прощання, подані в таблиці (с. 235). Поміркуйте, які з них відображають національний мовний колорит. Які з висловів є стилістично нейтральними?

Правильно	Неправильно
Вибачте мені! Вибачте!	Вибачте мене! Вибачаюся!

547 I. Складіть і запишіть діалоги (по 2 репліки) відповідно до поданих ситуацій спілкування. Використайте стійкі етикетні вислови.

ЗРАЗОК. – *Допоможете мені дістати речі з полиці?*
– *Так, звичайно. Візьміть, будь ласка.*

1. На стадіоні: запитання → незгода.
2. В автобусі: прохання → згода.
3. У кав'ярні: зауваження → вибачення.
4. На вокзалі: запитання → повідомлення.

548 I. Прочитайте речення. Знайдіть у них стійкі етикетні вислови. До якої етикетної тематичної групи належить кожен вислів?

1. Ще раз прошу не гніватись за мою сміливість (М. Коцюбинський). 2. Я радий, що ти влаштувалася в добрих людей, дуже вдячний їм за їхню турботу... (В. Підмогильний). 3. «Вибач мені, – мовив Андрій, – мені дуже шкода, що так вийшло!» (А. Шевердіна). 4. Хвилюють, маюють, квітують поля. Добридень тобі, Україно моя! (П. Тичина). 5. – Здоровенькі, кажу, були, діду! – з усієї сили гукнув сторож (Остан Вишня).

II. Спробуйте усно перебудувати 2–3 речення, замінюючи в них стійкі етикетні вислови синонімічними.

549 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Оберіть одну із запропонованих ситуацій спілкування. Складіть усно й розіграйте діалог (5–6 реплік), можливий у цій ситуації. Використайте слова ввічливості.

1. Висловлення вдячності татові (бабусі) за смачну вечерю в колі сім'ї.

2. Висловлення вдячності братові (сестрі) за привітання на день народження.

3. Висловлення незгоди з однокласником / однокласницею щодо прогулювання уроків.

4. Висловлення прохання до однокласника / однокласниці допомогти підготувати презентацію.

550 Складіть і запишіть два діалоги (по 5–6 реплік) відповідно до запропонованих ситуацій. Використайте стійкі етикетні вислови.

Ситуація 1. Ви зустріли свого друга / свою подругу й хочете запросити на футбольний матч або в парк відпочинку.

Ситуація 2. У вашої подруги / вашого друга день народження. Ви йдете до магазину за подарунком. Вам потрібно скористатися послугами продавця-консультанта / продавчині-консультантки.

ТЕМА 3. ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

551 Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку, тип і стиль мовлення.

ОБРАЗ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кажуть, це було в Лівійській пустелі. Автобус із туристами мчав новою автострадою, що розсікала пустелю на два попелясто-жовтих крила. Над безкраїм морем сипучих пісків підносилися піраміди, які, здавалося, своєю вічністю перевищують це піщане мовчання.

Водія попросив зупинитися високий чоловік. Шелестіли піски. Здивовано дивилися туристи на цього дивака, якому раптом заманулося зупинити автобус серед пустелі. Чоловік рішуче простував піщаними хвилями й зупинився біля піраміди. Зосереджений, заглиблений у себе, він раптом заспівав. Це була українська пісня – відомий романс на слова Лесі Українки.

Лівійська пустеля.
Піраміди

Туристи, висипавши з автобуса, слухали. Певно, мало кому в житті доводилося слухати такий спів. Душа співака була наодинці не з Лівійською пустелею, а сам на сам з душею Лесі Українки. Треба було мати такий голос, щоб викликати з пустелі душу поетеси й переконати вже не здивованих, а зачарованих випадкових супутників своїх в абсолютній необхідності такого виклику. Треба було любити так її – Лесю Українку. Цим актором був народний артист Борис Гмиря.

Борис Гмиря носив у душі образ поетеси завжди, але звучання гарячого вітру пустелі мимоволі змусило його заспівати «Стояла я і слухала весну» (За І. Драчем).

II. Знайдіть у тексті слова, ужиті в переносному значенні. Яка їхня роль у прочитаному?

III. Колективно складіть і запишіть складний план тексту. Прочитайте текст удруге. Усно перекажіть прочитане за планом.

Зверніть увагу!

План складають для того, щоб виділити в змісті тексту найбільш важливе й зазначити послідовність викладу думок.

ТЕМА 4. ЕСЕ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. Які особливості публіцистичного стилю мовлення?

552 I. Прочитайте уривок зі звернення представниці Карпатського національного природного парку Наталії Гнатюк. З якою метою створено це висловлення?

Чи пам'ятаємо ми, що Земля – це один великий заповідник?

Природа дуже швидко змінюється, утрачає свою щедрість і силу. І все це відчуваємо на собі: частішими стали нервові збудження, депресії, алергічні захворювання тощо. Людина втратила зв'язок із навколишнім світом, а тому й зі своїм корінням.

Придивіться пильніше. Багато чого залежить саме від нас, від нашої допомоги. Найменша дрібниця: розчищене джерельце, прибране сміття, посаджене дерево – продовжує вік докільлю.

...Будемо берегти, плекати, леліяти Землю, засаджувати її садами й квітами, засівати зерном і добром, адже майбутнє людей залежить від кожного з нас (О. Довженко).

Дружіть із природою, із чистим цілющим повітрям, джерельною водою – і вам не доведеться звертатися до лікарів, бо саме в природі закладено основу нашої життєдіяльності. Приходьте до лісу, поля, річки, гір. Ставайте

в їхнє нерозривне коло, підтримуйте його, і воно підтримає вас (За Н. Гнатюк).

II. Розкажіть, що авторка тексту радить читачам / читачкам. Зіставте її поради з висловленням Олександра Довженка. Що спільного ви помітили?

Особливості есе

Есе (від фр. *essai* – спроба, проба, нарис) – невеликий за обсягом твір, який має довільну побудову та в якому автор / авторка висловлює власні враження й думки.

Створюючи есе:

- не потрібно дотримуватись якоїсь обов'язкової форми;
- не потрібно детально описувати предмет чи подію;
- можна висловлювати спірні міркування.

Необхідно, щоб останній абзац есе завершив думку. Вислови «я думаю», «я впевнений / впевнена», «я переконаний / переконана», «я знаю» допоможуть підкреслити, що це власна думка автора.

Поради до написання есе

пишіть про те, що вам цікаво	надайте тексту емоційності, образності
пишіть про те, що думаєте	використовуйте метафори, порівняння
доберіть цікавий заголовок	пишіть різні за довжиною речення
придумайте ефектний початок	дотримуйтеся лаконічності
закладайте в кожне речення унікальний зміст	використайте прислів'я, приказку, цитату

Створіть враження живої бесіди із читачами / читачками, спробуйте вразити їх!

553 Напишіть есе (1–1,5 сторінки) в публіцистичному стилі на одну з тем: «Допомогти доквіллю», «Дружити з природою», «Земле барвінкова, дай мені здоров'я». Використайте в тексті дієслова в неозначеній формі.

ТЕМА 5. СТИСЛИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ПРО ВИКОНАННЯ ПЕВНИХ ДІЙ

554 І. Прочитайте текст. Розкажіть, чи простим був процес випікання хліба. Чому жінка одягала в цей день чисту сорочку, вишитий фартух?

ХЛІБ НА СТОЛІ

Ледь-ледь збиралося на досвіт, і мати, умившись, зодягали чисту сорочку та підв'язувалися вишитим фартухом... Піч готіла, коли полум'я лизало своїм язиком челюсті.

Доки варилося снідання, мати місили тісто. Було то вельми цікаве видовисько. Неньчині обіруччя раз

по раз занурювалися в діжу, од чого ослінчик* аж двигтів. Тісто вимішувалося, крутішало. Коли воно нарешті ставало в'язким, як гума, і вже важко було працювати руками, мати призупиняли роботу. «Уставайте, хлопці, – наказували нам, – поїсте й розходьтеся, бо буду хліб викачувати».

Поснідавши, батько йшов на роботу, а я, підсукавши холоші, біг на кінець городу, щоб наламати широких капустяних листків. За цей час в оселі вже стояв паркий дух. На ліжкові, засланому простирадлом, а поверх ще й рушником, пузатилося кілька кругленьких паляничок. Мати були всі в роботі. Легкими помахами рук вони витягували опецьок тіста, умокали у воду руки, щоб воно не прилипало, й, перекидаючи з однієї долоні в другу, формували круглу, наче сонце, хлібину. Злегка поплескавши верхівку, ненька клали паляницю на рушник. Робили вони це так вправно, що я навіть не встигав уволю надивитися.

Доки мати викачували останню, найменшу паляничку, що призначалася мені, я біг за лопатою і, унісши, приставляв її до печі. Розіславши капустяний листок поверх ясеневого язика лопати, вони змащували його олією або притрушували борошном й усаджували хлібину. Біле тісто паляниці нараз обдувало гарячим духом печі...

Зробивши виделкою кілька проштриків, мати метко шугнули лопату з хлібиною в гарячу утробу печі; потім другу, третю, аж доки не сховалася за челюстями й моя паляничка (За В. Скура-тівським).

* *Ослінчик* – переносна кімнатна лава для сидіння.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Процес якої роботи описано в тексті? Назвіть складові частини цього процесу.

2. Чи вдалося авторові передати ставлення героїні до своєї праці? Із чого це видно?

3. Знайдіть і зачитайте речення, у яких ідеться про послідовність випікання хліба. Розкажіть, як мати вимішувала тісто й формувала сонцесяйні паляниці. Чи вправними були її рухи? Що робила вона перед тим, як посадити хлібину в піч?

4. Знайдіть у тексті словосполучення «дієслово + іменник», «дієслово + займенник» або одиничні дієслова, які називають процеси випікання хліба.

5. Визначте вжиті в тексті художні засоби (епітети, метафори, порівняння). Яка їхня роль?

6. Випишіть виділені слова, підкресліть й обґрунтуйте орфограми. Які ще слова з тексту можуть бути для вас важкими для написання?

III. Підготуйте усний стислий переказ прочитаного за поданим складним планом.

Складний план тексту

«Хліб на столі»

I. Ледь-ледь збиралося на досвіт.

II. Неньчина праця.

1. Замішування тіста.

2. Формування паляничок.

3. Паляничка на лопаті.

III. Гаряча утроба печі.

ТЕМА 6. СПРИЙМАННЯ ПИСЬМОВОГО ТЕКСТУ

555 I. Прочитайте тексти й виконайте завдання, подані після них.

Текст А

Під час зіткнення автомобілів, що рухаються зі швидкістю 80 км/год, виділяється енергія, здатна підкинути машину вагою 1 т на висоту 30 м!

Щоб дослідити, як розвиваються події під час ДТП* та які вони мають наслідки для людей, у спеціальних лабораторіях імітують різні види транспортних аварій із манекенами. Керують такими автомобілями по радіо, а розвиток подій фіксують на плівку.

Ось що відбувається, коли автомобіль на швидкості 80 км/год наїжджає на перешкоду, а водій і пасажири не пристебнуті ременями безпеки:

✓ *через 0,044 секунди водій грудною кліткою ламає кермо;*

✓ *через 0,092 секунди водій і пасажир, що сидить поруч, ударяються головами в переднє вітрове скло автомобіля й отримують смертельні ушкодження.*

Як бачиш, усе триває менше як дві десяті секунди. Тому без необхідних запобіжних заходів людина не має шансів вижити в такій аварії.

Тому правила дорожнього руху визначають: якщо в транспорті передбачені ремені безпеки, то пасажирів зобов'язані пристебнутися.

(З підручника «Основи здоров'я». І. Бех та ін.)

* ДТП (дорожньо-транспортна пригода) – подія, що сталася під час руху транспортного засобу, унаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки.

Текст Б

В Україні суттєво зросло ДТП

У 2023 році в Україні кількість ДТП зросла на чверть, порівняно з 2022 роком. Смертність унаслідок таких автопригод підвищилася на 9 %.

Статистику ДТП в Україні опублікувала Патрульна поліція. Причиною більшості аварій із загиблими або травмованими правоохоронці називають перевищення швидкості (9215 ДТП).

Іншими поширеними причинами аварій із загиблими або травмованими є порушення правил маневрування (5191 ДТП), перехід дороги в невстановленому місці (781 ДТП) та виїзд на смугу зустрічного руху (470 ДТП) (Із сайту life.pravda.com.ua).

Текст В

Розумне авто

Більшість автомобілів майбутнього матимуть автопілотне керування, що дасть змогу уникнути 90 % ДТП. Уже сьогодні деякі авто мають супутникову навігацію, що попереджає водія про зміни дозволеної швидкості (дуже корисна функція вночі) й навіть про розташування закладів освіти.

Загалом інженери хочуть модернізувати авто й зробити його рух більш автоматизованим. Людині потрібно буде лише вказати точку, куди варто направити автомобіль, і розпочати рух (З інтернету).

II. Завдання до текстів.

1. Розрахунки в тексті **A** наведено для ситуації, коли

- A** автомобіль обладнано подушками безпеки
- Б** водій і пасажир не пристебнуті ременями безпеки
- В** водій і пасажир пристебнуті ременями безпеки

2. Суперечить інформації, наведеній у тексті **A** чи **Б**, твердження

- A** Щоб дослідити, які наслідки має ДТП для людей, використовують манекенів.
- Б** У 2023 році в Україні вдалося зменшити смертність через ДТП, порівняно з 2022 роком.
- В** Для перевезення маленьких дітей в автомобілях використовують автокрісла.

3. Під час ДТП можуть загинути чи травмуватися люди. Подана ілюстрація показує, як уникнути **негативних наслідків**, про які йдеться

- A** лише в тексті **A**
- Б** лише в тексті **Б**
- В** у текстах **A** і **В**
- Г** у текстах **A** і **Б**

4. Сформулюйте одне запитання за змістом другого абзацу тексту **A**.

5. Покликаючись на тексти, визначте, як саме кожна з названих нижче категорій осіб може вплинути на зменшення кількості смертельних випадків під час ДТП.

Водії

Пасажири

Пішоходи

Інженери

6. Тексти **A** і **В** об'єднує тема

- A** інноваційні технології безпеки
- В** правила дорожнього руху
- Б** як зробити водіння безпечнішим
- Г** ДТП з вини пішоходів

7. Статистичні дані, наведені в тексті **Б**, спонукають

- A** фіксувати кількість смертельних випадків під час ДТП
- Б** досліджувати наслідки ДТП у спеціальних лабораторіях
- В** створювати автомобілі з автопілотним керуванням

8. Складіть на основі тексту **Б** таблицю «Поширені причини та кількість ДТП у 2023 році».

9. Який висновок ви зробили для себе після прочитання текстів?

Пристебни найближчих!

Ремені безпеки – гарантія збереження життя у 70 % ДТП

ТЕМА 7. БАР'ЕРИ СПІЛКУВАННЯ. ПРАВИЛА ГАРНОГО СЛУХАЧА

556 I. Поясніть, як ви розумієте значення слова *бар'єр*. Скористайтеся поданими зображеннями.

Перешкода
на біговій доріжці

Перешкода
в спілкуванні, комунікації

Захист
від бруду
(фільтр)

II. Поміркуйте, що означає вислів *знайти спільну мову*. Чи завжди вам вдається знайти спільну мову з однолітками, батьками, учителями / учительками, сусідами / сусідками? Якщо не вдається, то спробуйте пояснити чому.

III. Чи доводилося вам «захищатися» від слів співрозмовника / співрозмовниці? Якщо так, то як ви це робили?

Поняття бар'єру

Бар'єр – (у переносному значенні) те, що перешкоджає здійсненню чого-небудь.

Бар'єри спілкування – це перешкоди, що виникають на шляху обміну інформацією в процесі спілкування.

Такі перешкоди можуть виникати через непорозуміння між співрозмовниками / співрозмовницями, відчуття провини, сорому, страху, незнання мови, уживання слів у невластивому їм значенні, просторову віддаленість тощо.

Щоб спілкування було приємним і результативним, необхідно вміти усувати бар'єри.

557 I. Прочитайте орієнтовний перелік бар'єрів спілкування. Які з них, на вашу думку, найскладніше подолати (усунути)?

БАР'ЄРИ СПІЛКУВАННЯ

Віддаленість співрозмовників / співрозмовниць у часі та в просторі

Культурні відмінності, незнання національних звичаїв, традицій

Невміння та небажання слухати інших	Небажання змінювати свою точку зору
Негативний досвід попереднього спілкування, недовіра	Небажання ділитись інформацією, приховування правди
Нестача часу, відведеного на спілкування	Порушення правил мовленнєвого етикету
Поганий настрій, негативні емоції	Надмірна сором'язливість
Невиразне мовлення, швидкий темп мовлення	Страх перед спілкуванням із незнайомою людиною
Неправильне розуміння значення слів, символів	Несправність технічних засобів (телефону, комп'ютера, мікрофона)

II. Якими пунктами ви могли б доповнити поданий перелік?

558 Прочитайте ситуації спілкування. Які бар'єри спілкування ви помітили? Як їх можна подолати (усунути)?

Ситуація 1. Під час відеозв'язку друзі / подруги не змогли розібрати слів одне одного. З'ясувалося, що в когось із них не працюють навушники, а в когось – вимкнено мікрофон.

Ситуація 2. Художник з України не зміг уранці додзвонитися до директора художньої галереї в Канаді, оскільки той уже ліг спати. Різниця в часових поясах.

Ситуація 3. Дівчинка намагається пояснити своїй однолітці її провину, але та демонстративно не сприймає її слів, бо вважає подругу менш досвідченою за себе.

Ситуація 4. Фахівчиня з кінного спорту розповідає дітям про особливості верхової їзди, забувши пояснити значення термінів і професіоналізмів.

559 I. Зіставте два діалоги. Яким ви уявляєте під час спілкування Сергія, а якою – Наталку? Хто з них, на вашу думку, готовий долати бар'єри спілкування, шукати порозуміння, а хто – більш імпульсивний і не готовий / не готова до компромісів?

* * *

Сергій улетів до крамниці й заволав до дідуся:

– Арнольд не хоче мене слухатися! Що мені з ним робити?!

– А чому ти вирішив, що твій друг має тебе слухатися?

– Навіщо мені друг, якщо він не виконує моїх бажань?! Мені потрібна людина, якій можна довіряти!

– Якщо хтось не виконує твоїх забаганок, це ще не означає, що йому не можна довіряти! – розвів руками дідусь. – І ти повинен знати, що не кожне бажання можна виконати.

* * *

– Добридень! – привіталася Наталка з дідусем. – Яка ж гарна у вас крамничка!

– Добридень! Радий, що тобі подобається! Щось тобі запропонувати?

– Знаєте, я шукаю подарунок для підруги. Щось не дуже дороге, але таке, що запам'ятається.

– А яка твоя підруга?

– Дуже хороша людина. Добра, спокійна, завжди допоможе, коли що.

За А. Швердіною

II. Знайдіть у першому діалозі дієслова, які передають гарячковість головного героя, його категоричність, нетерпимість. Чи легко, на вашу думку, знаходити спільну мову з такими людьми?

Ефективність спілкування багато в чому залежить від умінь слухати. Слухати – це не просто мовчати, це вміння зосередити й утримувати увагу на предметі розмови.

Гарний слухач / гарна слухачка:

- уважно слухає, не відволікається;
- підтримує зоровий контакт на рівні очей;
- дає мовцю можливість висловитися;
- не перебиває мовця недоречними зауваженнями;
- реагує на почуте фразами «Цікаво», «А що було далі?», «Справді?», «Розумію», «Приємно це чути», «А чим усе закінчилося?» тощо;
- ставить запитання щодо предмета розмови, просить уточнити сказане;
- висловлює симпатію, співчуття, згоду, незгоду тощо.

560 I. Розгляньте світлини. На яких із них ви помітили бар'єри спілкування? Поміркуйте, кого із зображених осіб можна назвати активними, гарними слухачами / слухачками.

II. Якій світлині, на вашу думку, відповідає підпис «Слухаю, але не чую!»? Спробуйте дібрати підписи до інших зображень.

III. Поміркуйте, чи вважаєте ви себе гарним слухачем.

561 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть гумористичну розповідь (7–8 речень) на тему «Краєм вуха слухати» про непорозуміння, яке трапилося між дітьми після невдалого спілкування.

Варіант Б. Напишіть есе (7–8 речень) на основі власного життєвого досвіду про те, чи отримуєте ви задоволення від спілкування з найріднішою людиною.

ТЕМА 8. ОПИС ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ. ДОКЛАДНИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

ПРИГАДАЙМО. Які є типи мовлення? Які особливості опису?

562 I. Розкажіть, що ви знаєте з уроків літератури про літературний портрет. Чи допомагає опис зовнішності краще пізнати персонажа, його характер, особливості вдачі, манеру поведінки тощо?

II. Прочитайте уривок із роману С. Скляренка «Володимир». Які характерні деталі опису зовнішності князя ви помітили? Про що ви дізналися з літературного портрета?

КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР

Попереду війська, що посувалося на світанні в полі, їхав син Святослава, великий князь Русі-України Володимир.

Це був немолодий уже чоловік із темним, засмаглим від сонця й вітрів обличчям, з-під позолоченого його шолома вибивався посивілий чуб, чоло перетинали глибокі зморшки, довгі, ледь у просіді вуса спадали на багряне кóрзно*.

Тільки очі – стомлені, примружені, а все ж ясні, чисті, руки, що твердо тримали повідкі, пружні ноги в стремéнах – усе це свідчило, що князь має не так багато літ, а постарівся в походах... На його долю випало тяжке брем'я (За С. Скляренком).

* *Кóрзно* – старовинний верхній одяг, схожий на плащ.

563 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що може розповісти про людину її зовнішній вигляд? Як саме?

Особливості опису

Опис зовнішності людини – це словесний портрет, зображення людини мовними засобами.

У такому описі перераховуємо суттєві ознаки й властивості, що дають чітке уявлення про людину й відрізняють її від інших. Зокрема, звертаємо увагу на вік, риси обличчя, колір очей і волосся, поставу, одяг, манеру говорити, ходу, жести тощо.

Опис зовнішності людини може бути діловим, науковим або художнім.

Зверніть увагу!

У художньому тексті через елементи зовнішньої характеристики письменник / письменниця показує внутрішній світ персонажа, його характер, життя. Через опис автор / авторка виявляє своє ставлення до персонажа.

564 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чим художній опис зовнішності людини відрізняється від наукового чи ділового.

565 Перегляньте поданий словник портретної лексики. Оберіть слова, за допомогою яких ви могли б розповісти про себе чи когось із ваших знайомих. Опишіть усно свою зовнішність (2–4 речення), використовуючи окремі подані слова.

Словник портретної лексики

Обличчя	Симпатичне, ніжне, продовгувате, кругловиде, худорляве, повне, бліде, засмагле, стомлене, радісне, відкрите, добре
Очі	Сині, чорні, карі, сірі, ясні, глибоко запалі, виразні, великі, малі, променисті, веселі, розумні, лагідні, привітні, добрі, допитливі, лукаві, спокійні
Погляд	Веселий, сповнений доброти, привітний, злий, сумний, спокійний, уважний, лукавий, задумливий, проникливий, глибокий, байдужий, замріяний
Волосся	Темне, русяве, золотаве, біляве, каштанове, пшеничне, сиве, коротке, довге, пряме, хвилясте, пишне, густе
Брови	Тонкі, широкі, ледь помітні, кошлаті, кострубаті, насуплені, густі, чорні, світлі, темні, як шнурочки

Ніс	Тонкий, товстий, невеликий, кирпатий, широкий, прямий, рівний, з горбинкою, маленький
Рот	Маленький, невеликий, широкий, красивий
Губи	Повні, тонкі, вузькі, красиво окреслені, маленькі
Руки	Тендітні, красиві, натруджені, умілі, ніжні, цупкі
Постава	Високий, низький, атлетичної будови, широкоплечий, стрункий, кремезний, середнього зросту, тендітний, огрядний, худорлявий, неповороткий

566 І. Прочитайте текст. Розкрийте ставлення автора до свого героя.

ДІК СЕНД

Команда шхуни «Пілігрим» складалася з п'яти матросів і новачка. Цей новачок, хлопець п'ятнадцяти років, був сином невідомих батька й матері. Він виховувався в дитячому будинку. Звали його Дік Сенд.

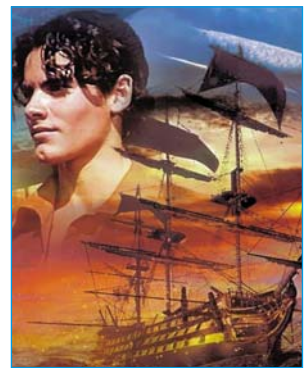
Дік був середній на зріст, міцно збудований, чорнявий, із синіми рішучими очима. Робота моряка підготувала його до життєвої боротьби. Його розумне обличчя дихало енергією. Це було обличчя не тільки хороброї, а й завзятої людини.

У п'ятнадцять років хлопець уже міг приймати рішення та доводити до кінця свої задуми. Його вигляд, жвавий і серйозний водночас, привертав до себе увагу. На відміну від своїх ровесників Дік був скупий на слова та жести.

Діка змалку вабило море, і у вісім років він пішов юнгою* на корабель, який ходив у південних морях. Хлопець став навчатися моряцького ремесла. Офіцери зацікавилися допитливим, здібним до науки дитям і залюбки ділилися з ним своїми знаннями та досвідом, а згодом віддали до школи...

І от нарешті новачком-матросом він ступив на борт «Пілігрима». Серце юного сироти повнилося вдячністю, і він, не вагаючись, пішов би у вогонь і воду за тих, що дали йому освіту та наставили його на добро (*Жуль Верн, переклад П. Соколовського*).

* Юнга – підліток на судні, що навчається морської справи, готується стати матросом.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. З'ясуйте стиль мовлення. Які типи мовлення поєднано в тексті?
2. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци. Знайдіть у кожному з них ключові слова (словосполучення).
3. Визначте зачин, основну частину й кінцівку.
4. Знайдіть у тексті опис зовнішності Діка й выпишіть портретну лексику. На яких деталях автор зосереджує увагу? Поясніть, як зовнішність Діка допомагає читачеві пізнати його вдачу, темперамент, характер.
5. Складіть і запишіть простий план тексту.
6. Перекажіть докладно прочитане (усно) за складеним планом і виписаними словами.

Зверніть увагу!

У докладному переказі, на відміну від вибіркового, почуте або прочитане передаємо повно, наближено до тексту.

ТЕМА 9. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ ЗА КАРТИНОЮ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Художній опис зовнішності людини

У художньому описі кожен змальовує зовнішність людини по-своєму, так, як бачить саме він. У такому описі широко використовують різноманітні **художні засоби** (епітети, метафори, порівняння, пестливі слова тощо). Це робить портрет виразним та емоційно наснаженим.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над твором-описом зовнішності людини

1. Добираючи матеріал, потрібно звертати увагу на вік, вираз обличчя, колір очей і волосся, форму носа, брів, на зріст, поставу й ходу, основні елементи одягу.
2. Не обов'язково називати всі ознаки зовнішності, та й послідовність переліку їх може бути різною. Зверніть увагу на ті ознаки, які є істотними, впадають у вічі, увиразнюють душевний стан. Деколи – це обличчя, а деколи – одяг чи міміка й жести.
3. Можна назвати ім'я людини, а також відтворити особливості її вдачі, характеру, загальну культуру, манеру поведінки, її ставлення до інших людей. Ці ознаки хоч і не входять в опис зовнішності, але в змалюванні словесного портрета можуть бути непрямою характеристикою зовнішності, яка дає змогу відтворити цілісне уявлення про людину як особистість. І навпаки, опис зовнішності може розкривати настрій, внутрішній стан, характер людини.
4. Ваше завдання – дати яскраве уявлення про людину, передати через опис своє ставлення до неї. Ставлення до людини можна передати за допомогою оцінних слів. Наприклад: *це йому (їй) личить; це підкреслює його (її) вразливий характер; це справляє гарне враження.*

**Орієнтовний складний план
твору-опису зовнішності людини**

I. Зачин (хто ця людина).

II. Основна частина.

1. Що найперше впадає в очі в її зовнішності.
2. Зріст, постава, хода, міміка, жести.
3. Риси обличчя, вираз обличчя, погляд, очі, волосся, зачіска, губи, ніс, рот тощо.
4. Одяг.

III. Кінцівка (загальне враження).

567 I. Розгляньте картину Антона Монастирського «Запорожець».

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Які думки й почуття викликає картина?
2. Які деталі привертають вашу увагу?
3. Якими словами можна описати вираз обличчя, очі, погляд козака, його руки, поставу, одяг? За потреби скористайтеся словником портретної лексики на с. 248.
4. Чи вдалось автору, на вашу думку, передати мужню вдачу запорожця, його готовність до боротьби з ворогами?

5. Чи вдалось автору, на вашу думку, в образі козака втілити гіркі роздуми про історичну долю батьківщини? Чи допомагає колірна гама підкреслити глибину й складність цих роздумів?

III. Складіть колективно складний план твору-опису зовнішності козака за поданою картиною. Напишіть твір-опис, використавши одиничний дієприкметник і дієприкметниковий зворот. Ви можете скористатися поданим нижче лексичним матеріалом.

ЛЕКСИЧНИЙ МАТЕРІАЛ. Мужня вдача, борець за народну волю, роздуми про долю батьківщини, вольове обличчя, сильні руки, козацька шабля, штани-шаровари, широкий пояс, просторе й зручне вбрання, насичені фарби.

ТЕМА 10. УСНИЙ ТВІР РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ ПРО ВИКОНАННЯ ПЕВНИХ ДІЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

568 I. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Назвіть етапи виготовлення писанки. Чи складною, на вашу думку, є ця робота?

ЯК ВИГОТОВИТИ ПИСАНКУ

Важко уявити Великдень без писанки.

Щоб зробити писанку, вам знадобиться писачок (його можна придбати в магазині або зробити самостійно), простий олівець, віск або парафін, запалена свічка*, барвники, серветки чи паперові рушнички.

Спочатку поверхню яйця очищають за допомогою оцту. Розігрівши* в череп'яній мисочці віск, набирають його в писачок і наносять орнамент. Завершивши роботу над візерунком, занурюють яйце у фарбу. Потім виймають, висушують і нагрівають, щоб віск розтанув. Місця, де нанесено віск, залишаються непофарбованими. Малюнок одним кольором готовий.

Щоб писанка була різнокольоровою, яйце почергово занурюють у фарби різного кольору. Але перед цим попередній малюнок повністю замазують воском.

Яйце довго зберігатиметься, якщо видути з нього рідину, пробивши голкою зверху й знизу два невеликі отвори.

Як бачимо, виготовити писанку не так уже й складно.

* Процеси з використанням запаленої свічки потрібно виконувати під наглядом дорослих.

II. Знайдіть речення з дієприслівниковими зворотами. Яка дія в кожному із цих речень є основною, а яка – додатковою?

III. Визначте в тексті зачин, основну частину й кінцівку.

Орієнтовна схема твору про виконання певних дій

1. Зачин (підготовка до виконання дій).
2. Основна частина (послідовність дій).
3. Кінцівка (враження від роботи, результат).

569 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яка робота приносить задоволення вам чи вашим рідним, друзям чи знайомим? Чи спостерігали ви за тим, як вони виконували цю роботу?

570 Складіть усно гумористичну розповідь, кінцівкою якої є наведені рядки.

Я з радістю почав пригощати друга супом. Андрій спробував ложку та як підскочить! З очей його полилися сльози. Так, не пошкодував я перцю!

571 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас телефонує друг / подруга й хоче дізнатися, яку страву ви вмієте готувати самі або з допомогою дорослих. Опишіть коротко (4–5 речень) процес приготування вашої улюбленої страви, використавши кілька дієприслівникових зворотів.

✓ підсмаживши на олії	✓ змішавши інгредієнти
✓ нарізавши кубиками	✓ зробивши начинку
✓ розігрівши духовку	✓ посипавши сиром
✓ розклавши на тарілці	✓ загорнувши в лаваш
✓ регулярно помішуючи	✓ замісивши тісто
✓ стежачи за температурою	✓ відваривши овочі

572 Складіть усно твір розповідного характеру про виконання певних дій на одну з поданих тем. Використайте в тексті щонайменше 2–3 дієприслівникові звороти. За потреби скористайтеся різними джерелами інформації.

«Як зробити гербарій», «У класі робототехніки», «Майстерність петриківського розпису», «Як створити слайдову презентацію», «Як розмістити відеоролик у соціальній мережі», «Як виготовити годівничку для птахів», «Як зробити витинанку», «Як виготовити маску для карнавалу».

ТЕМА 11. ПИСЬМОВЕ ЕСЕ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ ПРО ВИКОНАННЯ УЛЮБЛЕНОЇ СПРАВИ

573 I. Поміркуйте над поданим твердженням. Чи можна це твердження вважати формулою успіху? Яку формулу успіху запропонували б ви?

Роби те, що любиш! Люби те, що робиш!

II. Чи може людина, яка нічого не робить, не докладає жодних зусиль, досягти успіху в житті? Поясніть свою відповідь.

III. Чи є у вас улюблена справа? Чи відчуваєте ви задоволення, досягнувши успіху, позитивного результату в якійсь справі?

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над твором про виконання улюбленої справи

1. У зачині назвіть улюблену справу.
2. В основній частині, розповідаючи безпосередньо про свою улюблену справу, дотримуйтеся чіткої послідовності виконання дій. Використовуйте при цьому спеціальні слова (*спочатку, насамперед, передусім, потім, згодом, відтак, пізніше, насамкінець, наприкінці, на завершення* та ін.).
3. Уживайте слова, що аналізують виконувані процеси (*працювати швидко, зосереджено, уважно, ретельно, добросовісно, на совість, вправно, уміло, завзято*).
4. Використовуйте художні засоби (епітети, метафори, порівняння тощо).
5. У кінцівці передайте свої почуття, настрої від результатів праці (захоплення, подив, здивування, радість, приємна втома тощо).
6. Пам'ятайте, що основною метою художнього тексту є характеристика людини під час роботи та ставлення до праці.

574 Напишіть есе (8–10 речень) у художньому стилі про виконання улюбленої справи. Розкрийте послідовність виконання певних дій. Використайте в тексті одиничні дієприслівники й дієприслівникові звороти.

Орієнтовні теми: «Душу я у вишивку вкладаю», «Як я створюю прикраси з бісеру», «У гуртку оригамі», «Збирання моделей човнів», «Як наш клас готує контент для заповнення блогу», «Як я доглядаю за квітами», «Як я тренуюся на стадіоні» тощо.

прочитавши книжку

написавши план

розкроївши полотно

розім'явши глину

намалювавши ескіз

ЦЕ ТВОЄ ЖИТТЯ
ЯКЩО ТОВИ ЩОСЬ НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ – МІНЯЙ ЦЕ.
ЧАСТІШЕ ЧАС НЕ ЧЕКАЄ
ПОДОРОЖУЙ ПЕРЕСТАНЬ АНАЛІЗУВАТИ,
ЖИТТЯ ПРОСТЕ
НЕ ВІДКЛАДАЙ НА ПОТІМ
ЛЮБИ ТВОРИ ЖИВИ
ЖИВИ МРІЄЮ, ДІЛІСЯ ПРИСТРАСТЮ
МРІЄЮ
НЕ ТРАТЬ ЧАС НА ТЕ, ЩО ДЛЯ ТЕБЕ НЕ СУТТЄВО ДІЛІСЯ
ЯКЩО НЕ ЗНАЄШ ДІЯТИ ЧИ НІ – ДІЙ
ВЧИСЬ ВІДКРИЙ СВІЙ РОЗУМ
ТА СЕРЦЕ НОВИМ
ВРАЖЕННЯМ І
НОВИМ ЛЮДЯМ, МИ
СХОЖИ ТИМ, ЩО РІЗНІ
НЕМАЄ НЕЗДІЙСНЕННИХ ЗАДАЧ
ЖИВИ ЗІ РАДІЄЮ НЕ ВІДКЛАДАЙ
СМИСЛОМ НА ПОТІМ
ТІЛЬКИ ТИ ВІДПОВІДАЄШ ЗА ТЕ, ЩО З ТОБОЮ ТРАПЛЯЄТЬСЯ

ЗМІНИ СВІТ

уявивши ситуацію

вибравши ракурс

дібравши кольори

розпитавши рецепт

обравши маршрут

прочитавши правила

ТЕМА 12. ПИСЬМОВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ

575 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. 1. Чи потрібно, на вашу думку, дотримуватися правил орфографії та пунктуації, спілкуючись у соціальних мережах? Як ви ставитеся до того, коли вам пишуть повідомлення з помилками чи взагалі без розділових знаків?

2. Чи потрібно дотримуватися правил ввічливості, спілкуючись в інтернеті? До яких наслідків може призвести порушення цих правил?

Правила віртуального спілкування

Для створення письмових повідомлень у соцмережах теж є свої правила, яких потрібно дотримуватися. Насамперед аби вас розуміли правильно. Ці правила будуть відрізнятися залежно від обставин. Якщо під час спілкування з друзями та рідними ви й самі краще знаєте, що можна собі дозволити, то для ділового спілкування (наприклад, з учителем / учителькою чи з менеджером / менеджеркою інтернет-магазину) існує більше обмежень.

Загальні правила написання повідомлень у соцмережах

✓ Дотримуватися мовного етикету, вживати формули ввічливості, але не зловживати ними, особливо в діловому спілкуванні.

✓ Писати коротко й за темою.

✓ Дотримуватися правил правопису, правильно вживати слова.

✓ Перечитувати своє повідомлення перед надсиланням та виправляти помилки й хибодруки. Буває, що такі хибодруки створюють труднощі для співрозмовника / співрозмовниці або ж узагалі спотворюють вашу інформацію.

✓ Важливо перевіряти не тільки мовні помилки, але й зміст повідомлення. Оскільки написане (надруковане) повідомлення не передає всіх відтінків голосу, то навіть звичайна фраза може виглядати занадто різкою. Привертайте увагу за допомогою закликів: *«переходьте за посиланням»*, *«пишіть у коментарях»*, *«ставте вподобайку»*.

✓ Уникати дублювання знаків пунктуації. Зловживання знаками оклику й питання говорить про емоційну нестабільність.

Написання тексту лише великими буквами може бути сприйнято як підвищення голосу.

✓ Для ділових чатів (наприклад спільний чат учнів / учениць класу та вчителя / вчительки математики) рекомендовано проговорювати заздалегідь загальні правила користування ними. Наприклад, визначити тематику повідомлень, щоб не «засмічувати» чат зайвою інформацією.

✓ З обережністю ставитися до смайлів, емоджі (не зловживати ними, правильно їх обирати тощо). У діловому спілкуванні такі візуальні символи недоречні.

Безпека віртуального спілкування

Коли ви публікуєте текстові повідомлення чи фотографії, відеозаписи, то залишаєте в інтернеті так званий слід. Уміст, опублікований у мережі, важко або навіть неможливо видалити з неї назавжди. Щоб захистити себе, публікуйте лише вміст, який є цілковито безпечним для вас.

Не переходьте за посиланнями, отриманими від невідомих осіб.

Повідомляйте дорослим про дописи, отримані в інтернеті, які вас непокоять (погрози, непристойні чи грубі коментарі, небезпечні пропозиції, протиправний зміст тощо).

Також потрібно дбати про

ЗАХИСТ

особистих даних,

від шкідливих програм,

від негативного вмісту.

576 I. Проаналізуйте один допис із соцмережі, який привернув вашу увагу: для кого й для чого його було створено; тематика; актуальність; кількість переглядів та вподобайок; дотримання мовних норм тощо. Поясніть, у чому секрет успіху цього допису.

II. Напишіть допис (5–6 речень) для соцмережі про важливу подію. Дотримуйтеся загальних правил написання повідомлень, поданих вище.

577 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що на початку канікул за дорученням вчителя / вчительки ви мали скласти графік чергування, однак із певних причин не встигаєте вчасно цього зробити. Вам потрібно вибачитися та повідомити, що виконаєте завдання через два дні. Складіть і запишіть текст повідомлення в соцмережі для вчителя / вчительки в офіційно-діловому стилі (4–6 речень).

578 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви домовилися зустрітися з мамою / татом чи другом / подругою в парку на певний час, проте затримуетесь, а ще навіть не купили соку, як обіцяли, і взагалі забули, який краще сік купувати. Складіть і запишіть текст повідомлення в соцмережі для мами / тата чи друга / подруги в розмовному стилі (4–6 речень).

579 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вас запросили на день народження, проте ви не зможете прийти, бо їдете з батьками до бабусі й дідуса. Вам потрібно подякувати за запрошення та пояснити причину відмови. Складіть і запишіть текст повідомлення в соцмережі для друга / подруги в розмовному стилі (4–6 речень).

ТЕМА 13. СПРИЙМАННЯ ПИСЬМОВОГО ТЕКСТУ

580 1. Прочитайте тексти й виконайте завдання, подані після них.

Текст А

СКІЛЬКИ ПЛАНЕТ У СОНЯЧНІЙ СИСТЕМІ ТА ХТО ЇМ ДАРУЄ ІМЕНА?

Походження назв планет та сузір'їв – цікава сторінка в історії астрономії. Хто ж вони, ці таємничі люди, які дарують планетам імена? Якщо думки про Космос бентежать тебе, приєднуйся – зорепад яскравих фактів на тебе.

Як планети отримали свої назви?

Сучасні назви планет прийшли до нас із давньогрецької та давньоримської міфології: Меркурій, Венера, Юпітер, Марс та Сатурн здавна відомі людству. Традицію називати небесні світила на честь богів своєї релігії започаткували ще перші народи Єгипту й Месопотамії.

Першу від Сонця планету римляни нарекли Меркурієм. Давні астрономи не могли знехтувати тим, що Меркурій рухається небом швидше від усіх інших планет, як і його бог-покровитель.

Венера отримала свою назву на честь римської богині кохання та краси. Після Сонця та Місяця Венера – найяскравіше небесне тіло на небосхилі, тому її ще називають вечірньою та ранковою зорею.

А от Землю до XVI ст. не вважали планетою. Стародавні астрономи вірили, що Земля – центр Всесвіту й саме навколо неї обертаються зорі та планети. Тож оскільки наша планета не вважалася частиною небес, її назвали «Земля», що означає «з ґрунту».

Марс завжди лякав людей криваво-червоним кольором поверхні. Тому римляни назвали планету на честь бога війни Марса. Найбільша планета Сонячної системи, гігантський Юпітер, отримав назву від імені найголовнішого бога римського пантеону, володаря неба і світла. А Сатурн нарекли на честь бога часу і через те, що це найповільніша планета Сонячної системи.

Інші планети відкрили значно пізніше, однак вони традиційно отримали імена богів.

Назву «Уран» запропонував астроном Йоганн Боде, який виступав за продовження традиції використовувати міфологічні імена, – саме так колись греки називали бога неба.

Нептун виявили в 1846 році за допомогою математичних розрахунків французького астронома Урбена Левер'є, який побажав дати планеті своє ім'я. Утім, пропозицію астронома не підтримали й назвали планету на честь давньогрецького бога морів.

Хто придумує імена планетам сьогодні? З 1919 року за назви всіх небесних тіл відповідає Міжнародний астрономічний союз. Астроном, який відкрив новий об'єкт, звертається туди із заявою, а Союз вирішує: прийняти варіант першовідкривача або запропонувати свою назву.

Невже існують інші планети?

Останні астрономічні дослідження стали справжньою сенсацією...

У 2017-му вчені припустили існування на краю Сонячної системи невідомої планети, тому що, як з'ясувалося за їхніми розрахунками, щось там впливає на траєкторію руху об'єктів. Незнайомку вже навіть устигли наректи Планетою 10.

Стоп-стоп-стоп! А як же дев'ята планета? Невже вчені знехтували нумерацією та пропустили цифру дев'ять? А от і ні! Про ймовірність дев'ятої планети повідомляли у 2016 році. Тоді дослідники розрахували, що за орбітою Плутона, ймовірно, є ще одна планета. Планета 9 настільки віддалена від Сонця, що повний оберт навколо нього вона робить за 10–20 тисяч років.

Друзі, наш Всесвіт безмежний! Ніхто не знає, що там, далеко-далеко за межами нашої та сусідніх галактик. Сподіваємось, колись людство відкриє цю таємницю, виявить нові планети й цивілізації (*За матеріалами <https://pustunchik.ua>*).

ЮПІТЕР, а, ч.

Потужний електричний дуговий освітлювальний прилад, прожектор, признач. для кінознімання при штучному або комбінованому освітленні та для інших потреб. *Оператори клопоталися біля юпітерів, діловито стрекотали кінокамери (Мист., 5, 1963, 26); Гриміли, майже не стихаючи, впереміш з оркестром оплески, сяяли не гаснучи юпітери (Коз., Листи..., 1967, 171).*

(Із тлумачного словника)

II. Завдання до текстів.

1. У тексті **А** НЕМАЄ відповіді на запитання

- А** Чому Марс назвали на честь бога війни?
- Б** На честь якого бога назвуть Планету 10?
- В** Хто розпочав називати планети на честь богів?
- Г** Як саме планети одержують свої назви?

2. Якщо текст **А** розміщувати на освітньому вебсайті, то це найдоцільніше зробити в розділі

- А** «Наука про космос»
- Б** «Художня література»
- В** «Дозвілля та розваги»
- Г** «Наукова фантастика»

3. Стиль мовлення текстів –

- А** науковий
- Б** розмовний
- В** художній
- Г** офіційно-діловий

4. Заголовок до тексту **А** відображає

- А** основну думку тексту
- Б** пораду читачам / читачкам
- В** авторський висновок
- Г** тему тексту

5. Знайдіть у тексті **А** відповідь на запитання: «Чому Землю не назвали на честь богів?».

6. Суперечить прочитаному твердження

- А** Існування Планети 9 уже не припущення, а доведений факт.
- Б** І звичайні предмети можуть мати назви, пов'язані з іменами богів.

7. Визначте й запишіть тему та основну думку тексту **А**.8. Доберіть заголовок до кожної колонки таблиці, користуючись інформацією з тексту **А**.

Меркурій, Венера,
Юпітер, Марс,
Сатурн, Земля

Уран,
Нептун

Планета 9,
Планета 10

9. Оцініть текст **A** в балах від 1 до 5 (де 1 – не сподобався текст; 5 – дуже сподобався текст). Обґрунтуйте свою оцінку 2–3 реченнями.

10. Від чого залежало те, назва якого саме бога чи богині дістанеться певній планеті? Наведіть 2–3 приклади.

11. Чому технічний прилад, про який ідеться в тексті **B**, назвали юпітером? Дайте відповідь (1–2 речення), скориставшись текстом **A**.

12. Ганна, Костя та Сашко уявили, що відкрили нову планету. Щодо назви цієї планети діти висловили такі твердження:

Костя: Якщо я відкрив планету, то її повинні назвати моїм іменем.

Ганна: А я проведу опитування в соцмережах. Яку пропозицію підтримає більшість, таку назву й матиме планета.

Сашко: Звичайно, ми з вами зможемо запропонувати назву планети, але рішення прийматимемо не ми.

Чиє твердження НЕ суперечить прочитаному? Поясніть свою відповідь, покликаючись на текст **A**.

ТЕМА 14. ПОРТРЕТНИЙ НАРИС У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. Які особливості публіцистичного стилю мовлення?

581 I. Назвіть людей, про яких варто, на вашу думку, написати в журналі чи розповісти в телевізійній передачі. Свій вибір обґрунтуйте.

II. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Поміркуйте, чи вдалося автору розкрити особистість видатного українського художника.

МАЙСТЕР СУЧАСНОСТІ

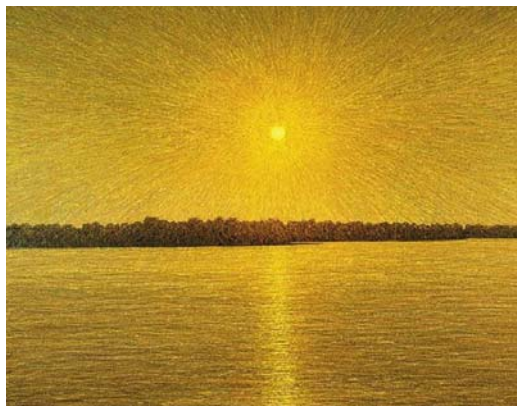
Іван Марчук

Картини народного художника України Івана Марчука самобутні й сміливі, символічні й філософські, сповнені прадавними образами. Любов до пейзажу, що став одним із головних жанрів творчості майстра, – від вродженого відчуття землі, її краси та сили.

У 2006-му Міжнародна академія сучасного мистецтва в Римі прийняла Івана Марчука до лав «Золотої гільдії». У 2007 році, за версією британського видання Daily Telegraph, майстра було включено до рейтингу «Сто геніїв сучасності». Марчукові полотно вражають мистецтвознавців

Європи, Америки, Австралії. На його виставки, мов паломники до святині, йдуть сотні, тисячі людей.

Іван Марчук живе в Києві, має свою майстерню, де проводить більшу частину дня. Коли зустрічаєшся з Іваном Степановичем, одразу помічаєш його чистий, привітний і проникливий погляд. У темно-карих очах – і смуток за пережитим, і сподівання на краще. Трохи підняте підборіддя підкреслює наполегливий характер, а великі білі, як сніг, вуса прикрашають вольове обличчя.

Іван Марчук. Сонце

Про себе художник говорить:

– Для мене мистецтво – це життя й одкровення. Іншої альтернативи нема. І водночас мистецтво – це каторга. Я працюю 365 днів на рік і без цього не можу. Це присуд долі, карма, вирок, приреченість. І нікуди не дінешся. Я мрію погрітися на пляжі, полежати в траві, слухаючи, як вона росте, я хочу дивитися, як пливуть у небі хмари, хочу тішитися, веселитися, спілкуватися, не відмовився б піти до школи, щоб когось там чогось навчити (*З газети*).

- III. Знайдіть у тексті й зачитайте опис зовнішності Івана Марчука. Зіставте цей опис із зображенням митця на світліні. Що насамперед привертає вашу увагу?
- IV. На яких фактах із біографії митця зосереджує увагу автор? Чим для Івана Марчука є мистецтво?
- V. Висловіть своє враження від картини І. Марчука «Сонце».
- VI. Сформулюйте два запитання, які ви хотіли б поставити І. Марчуку, щоб краще зрозуміти особистість митця, його внутрішній світ, специфіку його праці.

Особливості нарису

Нарис – прозовий твір, у якому йдеться про справжні факти, події, людей. У нарисі зображують конкретні ситуації, епізоди, вчинки, що показують людей у дії.

В основу **портретного нарису** покладено дослідження людської особистості. Автор такого нарису спрямовує увагу на розкриття характеру людини на основі розповіді про її долю, обставини життя. Обов'язковим є **опис зовнішності** (словесний портрет або елементи портрета) героя / героїні нарису.

НАПРИКЛАД, якщо автор створює портретний нарис про матір, то потрібно описати не лише зовнішність, а й розкрити внутрішній світ матері. Необхідно пояснити, чому саме вона – найкраща, виділити найбільш значущу рису її характеру, емоційно розповісти про неї.

У тексті портретного нарису можемо поєднувати всі типи мовлення.

Зверніть увагу!

Писати нарис можна тільки на основі добре вивченого матеріалу. Автор не може домислювати події, він працює виключно з документальними матеріалами.

582 Оберіть героя / героїню майбутнього нарису (мама, тато, вчителька, тренер, письменник, артист, громадський діяч чи інша особа, яку ви поважаєте). Напишіть портретний нарис у публіцистичному стилі. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Як написати портретний нарис

1. Оберіть героя / героїню майбутнього нарису. Якомога більше дізнайтеся про долю цієї людини, її життєві цінності, риси вдачі тощо.
2. Визначте 3–4 деталі, найбільш важливі, на ваш погляд, для характеристики героя / героїні. Наприклад, якщо це портретний нарис подруги, то не завадить розповісти, як вона ставиться до вас, що вона любить, а що ні.
3. Визначте епізод (вчинок, випадок), який яскраво виявив риси характеру, цінності героя / героїні. Розповідь про цей епізод можна покласти в основу нарису.
4. Складіть опис зовнішності героя / героїні.
5. Дайте оцінку героєві / героїні нарису, його / її вчинкам, досягненням.
6. Обміркуйте основну думку нарису, послідовність викладу інформації та висновок.
7. Доберіть цікавий початок. Наприклад, нарис про маму можна почати реченням «*А ще життя прекрасне тим, що в ньому є мама ...*» або «*Що ви пам'ятаєте про своє дитинство?*». Не варто починати розповідь реченням «*Мою маму звати ...*» і под.
8. Складіть і запишіть на чернетці план нарису. За планом напишіть нарис на чернетці. Виправте помилки. З'ясуйте, чи дотримано вимог публіцистичного стилю. Перепишіть текст у зошит.

ТЕМА 15. СТВОРЕННЯ ТА РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

ПРИГАДАЙМО. Чим діалогічне мовлення відрізняється від монологічного?

583 I. Поміркуйте, що є запорукою успішної комунікації.

II. Прочитайте й виправте допущені помилки (усно).

1. Велике дякую! 2. Вибачте мене. 3. Перепрошую, винуватий. 4. Вибачаюся. 5. Виказую свою вдячність. 6. Сьогоднішній день. 7. Щасливого путі!

584 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог (7–8 реплік) відповідно до запропонованої ситуації спілкування, дотримуючись правил мовленнєвого етикету. Використайте підсилювальні чи видільні частки з поданого нижче переліку.

Ситуація А. Дочка / син просить дозволу в мами / тата піти найближчої неділі в парк розваг із друзями й подругами. А мама / тато нагадує, що в родині домовилися допомогти в неділю бабусі.

Ситуація Б. Тато / мама пропонує синові / дочці у вихідні сходити в театр або кіно. Але в них виникло непорозуміння щодо дня відвідування.

585 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте діалог, що передбачає уникнення небажаного й небезпечного спілкування, протистояння маніпулятивним впливам, відповідно до описаної ситуації. Використайте підсилювальні чи обмежувально-видільні частки з поданого нижче переліку.

Ситуація А. Ваш знайомий (ваша знайома) цікавиться вашими справами та пропонує спробувати покурити, переконуючи, що одна цигарка – це не страшно.

Ситуація Б. Вам телефонують із невідомого номера, аби дізнатися, де працюють ваші батьки (сусіди, знайомі) та коли вони бувають удома.

Ситуація В. Вам телефонують із невідомого номера, аби повідомити, що ви виграли приз і повинні одразу приїхати за ним за вказаною адресою.

Частки

і, й, та, таки, аж, ж, же, а, просто, навіть, ну, тільки, лише, лиш, хоч, хоча, хоч би, саме

ТЕМА 16. ПОШТОВА АДРЕСА

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?

Оформлення поштової адреси

Поштова адреса – це розташування житла людини або установи (підприємства) відносно країни, регіону (області), району, міста (села, селища), вулиці (провулку).

До поштової адреси включено:

- ✓ найменування вулиці (проспекту, бульвару, провулку тощо);
- ✓ номер будинку;
- ✓ номер квартири / офісу в будинку;
- ✓ найменування населеного пункту (міста, села);
- ✓ найменування району, області;
- ✓ поштовий індекс (набір цифр для полегшення сортування пошти);
- ✓ назву країни (якщо відправлення за кордон).

Адресу оформлюють за такими зразками*:

*Віра Кушніренко
вул. Шевченка, 23, кв. 3
м. Обухів
Київська обл.
інд. 08700*

По Україні

*Lucas Diallo
+32 2 12 34567
Rue Longue 3, apt. 5 BRUXELLES
1020
BELGIUM БЕЛЬГІЯ*

За кордон

Зверніть увагу!

У написанні адреси можемо використовувати **графічні скорочення**. **НАПРИКЛАД:** *м.* – місто, *с.* – село, *вул.* – вулиця, *пров.* – провулок, *бульв.* – бульвар, *пл.* – площа, *кв.* – квартира.

* Використано зразки з вебсайту АТ «Укрпошта».

586 I. Уявіть, що у вашому закладі освіти потрібно оформити документацію та оновити інформацію про адреси учнів / учениць. Запишіть за поданим вище зразком вашу адресу.

II. Уявіть, що хтось оформлює паспорт громадянина України чи посвідчення водія. Для цього потрібно подати відповідну заяву та правильно вказати домашню адресу. Придумайте й запишіть поштову адресу особи, яка мешкає в селі.

ТЕМА 17. АУДІЮВАННЯ

587 Послухайте з голосу вчителя / вчительки або однокласника / однокласниці текст **А** «Славетний лікар Агапіт» і текст **Б** «Недільного ранку». Виконайте завдання до текстів.

- Лікар Агапіт зміг одужати недугу
А вправністю рук
Б молитвою
В ворожінням
Г зіллям і словом
- Агапіт допоміг хворому Володимирі Мономаху тим, що
А порекомендував князю гарного лікаря
Б передав князю через посланців зілля
В передав рецепт приготування зілля
Г щодня молився за здоров'я князя
- Дізнавшись про княжу винагороду, Агапіт велів
А віддати її на потреби монастиря
Б повернути її князю
В віддати її на будівництво храму
Г роздати її убогим
- Ужитий у тексті **А** фразеологізм *топтати ряст* означає
А мандрувати **Б** веселитися **В** жити **Г** одужувати
- У тексті **А** немає мікротеми
А хвороба Володимира Мономаха
Б подорож лікаря Агапіта
В винагорода для лікаря Агапіта
Г допомога лікаря Агапіта людям
- Тексти **А** й **Б** об'єднує теза
А Із хворобами не можна жартувати.
Б Людина може досягти виняткових успіхів.
В Словом можна зцілити, а можна вбити.
Г Лікарі не залишають хворих без допомоги.
- Про цілющі властивості лікарських рослин
А згадано лише в тексті **А** **В** згадано в текстах **А** й **Б**
Б згадано лише в тексті **Б** **Г** не згадано в жодному тексті
- За стильовими ознаками текст **А** є
А художнім **В** офіційно-діловим
Б науковим **Г** розмовним
- Складіть одне запитання за змістом почутого.
- Висловіть подяку від імені Володимира Мономаха лікареві Агапіту (2–3 речення).

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Порядок виконання

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говорить першим / першою.
3. По черзі висловіть свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

КОЛО ДУМОК

«Коло думок» допомагає знаходити розв'язання конкретної проблеми шляхом вільного висловлювання своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.
2. Усі учасники за бажанням висувують свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

УВАГА! Не можна обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлювання. Дозволено повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

ПОСПІЛКУЙТЕСЯ

Це завдання дає змогу кожному / кожній за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок виконання

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.

УВАГА! Під час виконання цього завдання висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментують і не оцінюють. Також заборонено перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель / учителька може обмежити час для висловлювання.

ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

абікуди	дотепёр	ненáче
абіхто	дощэнту	ненáчебто
авжéж	завшіршки	не сьогодні-завтра
анітро́хи	заодно́	овва́
бэзвісти	зга́рячу	оді́н в оді́н
бездоганно	з да́вніх-даве́н	отож
без кінця-краю́	з ді́да-праді́да	пліч-о́-пліч
без сумніву	з дня на день	по-ба́тьківськи
без упі́ну	з кінця в кіне́ць	по-ба́тьківському
будь ласка	зо́зла	по ба́тькові
будь-що-бу́дь	з-під	пові́к-ві́ки
вдо́світа	з-по́між	поза́очі
взі́мку	з-посеред	по́ночі
взнакі́	зрóду-ві́ку	по пра́вді
від сьогóдні	їй-бо́гу	по-сво́ему
відтепёр	їй-право	по черзі
віч-на́-віч	ка́зна-колі́	раз по́ раз
влі́тку	кіне́ць кінце́м	раз у раз
вна́слідок	колі́-не-колі́	рік у рік
внічію́	навесні́ <i>присл.</i>	сам на са́м
воста́нне <i>присл.</i>	на ве́сну <i>присл.</i>	скажено
врэ́шті-рэ́шт	навздогін	спідлоба
врóзсип	на відмінно	споконві́ку
вряді́-годі́	наві́ки	спросо́ння
все́-таки	на віку́	старáнно
всьогó-на́-всього	навкругі́	уві́ сні́
де-не́будь	надво́рі <i>присл.</i>	удо́світа
де-не-де́	на диво	у напрямку
день у де́нь	на добраніч	у стокра́т
десь-інде́	на жаль	усу́переч
десь-то	назустріч <i>присл.</i>	хоч-не-хо́ч
до вподо́би	нао́сліп	хто́зна-колі́
додому́ <i>присл.</i>	на смі́х <i>присл.</i>	час від ча́су
до завтра	на́сміх <i>ім.</i>	ча́сто-гу́сто
доні́ні	нашвидку́руч	шалено
допі́зна	на щастя	як-не-я́к
до побачення	невпíнно	як слі́д
до речі́	нежда́но-нега́дано	
до смаку́	нездо́ланий	
до снагі́	нездола́нний	
до сьогодні́	немо́вбито	

СЛОВНИЧОК НАГОЛОСІВ

алфа́віт	зра́ння	посере́дині
багаторазо́вий	зру́чний	при́чип
болоті́стий	ка́мбала	псевдо́нім
боро́давка	катало́г	ра́зом
босо́ніж	кі́шка	ре́мінь (пояс)
буршти́новий	кіломе́тр	ре́шето
ва́ги (мн.)	ко́лесо	ри́нковий
вантажі́вка	ко́лія	руко́пис
везті́	ко́сий	русло́
вє́сті	котри́й	сантими́тр
видáння	кропи́ва	све́рдло
ви́падок	куліна́рія	сере́дина
вирáзний	ку́рятина	сли́на
виші́ваний	ла́те	соломи́нка
відвє́зті	листопа́д	ста́туя
відвє́сті	літо́пис	стриба́ти
віднесті́	мере́жа	текстови́й
ві́рші (мн.)	металу́ргія	течі́я
віршови́й	міліме́тр	тризу́б
гетьма́нський	навча́ння	украї́нський
гляда́ч	напі́й	уподо́бання
гороші́на	на́чинка	усере́дині
дівлячи́сь	нена́видіти	фарту́х
добови́й	нести́	фо́льга
добу́ток	ні́здря	фо́рзац
довєзті́	нови́й	цеме́нт
довєсті́	оби́цянка	це́нтнер
донєсті́	одина́дцять	ці́нник
до́нька	о́лень	чарі́вний
дочка́	пави́ч	чергови́й
жалюзі́	пе́карський	чита́ння
живо́пис	перевєзті́	чорно́зем
завда́ння	перевєсті́	чорно́слив
за́вжди	перенєсті́	чотирна́дцять
закінчи́ти	пізна́ння	шляхопро́від
залиши́ти	піце́рія	ще́лепа
за́стібка	по́друга	щипці́
зві́сока	по́значка	ярмарко́вий
зда́лека	по́милка	
зібра́ння	помо́вчати	
зо́зла	порядко́вий	

ЗМІСТ

Вступ. Українська мова єднає нас 4

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Словотвір	7
2. Лексикологія. Фразеологія	9
3. Правильне вживання слів і фразеологізмів	12
4. Морфологія (іменник, прикметник)	16
5. Морфологія (числівник, займенник)	20
6. Засоби масової інформації (медіа). Джерела інформації. Неправдива інформація	23
7. Медіатекст. Новини	28

Орфографічний практикум

8. Букви <i>е, и</i> на позначення ненаголошених голосних у корені слова. Букви <i>и, і</i> в словах іншомовного походження. Правопис префіксів	31
9. Велика буква та лапки у власних назвах	34
10. Подвоєні букви	35
11. Правопис складних слів разом і з дефісом. Зміни приголосних під час творення слів за допомогою суфіксів <i>-ськ-, -ств-</i>	38
12. Апостроф. М'який знак	40

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Дієслово

13. Дієслово як частина мови. Форми дієслова	46
14. Неозначена форма дієслова. Особова форма дієслова	49
15. Вид дієслова	53
16. Часи дієслова. Теперішній час дієслів	57
17. Минулий час дієслів	61
18. Майбутній час дієслів	64
19. Дієслова I та II дієвідмін	68
20. Способи дієслів	71
21. Безособові дієслова	76
22. Не з дієсловами	79
23. Узагальнення вивченого з теми «Дієслово»	82

Дієприкметник. Дієслівні форми на *-но, -то*

24. Дієприкметник як форма дієслова	88
25. Творення та відмінювання активних дієприкметників	92
26. Творення та відмінювання пасивних дієприкметників	98
27. Дієприкметниковий зворот	102
28. Н та ни у дієприкметниках і прикметниках дієприкметникового походження	107

29. Написання <i>не</i> з дієприкметниками	111
30. Дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	115

Дієприслівник

31. Дієприслівник як форма дієслова	122
32. Дієприслівниковий зворот	125
33. Дієприслівники недоконаного й доконаного виду. Час дієприслівників	130
34. <i>Не</i> з дієприслівниками	133
35. Узагальнення вивченого з тем «Дієприкметник. Дієслівні форми на <i>-но, -то</i> » та «Дієприслівник»	135

Прислівник

36. Прислівник як частина мови	142
37. Творення прислівників	146
38. Ступені порівняння прислівників	150
39. Букви <i>н</i> та <i>nn</i> у прислівниках	155
40. Буки <i>и</i> та <i>і</i> в кінці прислівників	157
41. Написання прислівників разом і з дефісом	160
42. Написання прислівникових сполук	166
43. Написання <i>не</i> та <i>ні</i> з прислівниками	170
44. Узагальнення вивченого з теми «Прислівник»	174

Службові частини мови. Вигук

45. Прийменник як службова частина мови	181
46. Написання прийменників	185
47. Особливості вживання прийменників	188
48. Сполучник як службова частина мови	194
49. Сполучники сурядності та підрядності	197
50. Написання сполучників	201
51. Частка як службова частина мови	204
52. Написання часток	209
53. Написання <i>не</i> з різними частинами мови	213
54. Вигук як особлива частина мови	217
55. Узагальнення вивченого з теми «Службові частини мови. Вигук»	222
Узагальнення та систематизація вивченого	227

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

<i>Тема 1.</i> Повторення вивченого про стилі мовлення. Поняття про публіцистичний стиль мовлення	232
<i>Тема 2.</i> Мовленнєвий етикет	234
<i>Тема 3.</i> Докладний письмовий переказ тексту публіцистичного стилю з елементами роздуму	237

Тема 4. Есе в публіцистичному стилі	238
Тема 5. Стислий усний переказ розповідного тексту художнього стилю про виконання певних дій	240
Тема 6. Сприймання письмового тексту	241
Тема 7. Бар'єри спілкування. Правила гарного слухача	244
Тема 8. Опис зовнішності людини. Докладний усний переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису зовнішності людини	247
Тема 9. Письмовий твір-опис зовнішності людини за картиною в художньому стилі	250
Тема 10. Усний твір розповідного характеру про виконання певних дій на основі власних спостережень	252
Тема 11. Письмове есе в художньому стилі про виконання улюбленої справи	254
Тема 12. Письмове повідомлення в соціальній мережі	255
Тема 13. Сприймання письмового тексту	257
Тема 14. Портретний нарис у публіцистичному стилі	260
Тема 15. Створення та розігрування діалогів	263
Тема 16. Поштова адреса	264
Тема 17. Аудіювання	265

ДОДАТКИ

Додаток 1. Пояснення щодо виконання деяких видів завдань	266
Додаток 2. Орфографічний словничок	267
Додаток 3. Словничок наголосів	268
Відповіді до ребусів, конкурсів, вікторин	271

Словничок синонімів

<https://cutt.ly/Nw0YIOxo>

Додаткові завдання

<https://cutt.ly/Ww3nH8Bw>

ВІДПОВІДІ ДО РЕБУСІВ, КОНКУРСІВ, ВІКТОРИН

Впр. 192. 1. Холодним словом серце не запалиш. 2. Коли не коваль,
то й рук не погань.

Впр. 272. Ненаписаний, незірваний.

Впр. 316. 1. Не спитавши броду, не лізь у воду. 2. Не взявши со-
кири, хати не зробиш.

С. 179. Ребуси: навколо, криво, вголос, утричі. Вікторина: 1) по-
завчора, вчора, сьогодні, завтра, післязавтра; 2) сьогодні; 3) темно;
4) мокро.

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У художньому оформленні обкладинки використано мурал «Воля» (м. Ужгород),
який створили художниці Марія Ващенко, Олександра Платунова,
Ксенія Дубовик та художник Іван Мунчак

Редактор *Ірина Коваленко*
Обкладинка, макет, художнє оформлення, комп'ютерна обробка
ілюстрацій *Олени Мамаєвої*
Малюнки *Вікторії Дунаєвої*
Комп'ютерна верстка *Клари Шалигіної*
Коректор *Олена Симонова*

У підручнику використано малюнки та фото з відкритих джерел інтернету: vecteezy.com,
depositphotos.com як ілюстрації у виданні навчального характеру відповідно до законодавства
України про авторське право і суміжні права

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 22,1. Обл.-вид. арк. 17,93.
Тираж 283640 пр. Вид. № 0030.
Зам. № 24-04-0808.

ТОВ «Генеза»,
вул. Генерала Алмазова, 18/7 (літ. В), офіс 404, м. Київ, 01133, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7692 від 24.10.2022.

ТОВ «ПЕТ»,
вул. Максиміліанівська, 17, кв. 2, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.